ISSN 2415-7929
DOI: 10.31891/2415-7929

Збірник наукових праць

Актуальні проблеми філології та перекладознавства

2019, № 18

Scientific journal

Current issues of linguistics and translation studies

2019, Issue 18

Хмельницький 2019

Актуальні проблеми філології та перекладознавства

Затверджено як фахове видання (наказ МОН №41 від 17.01.2014, додаток 5)

Засновано в березні 2011 р. ***Виходить 2 рази на рік***

Хмельницький, 2019, № 18

Засновник і видавець: Хмельницький національний університет

Наукова бібліотека України ім. В. І. Вернадського http://nbuv.gov.ua/j-tit/apftp

Журнал включено до наукометричних баз:
Google Scholar https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=UE4UR2oAAAAJ

Головний редактор **Царалунга Інна Богданівна** , доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української філології Хмельницького національного університету

Заступник головного редактора. Голова редакційної колегії **Бойко Юлія Петрівна**, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету

Відповідальний секретар **Давидюк Юлія Борисівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету

Члени редакційної колегії

Гавриш М. М. – канд. філол. н., **Гнатюк М. І. –** д-р філол. н., **Грицева А. П. –** канд. філол. н., **Купчинська З. О.** – д-р. філол. н., **Марчук Л. М.** – д-р. філол. н., **Олійник Л. В.** – канд. філол. н., **Папушина В. А.** – канд.філол. н., **Приймак І. В.** – канд. філол. н., **Станіславова Л. Л.** – канд. філол. н., **Торчинська Н. М.** – канд. філол. н., **Торчинський М. М.** – д-р філол. н., **Холод Уляна** – PhD (м. Оломоуц, Чеська Республіка), **Янчишин А. М.** – канд. філол. н., **Шуляк С. А.** – д-р філол. н., **Базилевич Марина** – PhD (м. Декор, штат Айова, США), **Беднарова-Гібова Клаудія** – PhD (м. Пряшів, Словаччина), **Кшановська-Ключевська Ельжбета** – PhD (м. Краків, Польща), **Панасенко Наталія** – д-р. філол. н. (м. Трнава, Словаччина), **Козловський В. В.** – д-р. філол. н., **Славова Л. Л.** – д-р. філол. н., **Колєгаєва І. М.** – д-р. філол. н., **Ніконова В. Г.** – д-р. філол. н., **Скиба К. М**. – д-р. пед. н., **Єсипенко Н. Г.** – д-р. філол. н., **Ємець О. В.** – канд. філол. н., **Давидюк Ю. Б.** – канд. філол. н., **Тимошенкова Т. М.** – канд. філол. н.

Технічний редактор **Кравчик Ю. В.** – канд. екон. н.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету, протокол № 3 від 31.10.2019

Адреса редакції: **Україна, 29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11, Хмельницький національний університет редакція журналу "Актуальні проблеми філології та перекладознавства"**

☎ +38 (0382) 67-51-08

e-mail: apfp.khnu@gmail.com

web: http://apfp.khnu.km.ua/ http://lib.khnu.km.ua/visnyk_apfp.htm

Зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 17809-6659Р від 29 березня 2011 року

© Хмельницький національний університет, 2019
© Редакція журналу "Актуальні проблеми філології та перекладознавства", 2019

ГЕРМАНІСТИКА: СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

БОЙКО Ю. П.
ФРЕЙМОВІ СІТКИ У ГІПОТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ 5

ДАВИДЮК Ю. Б.
ТЕМПОРАЛЬНІ НОМІНАТОРИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ О.ГЕНРІ 10

ЄМЕЦЬ О. В.
ФОНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ У ТЕКСТІ ЯК ТИП ВИСУНЕННЯ: ПРАГМАТИЧНІ
І ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ АСПЕКТИ 13

МОЦНА Л. С.
ЕКФРАЗИС ЯК ФОРМУЛА ЕКСПЛІКАЦІЇ КОНЦЕПТІВ МИСТЕЦТВА
МОВОЮ МЕТАФОРИ 16

НАЗАРЕНКО О. В., ДЕМЕНКОВА К. В
СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВТІЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ СХОДУ
У СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТВОРАХ ПРОЗОВОЇ ФОРМИ 20

СКИБА К. М.
ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД, ЩО ҐРУНТУЄТЬСЯ НА «СКОПОС-ТЕОРІЇ», ЯК ІНСТРУМЕНТ
СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДАЧА 25

ПРОБЛЕМИ ФІЛОЛОГІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

ГУЛА Л. І.
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ 31

КОЛОМІЄЦЬ І. І., КУЯН Д. М.
ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ РУХУ, ПЕРЕМІЩЕННЯ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ «ЧОРНИЙ ВОРОН. ЗАЛИШИНЕЦЬ»,
«ЧОРНЕ СОНЦЕ» ТА «МАРУСЯ») 35

ОЛІЙНИК Л. В., РУДОМАН О. А.
«КАЗАННЯ ПРО ВЛАДУ» ПЕТРА МОГИЛИ
ЯК ЗРАЗОК ОРИГІНАЛЬНОЇ БАРОКОВОЇ ПРОПОВІДІ 40

ОСІПЧУК Г. В.
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЇЖА*
В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИКМЕТАХ ТА ПАРЕМІЯХ 44

ПОДЛЕВСЬКА Н. В.
МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ФІЛОЛОГА-ПЕРЕКЛАДАЧА
У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ 48

ТОРЧИНСЬКА Н. М.
РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА У СЕРЕДНЬОПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД 54

ЦАРАЛУНГА І. Б., КОВАЛЬ М. І.
ПОНЯТТЯ МОВНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ 61

ЯНЧИШИН А. М.
ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНА СТРУКТУРА ВЛАСНИХ НАЗВ ТОВАРІВ ЯК СКЛАДНИК
УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ 65

ОБМІН ПРАКТИЧНИМ ДОСВІДОМ, МЕТОДИКАМИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

SASZKO IRENA
„OTO CZŁOWIEK”. APOKRYFICZNY OPIS MĘKI PAŃSKIEJ
W PAMIĄTCE KRWAWEJ OFIARY ABRAHAMA ROŻNIATOWSKIEGO 69

ГЕРМАНІСТИКА: СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 811.111’ 367.335
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-5-9

БОЙКО Ю. П.
Хмельницький національний університет

ФРЕЙМОВІ СІТКИ У ГІПОТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

У статті розглянуто притаманні гіпотаксичним конструкціям характеристики з точки зору теорії фреймів: проаналізовано їх план вираження як відправна точка процесу концептуалізації плану змісту. Для побудови схем гіпотаксичних структур застосується п’ять базових фреймів: предметний, ідентифікаційний, посесивний, акціональний та компаративний фрейми.

Ключові слова: когнітивна граматика, базові фрейми, фреймова сітка, гіпотаксична конструкція, пропозиція, ментальна схема, концептуальна схема.

BOYKO Yu.
Khmelnytskyi National University

FRAME NETWORKS IN HYPOTAXIC CONSTUCTIONS

The article deals with the characteristics of hypotaxic constructions in terms of frame theory: their expression plan has been analyzed as a starting point of the conceptualization of the content plan. Five basic frames are used to construct the schemes of hypotaxic structures: the Thing, Action, Possession, Identification, and Comparison frames.

The frame is one of the basic concepts in cognitive grammar, the purpose of which is to define the cognitive function of language. Today, one can clearly speak of the existence of two approaches to the concept of frame in cognitive linguistics: frame as a structure of knowledge and frame as a structure of representation of knowledge.

On the one hand, the frame is considered as part of the human cognitive system. In this case, the frame is defined as a real cognitive structure, a structured fragment of knowledge of the world in some area, formed in the consciousness around an entity, as a generalized summary view of its sphere of existence.

On the other hand, a frame is a tool for presenting a cognitive structure, a cognitive model that conveys knowledge and thought about a particular, often repetitive situation.

In view of the above, the algorithm for the study of Complex Sentence within the framework of the frame approach is as follows: 1) to establish a structural scheme of expression (plan of expression of predicate value); 2) its typical proposal (predicate value content plan); 3) mental scheme; 4) build a frame grid. The resulting conceptual structure is a network model / matrix, given by the combinator of base frame suggestions that results in domain creation.

Keywords: cognitive grammar, basic frames, frame network, hypotaxic construction, proposition, mental scheme, conceptual scheme.

На сучасному етапі розвитку науки про мову когнітивно-дискурсивна парадигма у лінгвістиці визнається домінантною. Когнітивна граматика, що сформувалася наприкінці минулого століття, інтегрує семантичну й синтаксичну теорії і фокусує увагу на виявленні способів пізнавальної діяльності людини. У зв’язку цим багато дослідників зосереджуються на можливості застосування терміну «когнітивний» до синтаксису.

Фрейм є одним із основних понять у когнітивній лінгвістиці, мета якого є визначення когнітивної функції мови. Незважаючи на досить стійкий інтерес учених до фрейму та активне використання цього терміну у лінгвістичних дослідженнях, необхідно визнати, що поняття «фрейм» ще не отримало однозначного трактування, визначення, яке б охоплювало та включало в себе всі аспекти досліджуваного явища, немає в сучасній лінгвістиці і чіткої методики вивчення фрейму. Свідченням тому є низка питань, що отримали неоднозначне вирішення у різних дослідників [1; 3; 4; 5; 6; 8].

Метою цієї статті є встановлення можливих шляхів трактування гіпотаксичного цілого засобами когнітивної граматики, зокрема через застосування теорії фреймів для інтерпретації смислу пропозиції у складнопідрядному реченні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні можна чітко говорити про існування двох підходів до поняття фрейму у когнітивній лінгвістиці: *фрейм як структура знання і фрейм як структура репрезентації знання.* З одного боку, фрейм розглядається як частина когнітивної системи людини. У цьому випадку фрейм визначається як реальна когнітивна структура, «структурований фрагмент знання світу на якійсь ділянці, що склалася у свідомості навколо якоїсь сутності, як узагальнене сумарне уявлення про сферу її існування» [5, с. 62]. З іншого боку, фрейм є засобом, інструментом представлення когнітивної структури, «когнітивною моделлю, що передає знання та думку про певну, часто повторювану ситуацію» [2, с. 29].

Намагаючись розмежовувати два розуміння фрейму – як структури знання та структури репрезентації знання, О.В. Соколова зауважує, що при вивченні фрейму як структури знання ми звертаємося до мови-феномену, а при вивченні фрейму як структури представлення знання у фокусі уваги стає мова-конструкт [6, с. 237].

Основний постулат, на який опираються мовознавці, використовуючи теорію фреймів в описах граматичної системи мови, базується на тому, що мова фіксує різні етапи пізнання і передачі знань, утворюючи концептуальну систему, що знаходить свою об'єктивацію у мові.

У дослідженні А. Голдберг [10] у фокусі уваги перебувають конструкції із повнозначним дієсловом, що задає аргументні ролі. Однак з усією очевидністю, зазначає С.А. Жаботинська [3], спектр конструкцій, які організують вербалізовану інформацію, має бути ширшим. Такі конструкції є концептуальними схемами.

Для побудови таких схем у нашому випадку застосуємо п'ять базових фреймів, що мають свої модифікації. Це предметний, ідентифікаційний, посесивний, акціональний та компаративний фрейми. Фрейми названі «базовими», тому що вони демонструють найзагальніші принципи категоризації та організації вербалізованої інформації. Це, перш за все, інформація онтологічного плану про предмети матеріального світу, їх властивості та реляції. Категоріальний концепт ПРЕДМЕТ є автономним ментальним простором, який має внутрішньопросторову сітьову структуру. Декілька взаємопов'язаних предметів утворюють міжпросторову сітьову структуру. Таким чином, понятійна категорія предмета є центральною ланкою в схемній концептуальній сітці.

У трактуванні Ч. Філлмора, фрейм є системою концептів, пов'язаних таким чином, що для розуміння будь-якого з них ми повинні розуміти цілісну структуру, до складу якої він входять [9, с. 111].

За визначенням М. Мінського, який розробив поняття фрейму у теорії штучного інтелекту, фрейм є структура даних, в якій відображені набуті у результаті попереднього досвіду знання про деяку стереотипну ситуацію і про текст, що описує цю ситуацію. Фрейм подібний до скелета чи бланка із пустими клітками, що підлягають заповненню. У фреймі це слоти або термінали [4, с. 245].

Фрейм можна розуміти і як цілісний набір пропозицій [7, с. 25]. Пропозиція, що містить два взаємопов'язаних концепти – цільовий (логічний суб'єкт) та характеризуючий (логічний предикат), трактується і як елементарний фрейм, і як конституюючий елемент фрейму. І фрейм, і сітка формуються шляхом комбінаторики пропозицій. Незмінним елементом пропозиції є аргумент, її ж змінна є функція. У ролі змінної може виступати як суб'єкт, так і предикат пропозиції. За спостереженням Ю.Г. Панкраца, пропозиції, що зберігаються у пам'яті, утворюють тісніші об'єднання – зв'язні набори, пакети тощо. Фрейм і є тим поняттям, що відображає зближення серії пропозицій [7, с. 24]. Фрейм формується або декількома ознаковими предикатами при одному суб'єкті, або ж шляхом встановлення реляцій між декількома предметними сутностями – актантами в рамках стандартної ситуації. Згідно з теорією Ч. Філлмора [9], такі реляції визначають специфіку аргументних ролей (глибинних семантичних відмінків) типу «агенс», «пацієнс», «інструмент» тощо, які приписуються актантам.

Для побудови концептуальних сіток, що структурують понятійні простори на різній «глибині» ієрархічно організованої бази даних використовується універсальний інструментарій – обмежений набір пропозиційних схем, які входять до складу п'яти базових фреймів – предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного та компаративного. При цьому на кожному із рівнів бази даних пропозиції об'єднуються у різні концептуальні конфігурації, специфіка яких залежить від самого структурованого змісту. Концептуальна модель бази даних може бути перетворена за рахунок застосування до неї когнітивної операції.

З огляду на зазначене, алгоритм дослідження СПР у межах фреймового підходу є таким: 1) встановлюємо структурну схему висловлення (план вираження предикатного значення); 2) її типову пропозицію (план змісту предикатного значення); 3) ментальну схему; 4) будуємо фреймову сітку. Отримана концептуальна структура є сітьовою моделлю/матрицею, заданою комбінаторикою пропозицій базових фреймів, результатом якої є створення домену.

У базових фреймах представлене аранжування найзагальніших, «схемних» (schematic) пропозицій типу «ДЕЩО є ТАКИМ (СТІЛЬКИ, ТАМ, ТОДІ», «ДЕЩО- агенс діє на ДЕЩО-пацієнс», «ДЕЩО-власник має ДЕЩО-чим володіє», «ДЕЩО-вид є ДЕЩО-рід», «ДЕЩО-референт є як ДЕЩО-корелят» тощо (рис. 1).

Як це видно з рис. 1, когнітивне моделювання СПР у світлі вище викладеного трактується наступним чином. Розумова діяльність людини у створенні конкретного речення складається із низки операцій, які в цілому формують складний аналітико-синтетичний процес, що охоплює рівень сприйняття, концептуальний та мовленнєвий рівень. Структурування знань про світ на рівні сприйняття опирається на базову енергетичну модель, що пояснює закони взаємодії фізичних сутностей в об'єктивному світі і є когнітивною основою для осмислення всієї різноманітності зв'язків у найзагальнішому вигляді. У результаті встановлення образу ситуації, виокремлюється тип зв'язків, що корелює із когнітивною структурою, закріпленою у свідомості та такою, що функціонує як розумова опора, необхідна людині для орієнтації у навколишньому світі; виявлений тип зв'язків представляється у вигляді абстрактного схематично-образного формату замкнутість дії у сфері об'єкта або, направленість дії одного об'єкта на інший». Поєднуючи одночасно сенсорну та понятійно-логічну інформацію, когнітивна структура активізує тип ментальної схеми; активізована схема, у свою чергу, співвідноситься з типовим значенням конструкції та об'єктивується конкретним типом речення; кореляція типового значення конструкції та її лексико-граматичної реалізації здійснюється на основі активізованих концептуальних характеристик.

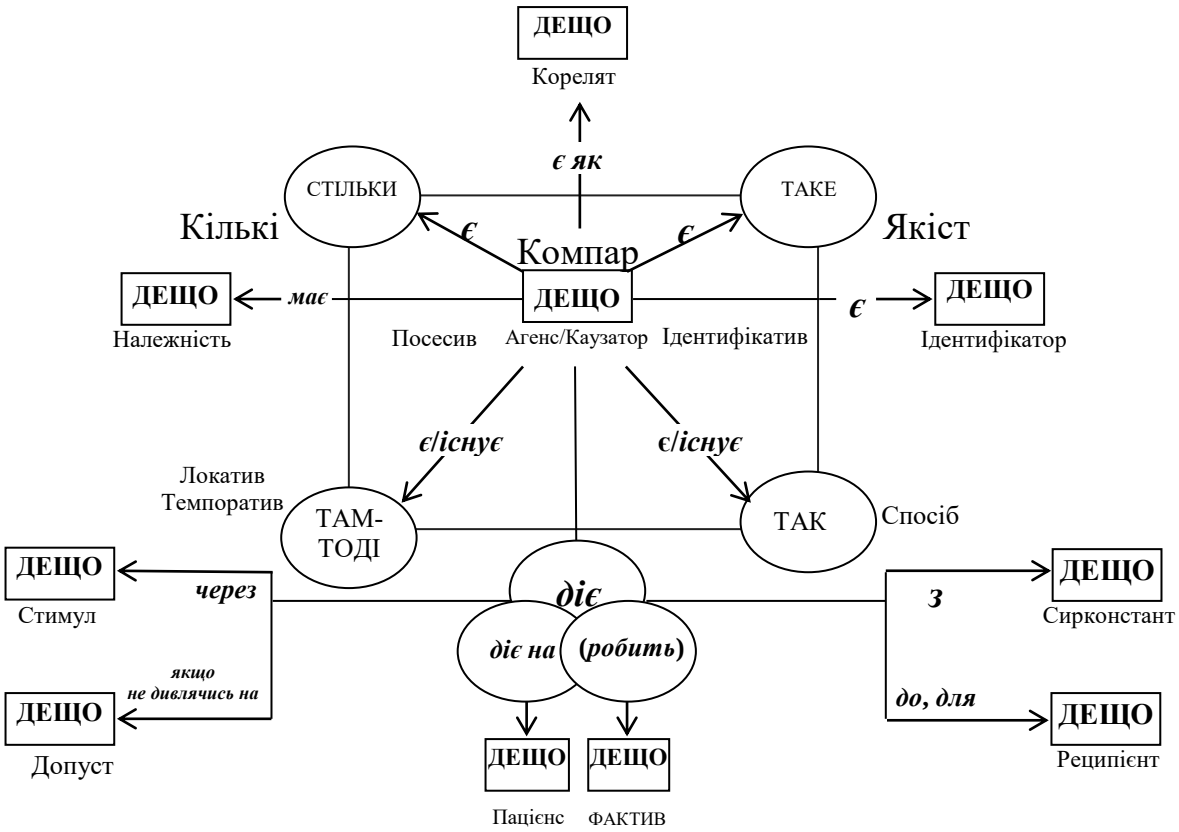

Рис. 1. Міжфреймова сітка

Ментальна схема БУТТЯ ОБ'ЄКТА (ХТО, ЩО, ДЕ Є) знаходить реалізацію у *ПРЕДМЕТНОМУ ФРЕЙМІ*, [ДЕЩО ІСНУЄ ТАК] (спосіб буття), напр.: (1) *My one concern was that grandmother should keep everyone away from me* [12]; [ДЕЩО ІСНУЄ ТОДІ] (час буття), напр.: *They at least would enjoy air conditioning when their turn came to enter one of the six offices leading off the general waiting room* [16]. *She would put on the shoes just before the wagon reached town* [15]; [ДЕЩО ІСНУЄ ТАМ] (місце буття), напр.: «…*We can't force ourselves to go where we're not welcome, can we*?» [12]; *He bent down to scrape ineffectually at the green patches upon his white flannel trousers where the grass had stained them* [17]; [ДЕЩО ІСНУЄ ТАК] (спосіб буття) *and that he carried his knowledge with him always as though it were a banner, with a quality ruthless, lonely, and almost proud. When they reached the cottage, the two seated themselves with some appearance of fatigue upon the upper step of the porch, facing each other* [18] (час буття). В останньому, моноситуативному темпоральному СПР агенс, здатний виконувати дію задля переміщення у просторі. Тут у центрі уваги перебувають такі смислові блоки, як «виконавці дії» – «*the two*», самостійне виконання дії «*seated themselves*», одноразові, неконтинуумного характеру дії – *reached, seated*. Осмислення всієї денотативної ситуації матеріалізується у мові через СПР темпорального типу, структура якого відображає семантичні ролі в їх первісних функціях: агенс представлений у функції синтаксичного суб'єкта – підмета, а сентенційний сирконстант заповнює сирконстантну валентність дієслова-присудка (у результаті виникає обставинна клауза темпорального типу): *When they reached the cottage, the two seated themselves with some …* [ДЕЩО ІСНУЄ ВСУПЕРЕЧ ЧОМУ] (допуст виконання дії), напр.: *Although he now held no religious views, Mor had been brought up as a Methodist* [17]. У цьому концесивному СПР головна та залежна клаузи пов'язані сполучником *although*. Об'єкт-пацієнс, «запропонований» граматичним підметом у залежній клаузі, виражає значення «буття об'єкта» – *Mor had been brought up* концепт – (*хто*/*що робить всупереч чому*). Когнітивний фокус направлений на особливості буття актанта, його теперішні релігійні погляди всупереч тому як він був вихований. У центрі уваги перебувають такі смислові блоки головної клаузи, як «пацієнс» *Mor*, «дія» *had been brought up*; залежної клаузи – «агенс» – *he*, «дія» – *held no religious views.* Тут акцентується позиція об'єкта впливу (*Mor*) і дії, яка відбувається над ним (*had been brought up*). Саме це знаходиться у фокусі уваги мовця. Така інтерпретація події кодується пасивною конструкцією.

Як предметний фрейм ми також розглядаємо ментальну схему СТАН СУБ'ЄКТА із субфреймами [психо-емоційний стан], [модальний стан], напр.: *As far as this evening was concerned, however, Mor was anxious to warn Demoyte not to mention the matter in Nan's presence* [Ibid]. Сполучник *As far as* пов'язує дві клаузи – головну та залежну, створюючи рамку СПР. Агенс – *Mor* – АГЕНС ВПЛИВАЄ НА ОБ'ЄКТ – *Demoyte* (ПАЦІЄНС) (ХТО РОБИТЬ ЩО).

Отже, *ПРЕДМЕТНИЙ ФРЕЙМ* включає ментальні схеми БУТТЯ ОБ'ЄКТА із субфреймами [час буття], [місце буття], БУТТЯ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА із субфреймами [зміна ознаки], [ознакова реляція]; СТАН СУБ'ЄКТА.

В *АКЦІОНАЛЬНОМУ ФРЕЙМІ* декілька предметів, що є учасниками подій, наділяються аргументними ролями. Ці предмети об'єднуються між просторовими зв'язками, що зумовлені дією агенса і позначені дієслівним вузлом ДІЯ у супроводі інструмента, пацієнса/об'єкта; діє для /через причину, з метою; діє задля результату. Саме тому акціональний фрейм об'єднує ментальні схеми ДІЯ СУБ'ЄКТА зі слотами [мовленнєво-мисленнєва дія суб'єкта], [каузація переміщення об'єкта], [каузація зміни об'єкта], [результативна дія] та САМОСТІЙНЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ СУБ'ЄКТА, напр.: *He went himself to the kitchen, which was a building apart from the cottages and lying to there are of the house* [17]. У наведеному атрибутивному СПР агенс, наділений енергією та здатний виконувати дію для досягнення результату. На самостійне досягнення результату вказує у структурі речення зворотній займенник *himself*. У фокусі уваги автора знаходяться такі смислові блоки, як «виконавець дії» – *He*, «дія» – *went*, «місце дії» – *the kitchen*, «характеристика місця дії» – *which was a building apart from the cottage sand lying to there are of the house*. Осмислення всієї денотативної ситуації матеріалізується у мові через СПР атрибутивного типу, структура якого відображає семантичні ролі в їх первісних функціях: *агенс* представлений у функції синтаксичного суб'єкта – підмета, а сентенційний сирконстант заповнює сирконстантну валентність об'єкта дії – актанта (оператора утворення змінної від аргументу) – *kitchen* у головному реченні, у результаті чого утворюється відносна клауза із неістотою аргументом – *a building*. Пропозиція залежної клаузи є модифікатором виконуваної агенсом дії.

Так само можна розглядати СПР із залежними клаузами з'ясувальними: *Most of those in the room were uncomfortably aware the same thing might have happened to themselves* [16]; каузативними: *We let them know we're definitely here* [12] результативними: *He was so used to these outbursts that sometimes they had the effect of making him calmer* [16], а також умовними: *If she had questioned him he would have owned up*; *She remained a long time in the water, half hoping that Mademoiselle Reisz would not wait for her* [14].

Схема РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ВИКОНАННЯ ДІЇ, напр.: *His relief was so intense that he was stunned by it*. У цьому моноситуативному концесивному СПР головна та залежна клаузи, пов'язані результативним сполучником *so that*. Агенс представлений неістотою-аргументом *his relief*, значущими для автора є особливий стан об'єкта дії, у якому його полегшення було настільки сильним, що він був аж вражений ним. Про це свідчить ініціальна позиція агенса та категорія визначеності надана агенсу через присвійний займенник. Когнітивний фокус спрямований на буття ознаки об'єкта – модус екзистенції; пропозиція залежної клаузи полягає у вираженні наслідку буття об'єкта. У цьому випадку фіксуємо максимальний ступінь досягнення результату.

Схема МЕТА ВИКОНАННЯ ДІЇ: *She began to wander round Donald's study to see if anything had changed* [17], – агенс рухається з певною метою.

КОМПАРАТИВНИЙ ФРЕЙМ: *Perhaps too I don't think as highly as you do of these bonds and roots.* Тут головна та залежна клаузи поєднанні сполучниками *as…as*. У фокусі когнітивної уваги агенс-істота наділений енергією та не може виконувати дію «*I don't think as highly as you do*» з такою ж інтенсивністю, як це робить актант; *Your clothes look as they're sticking to your body…* [17]. Тут в основу покладену логічну операцію компаративу *Your clothes look as they're sticking*, яка декодується через пропозицію залежної клаузи *as they're sticking to your body*. Сентенційний сирконстант заповнює сирконстанту валентність дієслова-присудка головної клаузи, у результаті чого виникає компаративне СПР. До них також належать СПР зі залежними клаузами преференції, контрасту та спряженості.

ПОСЕСИВНИЙ ФРЕЙМ демонструє міжпросторову сітку ДЕЩО-власник має ДЕЩО-чим володіє, напр.: *She contemplated with greatest interest this woman who gave the most sumptuous dinners in America, and who had all the men in New Orleans at her feet* [16].

У результаті інтеграції базових фреймів виникає схемна міжфреймова сітка (рис. 1). Абстактні концепти, представлені її вузлами (слотами) і відношення між ними можуть бути специфіковані в значеннях різних мовних одиниць. Можна допустити, що ця сітка є універсальним інструментом людського мислення. Визначаючи найзагальніший, початковий принцип організації інформації і ставлячи можливі напрями нашого осмислення предметного світу, фреймова сітка проявляється на різних рівнях мовної системи. Підтвердженням тому слугує низка досліджень у таких галузях, як семантика словотвору, лексико-семантичні поля, семантика синтаксису та семантика тексту.

Міжфреймова сітка узгоджується з інтерпретацією лексичного значення, запропонованого у когнітивній лінгвістиці.

У когнітивній лінгвістиці вважається, що у значеннях мовних одиниць представлені як концептуальний зміст, так і специфічні способи його конструювання, що залежать від когнітивних операцій. При визначенні концептуального змісту використовується термін *домен*. Доменом є «будь-яка зв'язна область концептуалізації, відносно якої характеризується семантична структура» [11]. Виходячи із зазначеного, синтаксичне поле СПР можна вважати *базовим доменом* або поліситуативним фреймом. Набір доменів, який характеризує предикація, є *концептуальною матрицею*. Цей набір формує концептуальну базу –

когнітивну структуру, що стає «фоном», на якому ідентифікується профіль («фігура») – частина бази, безпосередньо пов'язана з даним мовним знаком. База включає специфікацію в одному чи більше доменах, що сукупно формують матрицю.

Таким чином, механізм формування ментальної схеми фрейму у структурі гіпотаксису базується на єдиному принципі – пропозиційному. Ситуація (пропозиція) містить ті ж параметри, що й концепти, які виявляють потенційні можливості приєднуватися до такої пропозиції. Все зазначене дає змогу зробити висновки, що когнітивно-семантична парадигма є ментальною основою продукування гіпотаксичного висловлювання, і парадигма такого знання має великі перспективи для використання у сучасній лінгвістиці.

СПР є складною номінативною одиницею вищого ярусу, що представляє через свою структуру реалізацію системно-категоріальних значень конструкції, при цьому у своєму первинному значенні конструкція покликана актуалізувати відношення агенса та пацієнса. Модифікації, як правило, полягають у висуненні на перший план когнітивно найбільш значущих структурних елементів речення за допомогою виокремлення *акцентних доменів*. У ході такої операції синтаксична організація речення є лише формальним компонентом (рамкою, фреймом) у складному процесі формування смислу речення і, як «упаковка», допускає різноманітну комбінаторику складових її одиниць за закріпленими у мові схемами розгортання думки. Визначальними у цьому плані виступають когнітивні та функціональні параметри, провідна роль яких у мовно-розумовому процесі призводить до порушення узгодженості одиниць семантичного та синтаксичного рівнів. Завдяки такій можливості вдається передати мінімально допустимими засобами максимально можливу кількість різноманітних відношень та смислових відтінків. Конструктивний потенціал англійського СПР, таким чином, поєднаний з його семантичними та функціонально-когнітивним аспектами. Пояснення процесів, задіяних у цій сфері, розкриває можливості взаємодії розумових та мовних структур у галузі мовно-розумової діяльності людини.

Література

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии. Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2000. 123 с.
2. Болдырев Н. Н. Функциональная категоризация английского глагола. Москва : ЛИБРОКОМ, 2009. 144 с.
3. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов. Вісник Черкаського університету. Сер. Філологічні науки. 1999. Вип. 11. С. 3–17.
4. Минский М. Фреймы для представления знаний. Москва : Энергия, 1979. 148 с.
5. Никитин М. В. Основания когнитивной семантики : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Изд-во РГГУ, 2003. 277 с.
6. Соколова О. В. Категория фрейма в когнитивной лингвистике. Вестник АГТУ. 2007. № 1. С. 236–239.
7. Панкрац Ю. Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней (на материале сложноструктурированных глаголов современного английского языка) : автореф. дисс. д-ра филол. наук : 10.02.04 / Ин-т языкознания РАН. Москва, 1992. 40 с.
8. Фурс Л. А. Синтаксически репрезентируемые концепты : дисс. … д-ра филол. наук : 10.02.04, 10.02.19. Тамбов, 2005. 373 с.
9. Fillmore Ch. Frame Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. : *Selected Papers from the SICOL*. 1982. P. 111–137.
10. Goldberg A. E. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. London : The University of Chicago Press, Ltd., 1992. 265 p.
11. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar : Theoretical prerequisites. Stanford : Stanford University Press, 1999. 540 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Bach R. Nothing by Chance. N.Y. : Dell Publishing Group, 1990. 223 p.
2. Cather W. One of ours. N.Y. : A. A. Knopff, 1922. 459 p.
3. Chopin K. The Awakening. 1989. URL: http://englishtips.org/index. php.newsid (дата звернення 31.09.2019).
4. Faulkner W. Absalom, Absalom!. Moscow : Progress Publishers, 1982. 416 p.
5. Hailey A. The Final Diagnosis. Moscow : Iris-press, 2006. 352 p.
6. Murdoch I. The Unicom. The Random House Ltd, 2000. 270 p.
7. Updike J. The Witches of Eastwick. New York : The Random House Ltd., 2008. 307 p.

References

1. Boldыrev N. N. Kohnytyvnaia semantyka : kurs lektsyi po anhlyiskoi fylolohyy. Tambov : Yzd-vo Tambov. un-ta, 2000. 123 s.
2. Boldыrev N. N. Funktsyonalnaia katehoryzatsyia anhlyiskoho hlahola. Moskva : LYBROKOM, 2009. 144 s.
3. Zhabotynskaia S. A. Kontseptualnыi analyz: tyrы freimov. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser. Filolohichni nauky. 1999. Vyp. 11. S. 3–17.
4. Mynskyi M. Freimы dlia predstavlenyia znanyi. Moskva : Эnerhyia, 1979. 148 s.
5. Nykytyn M. V. Osnovanyia kohnytyvnoi semantyky : ucheb. posobye. Sankt-Peterburh : Yzd-vo RHHU, 2003. 277 s.
6. Sokolova O. V. Katehoryia freima v kohnytyvnoi lynhvystyke. Vestnyk AHTU. 2007. № 1. S. 236–239.
7. Pankrats Yu. H. Propozytsyonalnыe strukturы y ykh rol v formyrovanyy yazыkovыkh edynyts raznыkh urovnei (na materyale slozhnostrukturyrovannыkh hlaholov sovremennoho anhlyiskoho yazыka) : avtoref. dyss. d-ra fylol. nauk : 10.02.04 / Yn-t yazыkoznanyia RAN. Moskva, 1992. 40 s.
8. Furs L. A. Syntaksychesky reprezentyruemыe kontsepty : dyss. … d-ra fylol. nauk : 10.02.04, 10.02.19. Tambov, 2005. 373 s.
9. Fillmore Ch. Frame Semantics. Linguistics in the Morning Calm. : Selected Papers from the SICOL. 1982. P. 111–137.
10. Goldberg A. E. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. London : The University of Chicago Press, Ltd., 1992. 265 p.
11. Langasker R. W. Foundations of Cognitive Grammar : Theoretical prerequisites. Stanford : Stanford University Press, 1999. 540 p.

Рецензія/Peer review : 14.09.2019 Надрукована/Printed : 07.10.2019

УДК 811.111:81’42
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-10-12

ДАВИДЮК Ю. Б.
Хмельницький національний університет

ТЕМПОРАЛЬНІ НОМІНАТОРИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ О.ГЕНРІ

У статті подано опис темпоральних номінаторів, як лексичних показників реального і художнього часу на матеріалі художніх творів О.Генрі. Виявлені та проаналізовані три базові групи темпоральних номінаторів. Особливу увагу приділено образним темпоральним номінаторам, що є складниками різних стилістичних прийомів, зокрема концептуальних метафор.

Ключові слова: темпоральна структура, художній текст, темпоральні номінатори, образ, концептуальна метафора.

DAVYDYUK Yu.
Khmelnytskyi National University

THE TEMPORAL INDICATORS IN O. HENRY’S SHORT STORIES

The article deals with the temporal structure of the literary text and describes the temporal indicators as lexical markers of real and literary time in O. Henry’s works. The temporal structure of the literary text is a temporal frame, which largely determines the movement of storylines, their variability, sequence, and directly correlates with the composition of the story. The temporal structure of the literary text has not only grammatical means of expression (tense and aspect system of the verb), but also lexical means, which include nouns, adverbs and their combinations, which indicate time, as well as numerals and dates.

It is stated in the article that all temporal indicators can be divided into three large groups: 1) temporal artefacts (watch, clock, calendar, pendulum); 2) temporal indicators that point to the time in general (time, hour, minute, 8.30, in the evening, September, summer), and 3) imaginative temporal indicators that are constituents of various stylistic devices, in particular conceptual metaphors. The third group is considered to be the most interesting in O. Henry’s short stories, since it has been highlighted that temporal indicator CLOCK can be personified (CLOCK IS A TYRANT, CLOCK IS A MONSTER, CLOCK IS A INSENSATE MONITOR OF BRASS AND STEEL), or depicted as artefact (CLOCKS ARE SHACKLE), or abstract notion (CLOCK IS AN EVIL, CLOCK IS A NUISANCE). The analysis of temporal indicator SPRING showed that it was mostly embodied into female images, such as LADY, WITCH, GODDESS, and NURSE.

Temporal indicators play an important role in the temporal structure of the literary text: as time markers they help to manifest and perceive real and literary time. In O. Henry’s short stories, such temporal indicators, as time and clock(s) have a sufficiently high degree of frequency, which is regarded as an indisputable proof of their importance for the writer's individual style.

Keywords: temporal structure, literary text, temporal indicators, image, conceptual metaphor.

Насьогодні таке багатоаспектне явище, як художній текст розглядається не лише з точки зору його семантичного простору – велика увага також приділяється його просторовій [1; 8; 13] та часовій організації [4; 5; 7; 17], останню часто називають темпоральною структурою художнього тексту.

Темпоральна структура художнього тексту реалізовується через текстову категорію континуума [3]. Категорія континууму пов’язана з відображенням у тексті нерозривного потоку руху в просторі та часі і постає як певна послідовність фактів, подій, що розгортаються в часі та просторі, при цьому процес розгортання відбувається по-різному, залежно від типу тексту. Категорія континууму також постає як певне художнє осмислення часу та простору об’єктивної реальності. Загалом вважається, що простір та час є невіддільними один від одного як у реальності, так і в художньому тексті. Проте, при абсолютній справедливості даного твердження, для великої кількості літературних ситуацій, простір і час усе ж функціонують окремо, доказом чого є темпоральна структура тексту – його часовий каркас, який значною мірою зумовлює рух сюжетних ліній, їх змінність і послідовність, тобто прямо корелює з композицією твору [9, с. 9].

Темпоральна структура художнього тексту має не лише граматичні засоби вираження (система видо-часових форм дієслова), а й лексичні засоби, до яких належать іменники, прислівники та їх поєднання, що вказують на час, а також числівники та дати. Ці лексичні засоби вираження темпоральності отримали у лінгвістиці досить різні найменування такі, як: *Т*-сигнали або мовленнєві одиниці – це слова (словосполучення), що містять темпоральну інформацію щодо зображуваної в тексті реальності; вони розподіляються на темпоральні артефакти; темпорально параметризовані соціальні ситуації, а також природні явища та темпорально локалізуючі сюжетні події [6], темпоральні конкретизатори [2; 15; 16], темпоральні лексеми [14], темпоральні номінатори [12]. Усіх її об’єднує єдина функція – функція вказівки на час.

Метою нашої статті є проаналізувати роль лексичних номінаторів, які відображають властивості реального і художнього часу у темпоральній структурі художніх творів О.Генрі.

На думку Н.І. Панасенко, всі лексичні темпоральні номінатори характеризують час таким чином: час в цілому, час доби, календарний (циклічний) час: дні тижня, місяці, пори року [10; 11; 12]. Ми вважаємо, що усі темпоральні номінатори можна розподілити на три великі групи: 1) темпоральні артефакти (*watch, clock, calendar, pendulum*); 2) темпоральні номінатори, що вказують на час в цілому (*time, hour, minute, 8.30, in the evening, September, summer*), та 3) образні темпоральні номінатори, що є складниками різних стилістичних прийомів, зокрема концептуальних метафор.

Усі три групи широко представлені у творчості О.Генрі. Так, в оповіданні О.Генрі "The Caliph, Cupid and the Clock" [18] із шістдесяти п'яти темпоральних номінаторів, дев'ятнадцять є випадками на вживання номінативної одиниці *clock(s)* та двадцять п'ять є випадками вказівок на час як такий (наприклад *half an hour, time, in ten years, every night, twenty years, ten minutes* та ін.), сім з яких представлені номінативною одиницею *time*. Третя група образних темпоральних номінаторів, на наш погляд, є найбільш цікавою в цьому оповіданні, оскільки концепт-референт ГОДИННИК має такі кореляти, як:

- ГОДИННИК – ЦЕ ЛЮДИНА-ДЕСПОТ, ТИРАН (*he considered the subjugation of the world to the arbitrary measures of Time. The comings and goings of people in hurry and dread, controlled by the little metal moving hands of a clock, always made him sad; I have observed you looking persistently at that clock. Its face is that of a tyrant, its numbers are false as those on a lottery ticket; its hands are those of a bunco steerer*);
- ГОДИННИКИ – ЦЕ ВАЖКІ КАЙДАНИ НА НОГАХ ЛЮДСТВА та БЕЗДУШНИЙ МОНІТОР З МІДІ ТА СТАЛІ (*"Clocks," said the Prince, "are shackles on the feet of mankind […] Let me entreat you to throw off its humiliating bonds and to cease to order your affairs by that insensate monitor of brass and steel."*);
- ГОДИННИК – ЦЕ МОНСТР (*Women are the natural enemies of clocks, and, therefore, the allies of those who would seek liberation from these monsters that measure our follies and limit our pleasures*);
- ГОДИННИК – ЦЕ ЗЛО (*Clocks are an evil*);
- ГОДИННИК може породжувати СТРАХ (*I have wealth and power and knowledge above most men, but when the clock strikes I am afraid*);
- ГОДИННИК – ЦЕ НЕПОТРІБНА РІЧ (*they're a nuisance, anyway – always ticking and striking and getting you late for dinner*).

Таким чином, темпоральний номінатор ГОДИННИК з одного боку постає як непотрібна РІЧ та БЕЗДУШНИЙ МОНІТОР, а з іншого – персоніфікується і зображується із негативною конотацією як ЛЮДИНА-ТИРАН і МОНСТР, який породжує страх та зло.

До другої групи темпоральних номінаторів, яка вказує на час в цілому, можна віднести дати та числа в складі цих дат. Так, для О.Генрі важливими датами є четверте липня – дата наявна в двох його оповіданнях – "The Fourth in Salvador" та "The Day We Celebrate" та четверте листопада – дата, про яку йдеться в оповіданні "On Behalf of the Management".

О.Генрі досить часто у своїх оповіданнях згадує про календарний (циклічний) час, а саме про таку пору року, як ВЕСНУ. Цей темпоральний номінатор настільки важливий для автора-оповідача, що в багатьох творах він винесений автором у сильні позиції (заголовки, початок, кінець оповідань) і втілений у відповідний концепт-референт ВЕСНА / SPRING, що реконструйований в таких оповіданнях, як "Springtime a La Carte", "The Harbinger", "Proof of the Pudding" та "The Marry Month of May" та інші [18] й має безліч корелятів, що висвітлюють жіночий образ. Так, ВЕСНА зображується ЛЕДІ у зеленому (*....they can welcome the Lady in Green to their dull bosoms*), ВІДЬМОЮ (*But what a witch is Spring*!), БОГИНЕЮ (*the city man know that the grass-green goddess is upon her throne*), ЧАРОДІЙКОЮ (*The deadly work of the implacable, false enchantress May was done*), і навіть фатальною ЖІНКОЮ-СПОКУСНИЦЕЮ (*This May, who is no goddess, but Circe*), КОКЕТКОЮ, яка підморгує і збиває зі шляху (*Spring winked a vitreous optic at Editor Westbrook of the Minerva Magazine, and deflected him from his course […] his feet became entangled in the lure of the vernal coquette*) та лікуючою МЕДСЕСТРОЮ (*He felt, too, the benign, tonic medicament of the trained nurse, Spring, tripping softly adown the wards of the convalescent city*).

Отже, темпоральні номінатори відіграють важливу роль у темпоральній структурі художніх творів: вони є маркерами прояву та сприйняття художнього часу, що уможливлюють вияв авторського трактування ЧАСУ як складного, комплексного феномену. У художній тканині коротких оповідань О.Генрі вживання таких темпоральних номінативних одиниць, як *time* та *clock(s)* мають досить високий ступінь частотності, що є беззаперечним доказом їх значущості та важливості для ідіостилю письменника в цілому. Перспективою подальших розвідок вважаємо дослідження темпоральних номінаторів, і ширше усієї темпоральної структури на матеріалі художніх творів інших авторів та у їх поєднанні із категорією художнього часу.

Література

1. Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник; практикум. Москва : Флинта, 2005. 496 с.

2. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. Ленинград : Наука, 1990. 264 с.

3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Ком Книга, 2007. 144 с.

4. Голосова Т. М. Темпоральна структура художнього тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.02. Київ, 2002. 35 с.

5. Гошилик Н. С. Схемні образи часу в сучасній англійській мові : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2013. 220 с.

6. Дученко Л. В. Жанрово-лінгвістичні особливості темпорально-оповідальної структури художнього тексту (на матеріалі англомовної детективної прози 20 сторіччя): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2004. 21 с.

7. Золотова Г. А. Категории времени и вида с точки зрения текста. Вопросы языкознания. 2002. № 3. С. 112–126.

8. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. Москва : Языки русской культуры, 1996. 464 с.

9. Обелець Ю. А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англомовної прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2006. 23 с.

10. Панасенко Н. И. Стилистические приемы в создании традиционных и индивидуальных образов времен года в русской поэзии XIX–XX вв. Мир русского слова и русское слово в мире : материалы XI конгресса междунар. ассоц. препод. русс. яз. и лит-ры, Варна, 17–23 сентября. 2007. Т. 7. С. 399– 406.

11. Панасенко Н. И. Темпоральная структура поэтического текста (на материале русской, украинской и словацкой поэзии XIX–XX вв.). Обрії сучасної філології : зб. наук. праць. Луганськ : Видавництво «Шико» ТОВ «Віртуальна реальність», 2009. Вип. 2. С. 176–184.

12. Панасенко Н. И. Темпоральные номинаторы в поэтическом тексте. Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. 2010. Т. 7, № 2 (20). С. 125–148.

13. Панасенко Н.І. Топофон в произведениях Рея Бредбери. Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка. 2013. № 117. С. 115–119.

14. Салимова Д. А., Данилова Ю. Ю. Время и пространство как категории текста: теория и опыт исследования (на материале поэзии М.И. Цветаевой и З.Н. Гиппиус : монографія. Москва. : Флинта; Наука, 2009. 200 с.

15. Талаш І. О. Функціонально-семантичне поле темпоральності в публіцистичних та інформаційних текстах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ : 2007. 23 с.

16. Талаш І. О. Темпоральні конкретизатори як засіб вираження експресивності в публіцистичних текстах. Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. Київ : Інформаційно-аналітичне агентство, 2012. Вип. 12. С. 231–234.

17. Panasenko N. I. Interrelations between Literary Time and Space in Prosaic Texts. Language, Literature and Culture in a Changing Transatlantic World : International conference proceedings, April, 22–23. 2009. Prešov : Institute of British and American Studies, 2009. P. 69–82.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. O. Henry : вебсайт. URL: https://americanliterature.com/author/o-henry (дата звернення 24.09.2019).

References

1. Babenko L. H., Kazaryn Yu. V. Lynhvystycheskyi analyz khudozhestvennoho teksta. Teoryia y praktyka : uchebnyk; praktykum. Moskva : Flynta, 2005. 496 s.

2. Bondarko A. V. Teoryia funktsyonalnoi hrammatyky: Temporalnost. Modalnost. Lenynhrad : Nauka, 1990. 264 s.

3. Halperyn Y. R. Tekst kak obъekt lynhvystycheskoho yssledovanyia. Moskva : Kom Knyha, 2007. 144 s.

4. Holosova T. M. Temporalna struktura khudozhnoho tekstu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk : 10.02.02. Kyiv, 2002. 35 s.

5. Hoshylyk N. S. Skhemni obrazy chasu v suchasnii anhliiskii movi : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : NAIR, 2013. 220 s.

6. Duchenko L. V. Zhanrovo-linhvistychni osoblyvosti temporalno-opovidalnoi struktury khudozhnoho tekstu (na materiali anhlomovnoi detektyvnoi prozy 20 storichchia): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.04. Odesa, 2004. 21 s.

7. Zolotova H. A. Katehoryy vremeny y vyda s tochky zrenyia teksta. Voprosы yazыkoznanyia. 2002. № 3. S. 112–126.

8. Lotman Yu. M. Vnutry mыsliashchykh myrov. Chelovek – tekst – semyosfera – ystoryia. Moskva : Yazыky russkoi kulturы, 1996. 464 s.

9. Obelets Yu. A. Temporalna struktura mozhlyvykh svitiv khudozhnoho tekstu (na materiali anhlomovnoi prozy) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.04. Odesa, 2006. 23 s.

10. Panasenko N. Y. Ctylystycheskye pryemы v sozdanyy tradytsyonnыkh y yndyvydualnыkh obrazov vremen hoda v russkoi poэzyy XIX–XX vv. Myr russkoho slova y russkoe slovo v myre : materyalы XI konhressa mezhdunar. assots. prepod. russ. yaz. y lyt-rы, Varna, 17–23 sentiabria. 2007. T. 7. S. 399– 406.

11. Panasenko N. Y. Temporalnaia struktura poэtycheskoho teksta (na materyale russkoi, ukraynskoi y slovatskoi poэzyy XIX–XX vv.). Obrii suchasnoi filolohii : zb. nauk. prats. Luhansk : Vydavnytstvo «Shyko» TOV «Virtualna realnist», 2009. Vyp. 2. S. 176–184.

12. Panasenko N. Y. Temporalnыe nomynatorы v poэtycheskom tekste. Studia Germanica et Romanica: Inozemni movy. Zarubizhna literatura. Metodyka vykladannia. 2010. T. 7, № 2 (20). C. 125–148.

13. Panasenko N.I. Topofon v proyzvedenyiakh Reia Bredbery. Naukovi zapysky. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo). Kirovohrad : Kirovohradskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. V. Vynnychenka. 2013. № 117. S. 115–119.

14. Salymova D. A., Danylova Yu. Yu. Vremia y prostranstvo kak katehoryy teksta: teoryia y opыt yssledovanyia (na materyale poэzyy M.Y. Tsvetaevoi y Z.N. Hyppyus : monohrafiia. Moskva. : Flynta; Nauka, 2009. 200 s.

15. Talash I. O. Funktsionalno-semantychne pole temporalnosti v publitsystychnykh ta informatsiinykh tekstakh : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.01. Dnipropetrovsk : 2007. 23 s.

16. Talash I. O. Temporalni konkretyzatory yak zasib vyrazhennia ekspresyvnosti v publitsystychnykh tekstakh. Teoretychna i dydaktychna filolohiia : zb. nauk. prats. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo, 2012. Vyp. 12. S. 231–234.

17. Panasenko N. I. Interrelations between Literary Time and Space in Prosaic Texts. Language, Literature and Culture in a Changing Transatlantic World : International conference proceedings, April, 22–23. 2009. Prešov : Institute of British and American Studies, 2009. P. 69–82.

Рецензія/Peer review : 03.09.2019 Надрукована/Printed : 08.10.2019

УДК 81’25:811.111’38
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-13-15

ЄМЕЦЬ О. В.
Хмельницький національний університет

ФОНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ У ТЕКСТІ ЯК ТИП ВИСУНЕННЯ: ПРАГМАТИЧНІ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена ролі фоностилістичних засобів у створенні прийому висунення у художніх текстах. Фоностилістичні засоби, зокрема звукові повтори, стають проявом кількісного аспекту висунення. Звукові повтори функціонують у складі стилістичних конвергенцій, які є найбільш виразним типом висунення. Взаємодія метафор і звукових повторів у конвергенціях у сильних позиціях сприяє тому, що метафори набувають концептуального характеру ПРИРОДА – ЦЕ ЛЮДИНА. Адекватним і вдалим переклад метафоричних одиниць, що базуються на звукових повторах, може бути за допомогою двох основних прийомів: передачі звукового повтору тим самим звуком або заміни іншим видом звукового повтору (алітерація – асонанс).

Ключові слова: фоностилістичні засоби, звукові повтори, алітерація, висунення, стилістична конвергенція, концептуальна метафора, прийом перекладу.

YEMETS O.
Khmelnytsky National University

PHONOSTYLISTIC DEVICES IN THE LITERARY TEXT AS A TYPE OF FOREGROUNDING: PRAGMATIC AND TRANSLATION ASPECTS

The article deals with the role of phonostylistic devices in creating the device of foregrounding in literary texts. It is stated that phonostylistic devices, especially sound repetitions, represent the quantitative aspect of foregrounding (G. Leech). Especially important role belongs to sound repetitions used in stylistic convergences. Stylistic convergences are considered to be the most pragmatically meaningful and significant types of foregrounding. In the analyzed texts by L. Carroll, K. Chopin, D. Thomas mainly two-component convergence function which contain extended tropes (metaphors, similes) and sound repetitions. It is stated in the article that the authors use language units with sound repetition as components of extended metaphors. Alliterations create certain semantic unity between the subject and object of metaphors (mist – mother) and become sound metaphors.

Due to the functioning in stylistic convergences, metaphors in the short stories by D. Thomas and K. Chopin acquire a conceptual character: NATURE IS A HUMAN BEING.

In the article two major devices of translating the language units with sound repetitions are singled out: rendering with the help of the same sound or substitution by another phonostylistic device (alliteration – assonance).

Keywords: phonostylistic devices, sound repetitions, alliteration, foregrounding, stylistic convergence, conceptual metaphor, device of translation.

Теорія висунення (foregrounding) є однією з основ стилістики. Сам термін “висунення” (або “висування”) походить з мистецтва живопису, що означає розміщення найбільш важливих частин мистецького твору на першому плані [5, с. 93]. Теорія висунення була запропонована російськими формалістами (Р. Якобсон, В. Шкловський) та Празькою школою лінгвістики як принцип пояснення різниці між поетичною і повсякденною мовою.

Джеффрі Ліч вказує, що термін “висунення” відноситься до способів, за допомогою яких ми ментально відзначаємо незвичність мовних засобів, що відходять від норми [7, с. 16]. Одне з найкращих визначень стилістичного прийому висунення належить Ірині Арнольд: “Висунення – це такі способи організації тексту, які фокусують увагу читача на певних елементах повідомлення” [1, с. 99]. На нашу думку, у цьому визначення слово “певні” слід замінити на словосполучення “семантично і прагматично важливі”. Джеффрі Ліч виділяє два аспекти висунення – кількісний і якісний [6, с. 38]. Кількісний аспект означає відхилення (deviation) від частотності використання мовних засобів, а якісний аспект означає відхилення від самої мовної норми, мовного коду. Західні стилісти, зокрема Мік Шорт, Джеффі Ліч, Ден Макінтайр [6; 7] визначають два основні типи висунення: девіацію (тобто відхилення) і паралелізм. Девіація взагалі трактується дуже широко і може включати лексичні неологізми, граматичну транспозицію, тропи, зокрема метафору, оксиморон, гіперболу та інші стилістичні засоби. Паралелізм базується, перш за все, на подібності синтаксичних структур.

Проте Ірина Арнольд вказує на три типи висунення: ефект ошуканого очікування, що певною мірою збігається з поняттям девіації, зчеплення, що аналогічно паралелізму, та стилістичну конвергенцію. Наше дослідження коротких оповідань видатного британського автора Ділана Томаса та відомої американської письменниці Кейт Шопен дозволило виявити, що найбільш помітним і прагматично важливим типом висунення є стилістична конвергенція [8, с.9-10]. Конвергенція являє собою накопичення, концентрацію різних стилістичних засобів (лексичних, семасіологічних, фонетичних, синтаксичних) у тексті або фрагменті тексту. Крім тропеїчних (семасіологічних) виразових засобів, важлива роль у конвергенціях належить фонетичним повторам, перш за все алітерації. Фонетичні повтори є проявом кількісного аспекту висунення.

Традиційна характеристика функцій звукових повторів як другорядного, допоміжного засобу є

неповною. Зокрема, Ірина Арнольд робить таке узагальнення: "У сучасній поезії алітерація є не провідним, а допоміжним засобом. Роль її експресивна – алітеровані слова виділяють найважливіші поняття" [1, с. 284]. Проте ми вважаємо, що звукові повтори відіграють значну роль у створенні і розгортанні тропів, у виборі мовних одиниць в якості суб'єкта або об'єкта метафори, порівняння. Алітерація зближує семантично далекі поняття за звуковим принципом, тим самим підсилюючи їх смислову єдність. Такий ефект спостерігається як у класичній, так і сучасній художній літературі (прозі та поезії), рекламі, газетних текстах.

Тому актуальність нашого дослідження полягає у відсутності глибоких досліджень ролі фоностилістичних засобів як типу висунення у сучасній лінгвістичній літературі. Крім того, бракує досліджень перекладацького аспекту функціонування фоностилістичних засобів у взаємодії з образними засобами стилістики.

Мета нашої роботи – визначення прагматичних функцій звукових повторів у складі стилістичних конвергенцій, а також виявлення прийомів передачі фоностилістичних засобів як компонентів метафор та порівнянь у перекладі.

Методологія нашого дослідження базувалась, певною мірою, на методології дослідження прийому висунення, запропонованій у роботі Джона Доутвейта [5, с. 93]. Процес аналізу фоностилістичних засобів включав наступні етапи: 1) визначення типу фоностилістичного засобу та звукової домінанти у фрагменті з конвергенцією; 2) встановлення семантичної та прагматичної функції фоностилістичних засобів; 3) визначення прийомів перекладу мовних одиниць із звуковими повторами. На цих етапах використовувались наступні методи дослідження. По-перше, метод стилістичного аналізу мовних одиниць, в яких присутні звукові повтори; по-друге, метод контекстуального аналізу з метою встановлення значень мовних одиниць як елементів висунення; по-третє, метод концептуального аналізу образних засобів у стилістичних конвергенціях, оскільки тропи у взаємодії із звуковими повторами часто набувають концептуального змісту.

Матеріалом дослідження слугували оповідання письменників кінця XIX – середини XX століття, а також твори сучасних письменників жанру flash fiction.

У нашій роботі ми аналізували переважно двокомпонентні стилістичні конвергенції (СК), що включають тропеїчні та фоностилістичні засоби. Блискучим прикладом такої СК та ролі фоностилістичних засобів є фрагмент відомого твору Льюїса Керролла "Through the Looking Glass, and What Alice Found There" ("Аліса в Задзеркаллі"); де метафорично описується зимова природа: *"Do you hear the snow against the window-panes, Kitty? How nice and soft it sounds! Just as if someone was kissing the window all over outside. I wonder if the snow Loves the trees and fields that it kisses them so gently?"* [2, с. 8]. Оскільки сніг описується як людина, що цілує дерева і поля, укриває їх теплою ковдрою, можна стверджувати, що метафора має концептуальний характер SNOW IS A HUMAN BEING (СНІГ – ЦЕ ЛЮДИНА), що є різновидом конвенційної концептуальної метафори (КМ) ПРИРОДА – ЦЕ ЛЮДИНА. 13- разовий повтор звуку [*s*] у ключових словах метафори – *sounds, soft, kisses, snug, sleep* – семантично об'єднує ці лексичні одиниці та створює прагматичний ефект ніжності, тихого падіння снігу. Відома перекладачка Валентина Наріжна точно відтворила семантику і прагматику метафор, проте майже не передала звукову домінанту у цільовому тексті: *Чуєш, як сніг шурхотить по шибках, Кицю? Який приємний, м'який звук! Ніби хтось обціловує вікно ззовні. Цікаво. Виходить, сніг любить дерева і поля, якщо цілує їх так ніжно?* [2, с. 9]. Лише у першому реченні заміна звука та ономатопея (шурхотить по шибках) певною мірою компенсує втрати у перекладі.

В оповіданнях відомої американської письменниці Кейт Шопен, твори якої дуже популярні зараз у США завдяки психологізму, образності та ідеям рівності жінок у суспільстві і сім'ї, переважає двокомпонентна тропеїчно-фонетична СК. Таке стилістичне явище спостерігається в оповіданнях "A Respectable Woman", "The Night Came Slowly", "Two Summers and two Souls" та ряді інших. У дуже короткому оповіданні "The Night Came Slowly" також переважають антропоморфні метафори. Чудовим прикладом взаємодії тропів та фоностилістичних засобів є двокомпонентна СК у середині тексту:*The katydids began their slumber song: they are at it yet. How wise they are. They do not chatter like people. They tell me only: "sleep, sleep, sleep". The wind rippled the maple leaves like little warm love thrills* [9, с. 26]. У цьому фрагменті повтор звуку [*s*] ніби відтворює тиху розмову комах, що реалізується у непрямій ономатопеї *(sleep, sleep, sleep).* В останньому реченні фрагменту інтенсивний повтор звуку [*l*] у ключових словах метафоричного порівняння у взаємодії з асонансом створює ритмічну прозу та прагматичний ефект любові і ніжності у природі. У нашому перекладі вдалось відтворити звуковий ефект висунення тим самим звуком: *Вітер колихав кленові листочки, неначе це були теплі ласкаві любовні дотики.*

В оповіданнях видатного британського поета середини XX століття Ділана Томаса фоностилістичні засоби також взаємодіють з метафорами та порівняннями і стають компонентами розгорнутих тропів. Цікаво, що у прозі Томаса, як і в його поезії, виявляється валійський тип алітерації (симетрична алітерація), як в оповіданні "The Visitor"; *for many miles months flowed into years, rounding the dry days* [9, с.27]. Відома російська перекладачка О. Волгіна вдало відтворила симетричну алітерацію [*m*] – [*d*] у двох частинах речення: *Миля за милей месяцы перетекали в годы, завершая иссякшие дни* [4, с. 264]. Інше оповідання Томаса "The Followers" починається абзацом, що містить фоностилістичні засоби (алітерація, асонанс, ономатопея), епітети та метафору. У першому реченні важливу роль відіграє асонанс, який більш характерний для поетичних текстів: *Thin, dingy rain spat and drizzled past the lighted street lamps* [8, с. 27].

Російська перекладачка Е. Суриц вдало відтворила сумний прагматичний ефект речення, проте у цільовому тексті відбулась заміна звуків як елементів асонансу – [і] та [о]: *Мелкий, тощий дождь тусклой моросью одевал фонари* [4, с. 366].

Оповідання Томаса "The Dress" починається великою тропеїчно-фонетичною конвергенцією, ядром якої є два речення з розгорнутою метафорою – mist-mother: *But the mist was a mother to him […]. The mist made him warm; he had the food and the drink of the mist on his lips; and he smiled through her mantle like a cat* [8, с. 25]. Предметом і образом антропоморфної метафори стають семантично далекі слова "туман" і "мати", але завдяки звуковій анафорі створюється певна семантична єдність. Крім того, висока частотність звукової домінанти [*m*] допомагає розгорнути метафору. Як і у наведених творах Керролла та Шопен, у цьому оповіданні та в багатьох інших текстах Томаса реалізується КМ ПРИРОДА – ЦЕ ЛЮДИНА (ПРИРОДА – ЦЕ МАТИ). Таким чином природа наділяється духовними властивостями. А в оповіданні "The Dress" природа захищає чоловіка, годує та обігріває. Російська перекладачка М. Коренєва досить добре відтворила метафори та алітерацію, що є елементами висунення: *А туман был ему как мать* [4, с. 331]. Заміна тропа, тобто метафори на порівняння у даному випадку не дуже виправдана. Як справедливо стверджує Ю. М. Скребнєв, метафора відображає повну тотожність об'єктів, тоді як порівняння виражає часткову, випадкову подібність [3, с. 145-146]. Звуковий ефект передано лише у двох компонентах метафори, проте досвідчена перекладачка допустила помилку у перекладі слова *mist*, адже туман в російській мові, і як в українській мові – іменник чоловічого роду. У перекладі порушено прагматичний і концептуальний аспекти образу природи- матері. Під час занять з художнього перекладу зі студентами старших курсів було запропоновано інший варіант перекладу образу метафори: *Але імла була йому матір'ю* […]. Таким чином зберігається як фонетичний аспект висунення, так і концептуальна природа метафори.

Стилістична конвергенція як тип висунення набуває особливого значення у коротких оповіданнях сучасних американських письменників жанру flash fiction. Твори flash fiction мають обсяг 2-3 сторінки, відзначаються моно-логічністю наративу і нерідко ефектом ошуканого очікування в кінцевих оповідань. Основними компонентами СК у цих текстах є паралелізм та метафоричність. Цікавим прикладом висунення та його передачі у перекладі може бути фрагмент СК в оповіданні Девіда Геліфа "Моє побачення з неандерталкою ". Цей іронічний твір описує фантастичне побачення сучасного чоловіка та неандерталки. Антитеза і паралелізм підкреслюють контраст у поведінці, ментальності двох людей: *I like rock music and she likes the music of rocks,* де гра слів *rock music – music of rocks* базується на зворотному паралелізмі. Наша магістранта Інна Протоковська використала парономасію у відтворенні гри слів: *Я люблю слухати рок-музику, а вона любить слухати музику рік*. Таким чином передано прагматичний та іронічний ефект антитези.

Як показує наше дослідження прийому висунення у літературі ХХ століття, зокрема у коротких оповіданнях, фоностилістичні засоби відіграють значну роль у зв'язності компонентів метафори, стають основою вибору мовних одиниць для розгортання метафор. Алітерація як звукова метафора виконує концептуальну функцію у СК як компонент концептуальних метафор ПРИРОДА – ЦЕ ЛЮДИНА. У більшості випадків звукові повтори (алітерація та асонанс) передаються у перекладі тим самим звуком (Шопен, Томас, Вайлд), із заміною звуку або звукового повтору (асонанс – алітерація), як в оповіданнях Томаса чи творі Керролла, компенсацією іншими стилістичними засобами. Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні ролі фоностилістичних засобів у складі СК у поетичних творах та у прозі ХХ століття.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык. М.: Флинта: Наука, 2004. 384 с.
2. Керролл Л. Аліса в Задзеркалі. Through the Looking Glass; пер. з англ. В. Г. Наріжної. Харків. Фоліо, 2014. 192 с. Англійською та українською мовами.
3. Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка. М.: Изд-во Астрель, 2003. 221 с.
4. Томас Д. Приключения со сменой кожи / пер. с англ. СПб.: Азбука-классика, 2001. 672 с.
5. Douthwaite J. Towards a Linguistic Theory of Foregrounding. Alessandra: Edizion dell'Orso. 2000. 404 p.
6. Leech G., Short M. Style in Fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional prose. London: Pearson Education, 2007. 403 p.
7. Leech G. Analysing Literature Through Language: Two Shakespearean Speeches. Language and Style, ed. by D. McIntyre and B. Busse. London: Palgrave Macmillan, 2010. 15-31.
8. Yemets A. Investigating Poeticalness of Prose. Saarbrucken: LAPLambert Academic Publishing, 2012. 69 p.

References

1. Arnold Y. V. Stylystyka. Sovremennыi anhlyiskyi yazыk. M.: Flynta: Nauka, 2004. 384 s.
2. Kerroll L. Alisa v Zadzerkali. Through the Looking Glass; per. z anhl. V. H. Narizhnoi. Kharkiv. Folio, 2014. 192 s. Anhliiskoiu ta ukrainskoiu movamy.
3. Skrebnev Yu. M. Osnovы stylystyky anhlyiskoho yazыka. M.: Yzd-vo Astrel, 2003. 221 s.
4. Tomas D. Prykliuchenyia so smenoi kozhy / per. s anhl. SPb.: Azbuka-klassyka, 2001. 672 s.
5. Douthwaite J. Towards a Linguistic Theory of Foregrounding. Alessandra: Edizion dellOrso. 2000. 404 p.
6. Leech G., Short M. Style in Fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional prose. London: Pearson Education, 2007. 403 p.
7. Leech G. Analysing Literature Through Language: Two Shakespearean Speeches. Language and Style, ed. by D. McIntyre and B. Busse. London: Palgrave Macmillan, 2010. 15-31.
8. Yemets A. Investigating Poeticalness of Prose. Saarbrucken: LAPLambert Academic Publishing, 2012. 69 p.

Рецензія/Peer review : 14.09.2019 Надрукована/Printed : 10.10.2019

УДК 811.11’373.612.2:7
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-16-19

МОЦНА Л. С.
Хмельницький національний університет

ЕКФРАЗИС ЯК ФОРМУЛА ЕКСПЛІКАЦІЇ КОНЦЕПТІВ МИСТЕЦТВА МОВОЮ МЕТАФОРИ

У статті розглядаються питання екфразису як категорії інтерсеміотики, його ролі у експлікації концептів мистецтва та шляхів реалізації змісту концептів мистецтва засобом мовної метафори. Окреслюється роль метафори як міждисциплінарної ланки у розкритті сутності і концептів мистецтва відповідно до сучасного синергетичного підходу у дослідженні мовних явищ.

Ключові слова: екфразис, концепт мистецтва, метафора, мистецтвознавчий дискурс, синергетичний підхід

MOTSNA L.
Khmelnytskyi national university

EKPHRASIS AS THE FORMULAE OF ART CONCEPTS EXPLICATION BY MEANS OF METAPHOR

The article dwells on disclosing the notion of ekphrasis as the intersemiotic phenomenon. It’s role in explication of the art concepts by means of language metaphor comes to the fore. The function of metaphor as an instrument for implementing the meaning and concepts of art is described in the article. Interdisciplinary instrumental power of metaphor is disclosed in accordance with synergetic approach in the context of modern art in combination with linguistic researches. In accordance with synergetic approach ekphrasis is perceived as intersemiotic notion disclosing the ideas and concepts of art with the help of linguistic means. Due to its instrumental power metaphor performs an active role in disclosing the concepts of modern art. Conceptual system of any individual is metaphorically organized and plays a vital role in determining realities of a daily life. Metaphor in art discourse is a means of world perception and cognition, it helps to explicate realities and tendencies of modern art.

Metaphor as a cognitive instrument is a building material of conceptual picture of the world, which acts in combination with language and thinking. Concepts in their turn embodied in language thanks to metaphors are the units containing information about realities of life and art. Conceptual metaphor as a basic element of cognition is considered to be a container of content and becomes available for our perception due to its linguistic embodiment – metaphor as the explicit form of art concepts. In the context of art discourse metaphor realizes its dualistic function belonging both to linguistic and art spheres disclosing the ideas and concepts of art with linguistic means. Functional, cognitive and synergetic approaches are the basis for interpreting the dualistic nature of metaphor.

Ключові слова: ekphrasis, art concept, metaphor, art discourse, explication, synergetic approach

У сучасному мистецтвознавчому дискурсі розвинулися напрямки філософських позицій, теоретичних підходів з метою відображення та впорядкування індивідуальних естетичних поглядів на твори мистецтва. Із соціокультурних позицій процес утворення значень, знаків, символів та концептів мистецтва, виражених засобами творів мистецтва, базується на функціонуванні та співіснуванні загальних теоретичних, культурно-історичних засад, тенденцій сучасного мистецтва з реаліями сучасного життя, представленими в концептах. Концепти сучасного мистецтва утворюються та реалізуються в мистецтвознавчому дискурсі.

Знання про світ зберігаються й структуруються в людській свідомості у вигляді концептів різної складності, які утворюються в процесі когнітивної діяльності.

У контексті розвитку мистецтва і мови сучасні лінгвістичні дослідження мають міждисциплінарний характер, враховуючи підходи різних дисциплін у їх поєднанні із застосуванням екфразису.

Визначаючи зміст поняття екфразису науковці послуговуються наступним постулюванням: Екфразисом є інтерсеміотичне розкриття засобами літератури ідейно-естетичного змісту творів мистецтва, зокрема живопису, скульптури, архітектури, музики [6, с. 325]. Явище екфразису окреслено у працях М.Ю. Лотмана, Б.А. Успенського [7; 10], які, досліджуючи мовні елементи мистецтвознавчих текстів, приділяли увагу переважно наділенню їх знаковою сутністю й співставленню із семіотичними системами.

Важливою міждисциплінарною ланкою у розкритті сутності і концептів мистецтва вважаємо мовну метафору як засобу відображення реалій сучасного суспільства мовою мистецтва. Згідно з думкою Дж. Лакоффа, концептуальна система людини метафорично організована і відіграє центральну роль у визначенні повсякденних реалій [5, с. 387].

Метою статті є розкриття ролі метафори у експлакації концептів, закладених авторами у творах мистецтва.

Метафора у мистецтвознавчому дискурсі досліджується як засіб пізнання світу мистецтва та як концептуальної реалізації реалій і тенденцій сучасного життя мовою мистецтва. Сприяючи створенню концептуальної картини світу, мова і, зокрема, мова мистецтва, елементом та будівельним матеріалом якої є концептуальна метафора, виконує когнітивну функцію у взаємодії з мисленням та світом. Концепт, втілений у мові завдяки метафорі, є сукупністю знань та інформації про реалії навколишнього світу.

Концептуальна метафора як базовий елемент когніції є своєрідним ідейним змістом, що, з одного боку, стає доступним для сприйняття за допомогою ключа до її розуміння – мовної метафори як експліцитного прояву концепту та, з іншого, втілюючись у мовній метафоричній формі як когнітивний інструмент, робить сприйняття концептів, втілених у мистецтві, зрозумілими, виводячи їх на поверхневий мовний рівень. У контексті мистецтвознавчого дискурсу обидві метафори сприяють створенню мовної і концептуальної картин світу.

У контексті мистецтвознавчого дискурсу, як і метафора, концепт проявляє свою дуалістичну сутність, оскільки належить як до мовної, так і до культурної сфер. Функціонально-когнітивний, лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи [3, с. 24] є підґрунтям трактування дуалістичної сутності концепту. З одного боку, як лінгвістична категорія, концепт дає можливість розглядати ментальні сутності, тобто ті одиниці, за допомогою яких людина мислить, ментальні утворення, що складають категоріальну основу мови та створюють образ слова, вираженого мовними засобами. З іншого боку, у вигляді концептів культура входить у ментальний світ людини.

Динамічна природа концепту, його здатність до модифікації та діяльнісна сутність функціонально-когнітивного підходу [2, с. 26; 4, с. 77] дозволяє вважати останній основним у дослідженні концептів мистецтва.

Відповідно до постулатів сучасних функціонально-когнітивного, прагматичного, дискурсивного, концептуального та об'єднувального їх синергетичного підходів, останній серед яких обумовлює використання міждисциплінарносці у вивченні мовних явищ, актуальність дослідження концептів мистецтва полягає в їх здатності виходити поза межі концептосфери та дискурсу, де концепти виконують функцію позначення понять, й перетворюватись на інструмент, який кодифікує мову, та, на думку Н.Н. Болдирєва, визначати семантику мовних одиниць, які використовуються для вираження концептів [1, с. 26].

Дуалістичність концептів проявляється ще й у тому, що вони існують як у вербальній, так і в невербальній формах. Фрагменти дійсності, відтворювані у творах, мистецтва виражають основні концепти мистецтва в невербальній формі, де концепти мистецтва отримують своє вираження у вигляді символів і знаків, що сприймаються органами чуття людини. У мистецтві як комунікативній системі із притаманною їй системою знаків концепти утворюються завдяки створенню нових образів і значень, які існують у вигляді метафор рівня пізнання – концептуальних метафор, в утворенні й інтерпретації яких беруть участь когнітивні процеси. Концепти мистецтва відповідно до класифікації А.В. Рудакової належать до абстрактних [9, с. 37], тобто таких, що належать до об'єктів свідомості, але на відміну від конкретних концептів, не мають єдино усталеного фізичного вираження, закріпленого за ними.

Вербалізація концептів мистецтва як одиниць культури може не мати повного вираження свого змісту в мові, залишаючи свій зміст у невербалізованій формі, що реалізується у творах живопису, архітектури та інших видів мистецтва. Вербалізуючись, концепти мистецтва набувають ментального осмислення і мовного вираження та фіксуються критиками й учасниками мистецтвознавчого дискурсу в усній і писемній мові в ТМТ. Вербалізованим іменем концепту *МИСТЕЦТВО* в англомовному мистецтвознавчому дискурсі є лексема *art*. Проте, мовне означення і вираження концепту не обмежується однією лексемою. Множинність інтерпретацій концептів мистецтва як когнітивних сутностей обумовлює існування великої кількості мовних засобів його вербалізації, серед яких Л. Ф. Компанцева виділяє такі: номінації, синонімічні мовні засоби, одиниці різних частин мови, стійкі номінації, фразеологічні одиниці, синтаксичні структури, паремії, афористика, суб'єктивні дефініції, публіцистичні і художні тексти [4, с. 75]. Поряд з іншими мовними засобами, які ілюструють, уточнюють та розвивають його зміст [3, с. 130], виступає мовна концептуальна метафора, яка є віддзеркаленням концептуальної метафори мови мистецтва та виконує важливу роль в утворенні мовної картини світу.

У сучасному мистецтві будь-який елемент може мати метафоричне значення, що розкриває зміст концепту *МИСТЕЦТВО* та утворює концептуальну метафору мови мистецтва, що, маючи невербальне вираження у вигляді творів мистецтва та їх елементів, може вербалізуватися в мовній концептуальній метафорі. До концептуальних метафор мови мистецтва можна віднести консервні банки Енді Уорхола, холодильник як метафоризований символ замороженого стану душі тощо. Будь-який символ, закладений автором у творі, може інтерпретуватися на власний розсуд реципієнта через призму його концептуальної картини світу.

Метафори мови мистецтва належать до метафор третього рівня – рівня пізнання й існують у вигляді когнітивних структур у свідомості учасників мистецтвознавчого дискурсу. Концепти в метафорі мови мистецтва становлять емоційно-експресивну потенцію, згорнуту змістово-ментальну одиницю, що може розгортатись залежно від когнітивних моделей та маніфестуватися, зважаючи на пізнавальні можливості інтерпретаторів. Концептуальна метафора мови мистецтва становить комплексне когнітивне утворення та може вбирати такі елементи, як емоційне, образне, тематичне або сюжетне навантаження. Розгортання концептуальної структури метафори мови мистецтва базується на механізмах асоціативності, де елементи творів у їх емоційному, тематичному, сюжетному, образному вираженні асоціюються в рецепієнтів із наявними у свідомості елементами індивідуальних концептуальних і художніх картин світу, підпорядкованими суб'єктивній логіці інтерпретатора. Знакова сутність концептуальної метафори пов'язана

з позначуваним нею насамперед через асоціації. Проте, подібний зв'язок умовний і не є обов'язковим для виявлення всіма учасниками мистецтвознавчого дискурсу. Окрім відмінностей в інтерпретації кожним учасником мистецтвознавчого дискурсу, структура концептів мистецтва, синтезованих у метафорі мови мистецтва, визначається домінантними у кожному виді мистецтва художньо-естетичними, комунікативно-прагматичними пріоритетами.

Концептуальна метафора мови мистецтва, утворена завдяки процесам пізнання, може реалізуватися в текстах у вигляді мовних концептуальних метафор. Зміст концептуальної мовної метафори розгортається в текстових лінгвістичних метафорах. Концептуальна мовна метафора найкраще знаходить своє вираження в публіцистичних текстах мистецтвознавчої тематики, які є місцем функціонування художніх метафор. Таким чином, концепт у мистецтві має метафоричне вираження, яке схематично можна зобразити таким чином (Рис. 1, 2).

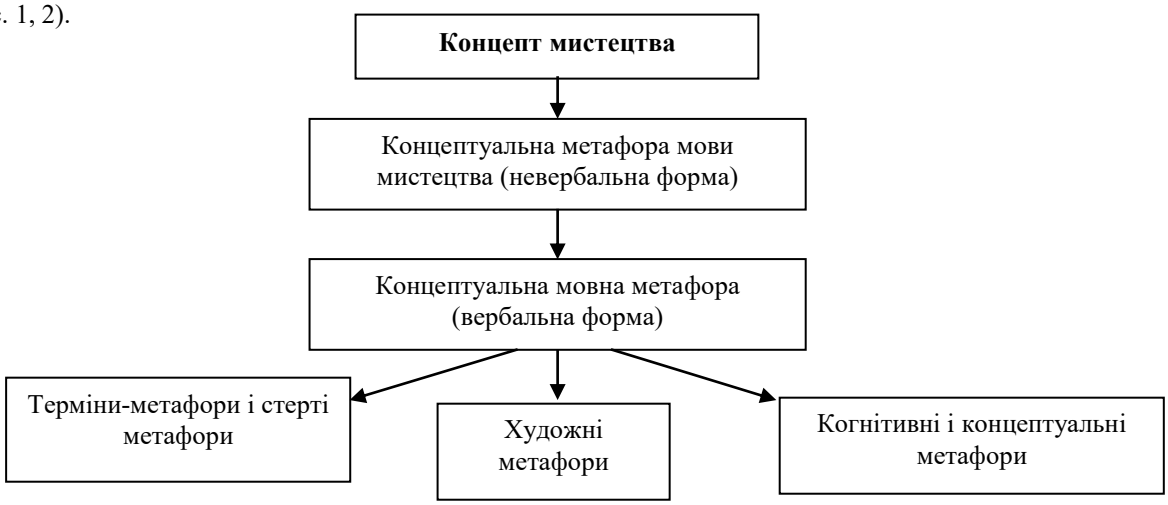

Рис. 1. Модель створення концептів у мистецтві

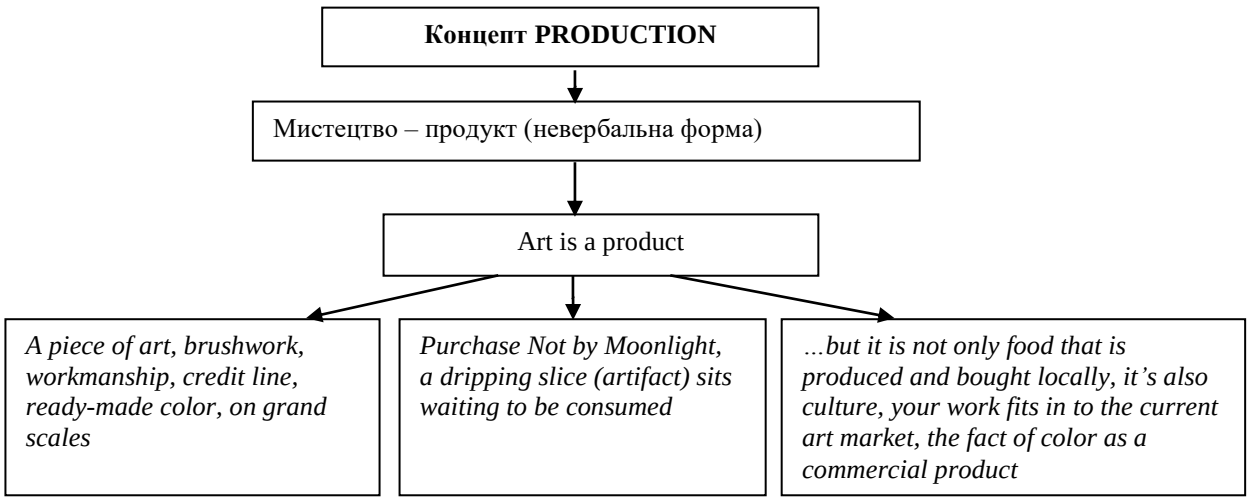

Рис. 2. Схема метафоричної реалізації концепту *ПРОДУКТ/PRODUCTION*

Результат утворення концепту *ПРОДУКТ/PRODUCTION* у сучасному мистецтві виражено через функціонування концептуальної метафори мови мистецтва та вербалізовано в мовній концептуальній метафорі *Art is a product* (Рис. 2.). Реалізація змісту мовної концептуальної метафори відбувається через мовні когнітивні метафори: *…but it is not only food that is produced and bought locally, it's also culture; …artists who play the game and change their work to be fashionable; artists are not business people; your work fits in to the current art market; the fact of color as a commercial product,* художні метафори: *Purchase Not by Moonlight, a dripping slice (artifact) sits waiting to be consumed,* та терміни-метафори і стерті метафори: *a piece of art, brushwork, workmanship, credit line, ready-made color, on grand scales.* Таким чином, концептуальна метафора реалізується в метафорах трьох мовних рівнів: рівня пізнання, рівня семантики і синтаксису та рівня поверхневої мови.

Вираження концептуальної метафори мови мистецтва та концептуальної мовної метафори може збігатися за змістом, проте формою їх вираження в першому випадку є ментальна невербалізована структура, утворювана на основі асоціативного співвіднесення мистецьких артефактів із загальними

поняттями суспільства й культури, що реалізується через призму загальної концептуальної та художньої картини світу інтерпретатора артефакту, у той час як мовна концептуальна метафора – це ментально-когнітивне утворення, вербалізоване переважно в метафорах трьох мовних рівнів.

Найкраще концептуальна метафора *Art is a product* реалізується у творах сучасних напрямків мистецтва, серед яких: абстракціонізм, поп-арт, оп-арт, концептуалізм, перформанс, неоекспресіонізм тощо. Інтерпретовані реципієнтами, більшість творів сучасних напрямків мистецтва викликають асоціації, образи, сприяючи утворенню у свідомості метафоричних значень інтерпретованих ними об'єктів. Прикладами творів є такі:

1) поп-арт: *Andy Warhol "Campbell's Tomato Juice Box", Weine Thaibaud "Three Machines", Claes Oldenburg " Soft Bathtub".*

2) концептуалізм: *Joseph Kosuth "One and three Chairs", Marcel Duchamp "Fountain", Robert Rauschenberg", Portrait of Iris Clert";*

3) перформанс: *Stelarc "Parasite:Event for Invaded and Involuntary body", Cris Burden "Trans-fixed performance".*

Сучасні артефакти абстрактних і ситуативних напрямків мистецтва використовують зміст, створюваний контекстом виставки та самим актом презентації артефакту для представлення того чи іншого об'єкту або дії, які поза контекстом не мають художнього значення, наприклад, матеріалом для роботи «Фонтан» Дюшана слугував пісуар. Інтерпретуючи цей твір, критики використовують метафори, які через максимальне наближення до когнітивно-ментальних структур інтерпретатора трансформують ідеї та зміст, закладені митцем у творі: *"Duchamp single handedly shaped the direction the art world would go and is the reason art is what it is today",* або *"Duchamp's urinal is an engine creating nightmares"*.

Завдяки здатності до об'єктивації за допомогою одиниць різних мовних рівнів [8, с. 115] концепт у мистецтві реалізує свою дуалістичну сутність мовно-когнітивного та культурного утворення в метафорі мови мистецтва, що вербалізується в мовних метафорах широкого спектру, до яких належать терміни-метафори, стерті метафори, художні, когнітивні та концептуальні мовні метафори.

Метафора як і екфразис або його елемент завдяки своїй інтерсеміотичній сутності наділена здатністю до експлікації концептів мистецтва. Можна стверджувати, що концепти сучасного мистецтва можуть номінувати реалії, процеси, ціннісні орієнтири, об'єднані в певну понятійну систему та генерувати власні значення у вигляді метафор певного концептуального поля із наступною множинною кількістю інтерпретацій, реалізованих у мові у вигляді лінгвістичних метафор.

Література

1. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова. Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / под ред. И. А. Стернина. Воронеж, 2001. С. 25−36.

2. Васильєва М.О. Метафорична реалізація концепту політика в сучасному англомовному політичному дискурсі : дис. … канд. філол. наук: 10.02.04. / Харків, 2008. 276 с.

3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.

4. Компанцева Л.Ф. Концепт и концептуальний аналіз: аналітична палітра. Наукові записки Луганського національного пед. ун-ту, 2005. Вип. 6. С. 68–99.

5. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем Теория метафоры : сборник / пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.; общ ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журинской. М. : Прогресс, 1990. С. 387–416.

6. Літературознавчий словник-довідник ; за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. 2-е вид., випр. і доп. Київ : видавничий центр «Академія», 2006. 752 с.

7. Лотман Ю.М. Натюрморт в перспективе семиотики. Статьи по семиотике культуры и искусства : Серия „Мир искусств". Санкт-Петербург : Академический проект, 2002. С. 340–348.

8. Мизин Т.О. Вербалізація концепту WEATHER/ПОГОДА в англійській та українській мовних картинах світу / Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Житомир : ЖДУ, 2013. Вип. 68. С. 115–122.

9. Рудакова А.В. Когнитология и когнитивная лингвистика. Воронеж, 2002. 78 с.

10. Успенский Б.А. Семиотика искусства. Москва : Школа "Языки русской культуры", 1995. 360 с.

References

1. Boldyrev N.N. Kontsept y znachenye slova. Metodolohycheskye problemy kohnytyvnoi lynhvystyky : nauchnoe yzdanye / pod red. Y. A. Sternyna. Voronezh, 2001. S. 25−36.

2. Vasylieva M.O. Metaforychna realizatsiia kontseptu polityka v suchasnomu anhlomovnomu politychnomu dyskursi : dys. … kand. filol. nauk: 10.02.04. / Kharkiv, 2008. 276 s.

3. Karasyk V.Y. Yazykovoi kruh: lychnost, kontsepty, dyskurs: monohrafyia. Volhohrad: Peremena, 2002. 477 s.

4. Kompantseva L.F. Kontsept y kontseptualnyi analiz: analitychna palitra. Naukovi zapysky Luhanskoho natsionalnoho ped. un-tu, 2005. Vyp. 6. S. 68–99.

5. Lakoff Dzh., Dzhonson M. Metafory, kotorыmy mы zhyvem Teoryia metafor : sbornyk / per. s anhl., fr., nem., ysp., polsk. yaz.; obshch red. N.D. Arutiunovoi, M.A. Zhurynskoi. M. : Prohress, 1990. S. 387–416.

6. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk ; za red. R.T. Hromiaka, Yu.I. Kovaliva, V.I. Teremka. 2-e vyd., vypr. i dop. Kyiv : vydavnychyi tsentr «Akademiia», 2006. 752 s.

7. Lotman Yu.M. Natiurmort v perspektyve semyotyky. Staty po semyotyke kulturы y yskusstva : Ceryia „Myr yskusstv". Sankt-Peterburh : Akademycheskyi proekt, 2002. C. 340–348.

8. Myzyn T.O. Verbalizatsiia kontseptu WEATHER/POHODA v anhliiskii ta ukrainskii movnykh kartynakh svitu / Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka. Zhytomyr : ZhDU, 2013. Vyp. 68. S. 115–122.

9. Rudakova A.V. Kohnytolohyia y kohnytyvnaia lynhvystyka. Voronezh, 2002. 78 s.

10. Uspenskyi B.A. Semyotyka yskusstva. Moskva : Shkola "Iazыky russkoi kulturы", 1995. 360 s.

Рецензія/Peer review : 02.09.2019 Надрукована/Printed : 08.10.2019

УДК: 821.111'42-3
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-20-24

НАЗАРЕНКО О. В., ДЕМЕНКОВА К. В
Сумський державний університет

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВТІЛЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ СХОДУ У СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТВОРАХ ПРОЗОВОЇ ФОРМИ

Стаття присвячена аналізу використання стилістичних засобів виразності на лексичному та синтаксичному рівнях у сучасному англомовному літературному дискурсі – на прикладах романів «Шантарам» Грегорі Робертса та «Мемуари Гейші» Артура Голдена як способів втілення художнього образу Сходу та відтворення національного колориту у свідомості реципієнта. Розглядаються приклади класичних стилістичних засобів виразності, таких як: слова-реалії, метафора, епітет, гіпербола, оксиморон, слова-антоніми і порівняння; синтаксичні засоби: інверсія, повтор, анафора, апосіопезис. Висвітлений суттєвий вплив стилістичних засобів виразності в англомовному дискурсі прози на створення художнього образу східних країн.

Ключові слова: стилістичний засіб, художній образ, Схід, англомовний літературний дискурс, національний колорит.

NAZARENKO O., DEMENKOVA K.
Sumy State University

STYLISTIC MEANS OF CREATING AN ARTISTIC IMAGE OF THE EAST IN MODERN ENGLISH PROSE

The article deals with the analysis of stylistic means on the lexical and semantic levels in modern English prose pieces of literature, particularly in the novels «Shantaram» by R. Roberts and «Memoirs of Geisha» by A. Golden to find out ways of creating artistic image and reflection of national flair. The interest in the subject of the East and its culture remains relevant because the East has always been the opposite side of the West, with fundamentally different features of the society, culture and way of life. The article considers the classical examples of stylistic means and devices, such as culture-bound terms, metaphor, epithet, hyperbola, oxymoron, aposiopesis. Stylistic means emphasize modern English prose genre specificity oriented towards the embodiment of the Eastern image. The modern English prose is characterized by narrative style (provides the vivid description of the east society, nature), extensive vocabulary (the lexical units usage for determination of household items, cultural traditions, etc.), the interaction between the writer and the reader (an appeal for the philosophical ideas comprehension), deep psychologism of the artistic image. The modern writers convey contemporary ideas and describe important processes, such as changing social phenomena of human life, rapid shift of cultural and religious believes through the stylistic expressive means and devices, prompting the recipient to follow the line of thinking. Therefore, the correct interpretation of the use of stylistic means will provide a deeper insight into the author`s idea, which is revealed through the embodiment of the artistic image. The significant influence of stylistic expressive means in the English prose on the creation of the artistic image of the Eastern counties is highlighted in this article.

Keywords: stylistic means, artistic image, the East, English literary discourse, national color.

Актуальність статті. Лексичний склад англійської мови постійно збагачується, що уможливлює створення нових, яскравих та неповторних художніх образів, які відображатимуть специфіку тематики твору, зокрема втілення художнього образу Сходу. Створення художнього образу в сучасному англомовному дискурсі стилістичними засобами виразності є предметом дослідження даної розвідки та перебуває на стадії вивчення, в цілому, оскільки втілення сучасного художнього образу, який залежить від прогресивних соціальних процесів та культурних трансформацій, вимагає дедалі глибшого його осмислення і реалізації у рамках розвитку сучасної культури сьогодення. Через стилістичні засоби виразності, сучасні автори передають позамовний реальний світ, мінливі соціальні явища людського життя, стрімку зміну традиційних понять на принципово нові, спонукаючи читача до їх осмислення. Тож правильне трактування використання стилістичних засобів допоможе поглиблено зрозуміти ідею автора твору, яка розкривається через втілення художнього образу.

Постановка проблеми. Одними з найважливіших способів втілення художнього образу є використання автором стилістичних засобів, які є основними інструментами, без яких важко уявити створення комплексного художнього образу. Стилістичні засоби літературно збагачують твір і роблять його унікальним. Теоретичною базою дослідження послужили роботи таких науковців, як Л. П. Єфімов, О. Ю. Дубенко, І. А. Бехта та інших. Інтерес до тематики Сходу та його культури залишається актуальним через те, що Схід завжди був протилежністю Заходу, з принципово відмінними рисами устрою суспільства, культури, побуту та світосприйняття. Відображення різнопланового, насиченого і яскравого художнього образу Сходу у англомовному дискурсі прозі XXI століття є релевантним в умовах нової парадигми сучасних літературних дискурсів. Вперше у Британській культурі інтерес до сюжетів і образів східної тематики прокидається починаючи з епохи Середньовіччя. Далі східна тематика з'являється у творах англійських письменників доби Відродження, зокрема у Дж. Чоссера, У. Шекспіра, А. Бена та інших, які надали східним мотивам у своїх творах майже казкового і містичного характеру. У XIX столітті за епохи Романтизму культура Британії наповнилась новими східними мотивами за рахунок ведення колоніальної політики, що стало джерелом натхнення для відображення художнього образу багатьма письменниками – Р. Кіплінгом,

О. Вальдом, Дж. Байроном, Г. Хаггардом та іншими. Незважаючи на попередні літературні досягнення у створенні художнього образу Сходу стилістичними засобами, в англомовному дискурсі, письменники сьогодення продовжують підбирати найкращі стилістичні варіанти для відтворення національного колоритного художнього образу. Їх твори збагачені сучасною лексикою, що відображує реалії життя Сходу, зокрема неологізмами, реаліями і сленгом; позитивні і негативні сторони виявляються за допомогою оксиморона та гіперболи. Притаманне сучасним авторам заглиблення у внутрішній світ героїв і висвітлення філософських ідей – втілюється риторичними запитаннями, моно- та діалогами, невласне-прямим мовленням.

Мета статті полягає в аналізі створення художнього образу за допомогою стилістичних виражальних засобів на двох лінгвістичних рівнях – лексичному та синтаксичному, застосованих у романах східної тематики «Шантарам» Г. Робертса та «Мемуари Гейші» А. Голдена.

Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**:

1) проаналізувати реалії, як стилістичний виражальний засіб лексичного рівня;

2) виявити лексичні та синтаксичні стилістичні засоби виразності;

3) глибше осмислити авторський задум через втілення художнього образу стилістичними засобами виразності.

Основне викладення матеріалу. Відображення соціально-психологічного та соціально-культурного підгрунтя народу у літературному творі базується на способі вербалізації думки, тобто виборі форми його викладення. Східно-орієнтовані твори прозової форми найглибше відображають національні особливості народу у жанрах казок, легенд, повістей, зокрема пригодницьких романах та романах-подорожах. Завдяки різноманітним жанрам прозової форми авторами втілюються філософські ідеї Сходу, відображаються моральні та релігійні вчення, описується народна мудрість, притаманна східним національним культурам. Саме ці аспекти народного життя визначають національну ідентичність, яку водночас можна ототожнити з створенням художнього образу Сходу. Художній образ відображає читачеві мистецьке повідомлення автора, де вдало збережено відтворення аспектів дійсності. Це конкретно-чуттєва форма відтворення і осмислення реальності. Образ віддзеркалює реальність, одночасно створюючи новий світ, який реципієнт сприймає як справжній.

Дослідження сучасного англомовного літературного дискурсу має наукове та прикладне значення. Мова йде про використання засобів вербалізації у сучасних прозових творах, які у творчості письменників сьогодення набувають нового смислу. Наприклад, сучасній англомовній прозі притаманні гіпертекстуальність, тобто тенденція письма до нелінійності в сучасному мисленні: завдання читача полягає у розкритті логіки автора; самореференційність – центральний компонент сучасного англомовного літературного дискурсу, який відображено у специфічній наративній манері, тобто суттю тексту виступає оповідь [2, с. 14]. Іншою характерною рисою є звернення автора до свідомості чи підсвідомості, зазирнути у глибини психіки одного героя, чи широких мас, які блукають лабіринтами своєї психіки. Сучасній англомовній літературі характерні внутрішні монологи з елементами уявних діалогів одного героя з іншими, вживання прямого та непрямого мовлення. Часто часові форми, які застосовує автор, слугують для передачі змісту ідей і є творчою манерою автора.

Стилістичним засобом, який найбільш адекватно відтворює специфіку національної ментальності являються реалії. Вони виступають у функції етнокультурного маркера. Реалії визначаються як слова або словосполучення, які притаманні лише одному народу та їх культурному, побутовому чи соціальному життю і є абсолютно чужими іншим народам. Реалії не мають еквівалентів, а тому їх неможливо відтворити у іншомовному середовищі, оскільки вони представляють унікальні культурні явища. Усі реалії класифікуються на побутові, етнографічні, реалії природного світу, ономастичні реалій (антропоніми-топоніми) та інші.

Загалом, реалії які пронизують сучасний англомовний дискурс також можна класифікувати по групам. Побутові реалії створюють уявлення про те, як може виглядати звичайний індієць кожного дня: *dhoti – пов'язка у чоловіків, що надягається на стегна*; *kaftan – довга шовкова мантія*; *saris – сарі, традиційний жіночий одяг*; *turban – тюрбан, головний убір* [6, с. 11–61]. Детально змальовуються елементи жіночого національного вбрання Японії. *Пор: The broad obi tied around her middle was orange and yellow; obi – обі, пояс золотавого кольору ,який є елементом жіночого кімоно* [5, с. 16].

Реалії підкреслюють відмінність одягу селянина і людини вищого соціального статусу, порівнюючи одного з героїв з самураєм – членом привілейованої феодальної касти Японії. *Пор: He didn't wear peasant clothing like the fishermen, but rather a man's kimono, with kimono trousers that made him look to me like the illustrations you may have seen of samurai* [5, с. 5]; *kimono – національний костюм (як чоловіків, так і жінок)*.

Вводяться реалії на позначення індійської кулінарної традиції, які позначають назви фруктів та овочів, притаманні саме тій місцевості. *Пор: Rich fruits used in desserts and juices-paw paw, papaya, custard apples, mosambi, grapes, watermelon, banana, santra, and, in the season, four varieties of mango-were displayed across the whole surface of one wall in gorgeous abundance* [6, с. 24]. *Paw paw - пау-пау (плоди родини азанові, бананові дерева), mosambi – мосамбі, (солодкий лайм), santra – сантра (різновид цитрусових)*.

Фігурують одиниці ваги на позначення дрібної торгівлі, якою займається у повсякденному житті кожен другий індієць, для того щоб підтримувати своє матеріальне становище. *Пор.: Well, now I am telling… that tola charras, the one I was selling to you in hotel* [6, с. 17]. *tola – тола; одиниця виміру ваги (13,7 г.).*

Побут тісно пов'язаний з культурою. Ці два поняття завжди крокують поруч, так як побут охоплює звичаї, обряди, традиції, які відображають особливості народу. Значною частиною культурного життя

східних країн є проведення фестивалів та обрядів. Певне уявлення про культурні звичаї Японії формують наступні реалії: *The Obon – Обон (триденне свято вшанування померлих); Minamiza – Мінаміза (назва театру у Кіото, який щорічно влаштовує вистави на честь вшановування Богів); Inoe – іное (відомий національний танок найдавнішої традиції); Okia - Окія, район місця проживання Гейш, представниць-символів культурних традицій Японії; Okada house – Окада, будинок, де торгували свічками та ладаном* [5, с. 5, 51–53]. Опис сходів до каплиці не обходиться без деталізації предметів інтер'єру. *Пор*: *Before us, a step led up to a platform covered with tatami mats* [5, с. 12]*; tatami mats – килими татамі, килими якими застилають підлого у японських помешканнях.*

Створення художнього образу індійського життя неможливо без використання етнографічних реалій. Перш за все, вони відтворюють релігійну картину життя Індії. Наприклад, автор вводить лексеми на позначення груп людей, які належать до різних релігійних вірувань: *Hindu – індуси, Muslim – мусульмани, Buddhist – буддисти, Jain – джайни, Animist – анімісти;* автор відзначає соціальну стратифікацію населення: *Brahmin – браміни (люди вищої індуїстської касти)* [6, с. 2].

Наведений ряд топонімів на позначення міст, районів, назв географічних об'єктів та архітектурних пам'яток культури, які своєю лише назвою створюють національний відтінок, які безпосередньо є частиною країни: *Pushkar, Cochin – Пушкар, Кочін (назви міст Індії); Colaba – Колаба(район у місті Мумбії); the Gateway of India Monument - Ворота Індії (архітектурна пам'ятка у вигляді арки); the gardens of Malabar – Малабарські острови; Manali – Маналі (гірський курорт у Гімалаях*) [6, с. 2–10]. Останні два поняття описують контрастну природу Індії, зображають східну і південну частини країни.

Назва роману «Шантарам» («Shantaram») належить до категорії ономастичних реалій. Автор дає назву роману у вигляді індійського ім'я «Shantaram», яке в перекладі з хінді означає «мирна людина». Назва одразу привертає увагу читача, навіюючи думки про щось східне, проте не розкриває одразу свого повного значення.

Для створення певного літературного фону, використовуються уривки з народних японських пісень, щоб підкреслити популярність певного роду чи жанру літератури тієї епохи:

Nemure yo, ii karei yo!
Niwa ya makiba ni
Tori mo hitsuji mo
Minna nemurelia
Hoshi wa mado kara
Gin no hikari o
Sosogu, kono yorul
Go to sleep, you good flounder!
When all are sleeping-
Even the birds and the sheep
In the gardens and in the fields –
The stars this evening
Will pour their golden light
From the window) *[5, с. 12]*.

Розглянемо способи створення художнього образу на певних лінгвістичних рівнях – лексичному та синтаксичному. Зображальні засоби виразності, або тропи – це різні види образного вживання слів, фонем і словосполучень, які слугують для опису будь-чого та в основному, є лексичними. Тропи представляють метафори, гіперболи, епітети, порівняння та інші стилістичні зображальні засоби. Виражальні засоби, або фігури мови – це різновиди синтаксичних побудов, на кшталт паралельних конструкцій, повторів, інверсії, антитези, оксюморона і таких інших. Вони увиразнюють мову, роблять її більш емоційно забарвленою [1, с. 89]. Сучасна лінгвістика визначає ці два терміни по-новому, характеризуючи зображальні засоби виразності як парадигматичні, оскільки вони грунтуються на асоціативних зв'язках одного поняття чи словосполучення з іншим, яке є спорідненим або близьким до нього. Виражальні засоби виразності, на противагу, є синтагматичними, розташовуючись лінійно, від чого буде залежати їх стилістичний ефект [1, с. 89]. Проте, і тропи, і стилістичні фігури рівноцінно беруть участь у створенні образності.

Зображальні та виражальні засоби виразності є фундаментальними інструментами розкриття специфічних рис національних культур світу. Стилістичні ресурси мови відіграють важливу роль у національно-культурному характері спілкування [3, с. 28].

Розглянемо у романах функціонування лексичних засобів виразності. Метафора – один з одних основних, часто вживаних компонентів створення образності, яка є результатом переносу назви одного об'єкта на інший на основі подібності. Метафора відіграє ключову роль у створенні художнього образу Індії, і передає дивовижну природу цієї країни. *Пор.: The wide sky shrank to a small arc of blue, and the way ahead or behind us dissolved into curves of green and gold, like curtains drawn across the living stage of the world* [6, с. 61]. Метафора «*sky shrank to a small arc of blue*» увиразнює опис індійського неба. Розгорнута метафора *«curves of green and gold»* підкреслює зелені і золоті фарби індійської природи, які порівнюються з фіранками.

Атмосфера на вулицях міста Бомбея, про яке йдеться у романі, передає метафора *«ballistic dance of buses, trucks, bicycles, cars, ox-carts, scooters, and people»* [6, с. 4]. Хаотичний рух транспортних засобів

уподібнюється танку у парі з людьми. Машини уособлюються і рухаються у жвавому темпі у суміші з безликими масами населення.

Дитинство майбутньої гейші, проведене біля моря, зображує метафора «the ocean was always blowing*»*. Пор.: It stood near a cliff where the wind off the ocean was always blowing *[5, с. 2]*. *Океан вшановується як божество, маленька дівчинка звертається до нього як до істоти, що часто притаманно японській міфології.*

Добре простежуються контрастні умови проживання японських слуг та хазяїв. У бідних були окремі одяг, предмети побуту, їжа. Пор.: There were even separate toilets – an upper one for family and lower one for servants *[5, с. 23]*. *Неодноразово висвітлюється проблема соціальної нерівності населення. Молода гейша розуміє, що вона ніколи не зможе бути поряд з коханою людиною, причиною чого є соціальна безодня, яка існує між ними.* Пор.: there was such a gulf in social standing between us *[5, с. 72]*.

Порівняння дають можливість не тільки створити образ предметів і явищ, які описує автор. Вони також є лінгвокультурологічними представниками, оскільки в них віддзеркалюється специфічне національне образне мислення. Вони формують уявлення про зв'язок між предметами і явищами, які століттями закладалися у надрах національної свідомості [3, с. 28]. Пор.: Suddenly an older woman, tall and knobby, like a bamboo pole, appeared in the doorway behind her *[5, с. 21]*. *Зовнішність жінки порівнюється з бамбуковою палицею* «like a bamboo pole»*, однією з рослин-символів Японії, що навіює одразу уявлення про флору країни та тісний зв'язок з нею людини.*

Гейші завжди супроводжували поважних осіб, тримаючись по двоє осіб з кожного боку. Одна з гейш порівняла цю традицію так, наче чоловік несе пару відер, залишаючись в центрі дійства: Пор.: Mr. Bekku led us by our elbows again, as if we were a couple of buckets *[5, с. 20]*.

Легкість і відкритість Індії до її гостей демонструється у порівнянні стану головного героя з мусонним вітром у Малабарських садах. Пор: I stood there on the trample street, beneath the baked blue bowl of Bombay sky, and my heart was as clean and hungry for promises as a monsoon morning in the gardens of Malabar *[6, с. 2]*. *Зображується жвавість та спритність місцевих вуличних торговців, які так і приваблюють туристів біля своїх яток:* Пор.:The many customers crowded around his stall purchased the leaves as fast as his dexterous hands could fill them *[6, с. 7]*.

Епітети допомагають у створенні художнього образу, і передають унікальну атмосферу, красу, смак сходу: *«supernatural colours», «incomparable beauty», «extravagant variety», «liberated, unconstrained spirit»* [6, с. 2–11].

Гіпербола – це підкреслене посилення певної характеристики об'єкта, явища [4, с. 46]. Гіпербола посилює експресивність, надає позитивний чи негативний ефект висловлюванню. Доброзичливість та позитивний настрій жителів Індії виявляється у реченні: *And there were more smiles in the eyes on those crowded streets than in any other place I'd ever known* [6, с. 11], де гіперболою є «*in any other place I'd ever known»,* це слова головного героя, який підкреслює що більше ніде у Світі не зустрічав таких щирих посмішок.

Іншу сторону життя серед хащ висвітлено у рядку *the ragged misery of the slum, heartbreak all the way to the horizon* [6, с. 3], яка посилює скрутне становище великої частини населення країни. Гіпербола підкреслює масштабність одного з міст Китаю, з його широкими вулицями та величезними будівлями, разючими, наче дно океану, яке лякає саму жительку, головну героїню твору. *Пор.: I preferred it to being cast out alone into that great expanse of streets and buildings, as foreign to me as the bottom of the sea* [5, с. 20].

Схід – це світ контрастів, де можливі неможливі речі. Створити саме художній образ протилежності авторові допомагає лексичний стилістичний прийом оксиморон. Оксиморон – це контрастне поєднання двох понять, які семантично неможливо скомбінувати. В результаті об'єкт чи явище отримує непритаманний своїй сутності відтінок [4, с. 67]. Наприклад, елегантність одного з громадських закладів харчування, у очах туристів була занепалою, проте водночас розкішною. *Пор.: A faded but still sumptuous elegance struck and held the eyes of all who walked through those wide arches into Leopold's little world of light, colour, and richly panelled wood* [6, с. 24].

Поряд з оксимороном, контрасти створюють слова-антоніми. У кожного міста є свої «темні» справи, жваве ведення підпільного бізнесу в одному з осередків міста Бомбей, пов'язаного з розповсюдженням наркотиків, підробкою документів, та іншим, підкреслюють антоніми *«upstairs and down», «inside and outside». Пор.: Yet a peculiar dialectic applied to the relationships between upstairs and down, inside and outside the restaurant, and governed all of the business transacted there* [6, с. 25].

Антонімічні пари наводять думки про колишню красу пишних вражаючих будівель і руйнівну брудну та сучасність. *Пор.: Stone facades, which had once been splendid and impressive, were crumbling, grimed, and patched with haphazard necessity* [6, с. 40].

Синтаксичні стилістичні прийоми задають твору ритмічний тон та посилюють виразність мови. Стилістичний прийом повтору задає ритм і зосереджує увагу читача на ключових словах. Повтор слова *«short»* у перших двох випадках означає «довжину», в останньому – тривалість. Автор намагається описати ставлення сучасних дівчат до кохання, порівнюючи його з одежею *та зачіскою. Пор.: Young Indian chicks from middle-class families are wild about change, yaar. They're educated, and they're ready for short hair, short dresses, and short love affairs* [6, с. 48].

Слова *«chewing and spitting»* фокусують увагу на частому використанні насіння конопляних рослин

місцевими жителями. Традиція жувати та спльовувати настільки популярна, що цим займається не те щоб кожен другий громадянин, а усі жителі, які впевнені у користі рослинби для здоров'я. *Пор.: Everyone in Bombay is chewing and spitting, chewing and more spitting, no problem, day and night also. Very good for health it is, plenty of chewing and full spitting* [6, с. 13].

Анафора – повтор слів, словосполучень і речень на початку фрагментів нової думки пожвавлює текст, додає енергії. В давному випадку однаковий початок речень «*It smells*» створює ефект появи постійно нових запахів, які зводяться у єдину комбінацію, яка і створює той «присмак» і ту унікальну атмосферу країни з тисячі запахів спецій, парфумів, квітів, побутового життєвого ритму населення, яка так подобалась головному герою. *Пор.: It smells of the stir and sleep and waste of sixty million animals, more than half of them humans and rats. It smells of heartbreak, and the struggle to live, and of the crucial failures and loves that produce our courage. It smells of ten thousand restaurants, five thousand temples, shrines, churches, and mosques, and of a hundred bazaars devoted exclusively to perfumes, spices, incense, and freshly cut flowers* [6, с. 2].

Фраза «*no-one*» показує байдужість влади до низького соціального рівня життя десятків тисяч людей, які просили милостиню та жили у картонних коробках серед міських хащ. *Пор: No-one drove the beggars from the streets. No-one banished the slum- dwellers* [6, с. 11].

Яскравим синтаксичним стилістичним прийомом можна назвати інверсію – порушення нормативного розташування членів речення з метою надання певним елементам нового семантичного або експресивного відтінку [1, с. 219]. Основна мета інверсії – досягти експресивного висловлення шляхом перестановки, не типової для даного типу компонентів.

Такими ж нещасним, як і щасливим зображений індійський народ за допомогою прийому інверсії. *Пор.: Painful as their lives were, they were free to live them in the same gardens and avenues as the rich and powerful* [6, с. 12]. Звороти *«painful as their lives were» і «they were free to live»* описують одразу дві сторони життя, повторюючи сам мотив «жити» по-різному – у радості чи печалі, приголомшливій бідності чи розкішному достатку, серед хащів чи в розкішних палацах – все те, що притаманно народу Індії.

Невпевнене зізнання індійця, який продав знайомому туристу товар дещо завищеної ціни, для того щоб трохи заробити добре втілює прийом апосіопезис. Прийом полягає у незавершеності структури речення, раптовому перериванні думки [4, с. 75]. *Пор.: Well, now I am telling… that tola charras, the one I was selling to you in hotel* [6, с. 17].

Проаналізувавши вищенаведені приклади, можна стверджувати, що вживання стилістичних засобів виразності у англомовному дискурсі прози, а саме у романах про країни Сходу створюють у реципієнта повноцінний художній образ східних країн, їх культури, побуту, традицій та соціальних устоїв. Реалії, вжиті у описі тієї чи іншої країни Сходу, одразу зближають з унікальними національними об'єктами та явищами, підкреслюючи неповторність та колорит. Лексичні засоби виразності, зокрема епітети та метафори, вносять свіжість та експресивність у описі природи та особливої атмосфери в азіатських містах, їх вулицях. Гіпербола підкреслює характерні риси характеру особистостей та архітектури, притаманні східним народам. Оксиморон та антонімічні пари слів розкривають контрастні сторони соціального життя населення. Стилістичні засоби виразності підтримують загальний тон висловлення, зосереджують увагу на головному, підсилюють інтерес. Повтори дають уявлення про захоплення та рутинні справи жителів азіатських країн, анафора та інверсія висвітлюють головні філософсько-моральні ідеї, які є тисячолітньою культурною основою Сходу. Перспективами подальших досліджень вважаємо засоби актуалізації художнього образу Сходу.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов. Москва, 2002. 384 с.
2. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англомовній художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм: автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2010. 36 с.
3. Дубенко О. Ю. Порівняльна стилістика англійської і української мов : навч. посіб. Вид.2-ге, перероб. і допов. Вінниця, 2011. 328 с.
4. Єфімов Л. П., Ясінецька О.А. Стилістика англійської мови і дискурсивний аналіз : учб.-метод. посіб. Вінниця, 2004. 240 с
5. Golden A. Memoirs of a Geisha. Vintage books, 2005. 505 с. URL: https://epdf.pub/memoirs-of-a-geishac0a040e2012ad6854a3bcc7c0c3242a279846.html (дата звернення 20. 09. 2019).
6. Gregory D. Shantaram. Scribe Publications, 2003. 936 с. URL: https://avidreaders.ru/download/shantaram1.html?f=fb2 (дата звернення 13. 09. 2019).

References

1. Arnold Y. V. Stylystyka. Sovremennыi anhlyiskyi yazыk: uchebnyk dlia vuzov. Moskva, 2002. 384 s.
2. Bekhta I. A. Opovidnyi dyskurs v anhlomovnii khudozhnii prozi: typolohiia ta dynamika movlennievykh form: avtoref. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk : 10.02.04. Kyiv, 2010. 36 s.
3. Dubenko O. Yu. Porivnialna stylistyka anhliiskoi i ukrainskoi mov : navch. posib. Vyd.2-he, pererob. i dopov. Vinnytsia, 2011. 328 s.
4. Yefimov L. P., Yasinetska O.A. Stylistyka anhliiskoi movy i dyskursyvnyi analiz : uchb.-metod. posib. Vinnytsia, 2004. 240 s
5. Golden A. Memoirs of a Geisha. Vintage books, 2005. 505 c. URL: https://epdf.pub/memoirs-of-a-geishac0a040e2012ad6854a3bcc7c0c3242a279846.html (data zvernennia 20. 09. 2019).
6. Gregory D. Shantaram. Scribe Publications, 2003. 936 c. URL: https://avidreaders.ru/download/shantaram1.html?f=fb2 (data zvernennia 13. 09. 2019).

Рецензія/Peer review : 03.09.2019 Надрукована/Printed : 08.10.2019

УДК 81'25
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-25-30

СКИБА К. М.
Хмельницький національний університет

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД, ЩО ҐРУНТУЄТЬСЯ НА «СКОПОС-ТЕОРІЇ», ЯК ІНСТРУМЕНТ СУЧАСНОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

У статті представлено аналіз функціонального підходу до перекладу, що ґрунтується на «скопос-теорії», з погляду ефективності його застосування сучасними перекладачами. Вивчено особливості здійснення перекладацької діяльності в умовах сьогодення, визначено, які види перекладу користуються попитом на ринку послуг перекладу. Охарактеризовано, якими навичками володіє функціональний перекладач і як ці навички можуть забезпечити успішне виконання професійної перекладацької діяльності. Визначено, які види вправ у ході професійної підготовки перекладачів варто використовувати аби опанувати навички функціонального підходу до перекладу, що ґрунтується на «скопос-теорії».

Ключові слова: переклад, перекладач, функціональний підхід, «скопос-теорія», професійна діяльність.

SKYBA K.
Khmelnytskyi National University

FUNCTIONAL APPROACH BASED ON SKOPOS-THEORY AS A MODERN TRANSLATOR'S INSTRUMENT

The article presents an analysis of the functional approach to translation based on skopos theory from the point of view of the effectiveness of its application by modern translators. The peculiarities of the translation activity in the present conditions have been researched and the types of translation that are in demand at the translation services market have been defined. The situation at the translation services market has been studied and the trends of expanding the professional responsibilities of translators, engaging information technology, as well as the trends of the growing demands of clients and the need for not a fully equivalent translation but for a translation that meets a predetermined goal have been discovered.

It has been proved that the functional approach to translation based on skopos theory helps to avoid intercultural conflicts, as it enables the translator to pay attention to the main "hot spots" during the translation process and to choose the right translation strategy. The skills of a functional translator have been characterized and the ways how these skills can ensure the successful completion of a professional translation activity have been defined. A functional translator is a specialist who is aware of the fact that in modern translators' practice translation is required to perform a variety of communicative functions that do not always correlate with the function of the corresponding source text. To acquire the skills of a functional approach to translation based on skopos theory the future translators should have special training that includes the list of specific exercises suggested in the article.

Keywords: translation, translator, functional approach, skopos theory, professional activity.

Сучасний динамічний розвиток інформаційного суспільства характеризується невпинною міжнародною комунікацією та взаємопроникненням культур. Забезпечення згадуваних процесів неможливе без задіяння фахівців у галузі перекладу. З погляду на швидкі зміни суспільного розвитку для перекладознавчої науки набуває актуальності постійний моніторинг особливостей перекладацької діяльності в умовах сьогодення та виокремлення тих підходів до перекладу, які б забезпечували його ефективне виконання з урахуванням запитів ринку і вимог замовників.

Серед великого різноманіття теорій та підходів до перекладу у перекладознавстві (лінгвістичний або еквівалентний підхід (Дж. Кетфорд, В. Комісаров, Ю. Найда, Я. Рецкер, Дж. Ферс), соціосемантичний підхід (Л. Бархударов, В. Гак, Дж. Гамперц, У. Лабов, П. Ньюмарк, Д. Х. Хаймз), прагматичний підхід (А. Нойберта, К. Райс) ми звертаємо свою увагу на функціональний підхід, що ґрунтується на «скопос-теорії». Уперше згадуваний підхід був представлений Г. Фермеєром та К. Райс, а згодом розроблявся К. Норд. Проблемами перекладу у світлі функціональноого підходу та «скопос-теорії» зокрема займалися Ш. Вальтер, Н. Гладуш, Д. Кагре, М. Самков, Г. Тащенко, Ю. Хольц-Мянттярі та інші дослідники. Проте згадуваний функціональний підхід до перекладу не розглядався з погляду особливостей його використання у сучасних ринкових умовах та з позиції ефективності його застосування для здійснення перекладацької діяльності, що змінюється під впливом розвитку нових інформаційних технологій та швидких темпів міжнародної комунікації.

Мета нашої статті полягає у тому, щоб проаналізувати функціональний підхід до перекладу, що ґрунтується на «скопос-теорії», з погляду ефективності його застосування сучасними перекладачами та визначити шляхи розвитку навичок здійснення функціонального перекладу.

Функціональний підхід до перекладу не є новим. Як вже зазначалося раніше, функціональний підхід, що ґрунтується на «скопос-теорії» виник у 80-х роках та активно розроблявся на початку 90-х років 20-го сторіччя. У нашому дослідженні, ми хочемо звернути увагу на особливості та можливості застосування цього підходу в сучасних умовах. У першу чергу, виходячи з мети нашого наукового пошуку, ми вважаємо за необхідне розглянути перелік функціональних обов'язків сучасного перекладача та визначити, у який спосіб використання функціонального підходу до перекладу забезпечуватиме успішне виконання його професійної діяльності та відповідатиме запитам ринку перекладацьких послуг.

Професійна діяльність перекладача на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства динамічно змінюється, що підтверджують численні дослідники перекладацької професії. Е. Пім зауважує, що перекладачі обіймають посади, які вимагають виконання додаткових завдань, а саме: попередній збір інформації, обговорення шляхів перекладу тексту, вироблення найкращих видів співробітництва із замовниками [8]. Перекладачі більше вже не є просто багатомовними дешифрувальниками, вони повинні бути готовими робити набагато більше, ніж просто перекладати. А. Сікера зазначає, що результатом додавання нових обов'язків стала поява нової посади – «перекладач-редактор» [13]. Б. Моссоп, беручи до уваги перспективи розвитку ринку, вказує на зростаючу тенденцію серед роботодавців шукати працівників, які володіють широким набором навичок [7]). На ринку перекладацьких послуг це означає, що існує потреба в перекладачах, готових виконувати більше обов'язків, ніж лише перекладати та отримувати відповідну освіту для цього. Сучасний перекладач повинен виконувати свої обов'язки швидко та якісно в умовах жорстких дедлайнів, що може також впливати на вартість його послуг. Однак слід зауважити, що перекладач повинен вміти адекватно оцінювати свої послуги, дотримуватись професійного кодексу та відстоювати свої права на достойні умови праці. Серед вимог до професійних перекладачів сьогодні також зустрічаємо стресостійкість, адже швидкий темп життя, постійно зростаюча конкуренція, зумовлюють необхідність виконання перекладацьких завдань у дуже стислі строки, що є стресовим фактором для професії, яка потребує постійної уваги до найдрібніших деталей.

На разі велику роль у професійній діяльності перекладачів відіграють новітні інформаційні технології. Письмові перекладачі в процесі перекладу регулярно використовують комп'ютерні технології, такі як системи пам'яті перекладів (translation memory – TM), системи управління термінологією (terminology management systems –TMS), інструменти локалізації, інструменти веб-перекладу тощо [9]. Усні перекладачі вчаться працювати віддалено за допомогою відеоконференцій і телефонних переговорів, щоб відповідати зростаючим вимогам до конкретної комбінації мовних і спеціальних знань, водночас долаючи географічну відстань [11].

Зважаючи на викладене вище, можна резюмувати, що на ринку перекладацьких послуг відбувся зсув у бік провайдерів мовних послуг, розробки документації на всіх її етапах. Так, 2009 року компанія Applied Language Solutions, що спеціалізується на наданні широкого спектра послуг із різних видів перекладу та локалізації, опублікувала довгий перелік обов'язків, які виконує провайдер мовних послуг. Сюди входять такі види послуг, як усний переклад, викладання мови, керівництво проектами, робота з термінологією, проведення лінгвістичних досліджень, кроскультурне навчання, дипломатична робота, розвідувальна робота, технічне письмо, робота з веб-контентом, макетування, міжнародна діяльність, двомовне редагування, дизайн мультимедіа, дослідження інформації, оцінювання культурних цінностей, розробка та локалізація програмного забезпечення [12]. Водночас, дослідниця М. Ульрих вказує, що згідно з даними перекладачів-практиків їхня діяльність пов'язана з технічним перекладом, редагуванням, консультуванням із лінгвістичних питань, перекладом з екрану та зазначає, що ці трансформації посадових обов'язків перекладача наближують перекладацьку діяльність до створення монолінгвального тексту. Деякі автори навіть говорять про те, що перекладацька діяльність більше не може називатися просто перекладом, а «орієнтованим на читачів письмовим мовленням» або «багатомовною технічною комунікацією» оскільки термін «переклад» вже не передає всі види обов'язків, які виконує перекладач [14, p. 21].

Враховуючи світові тенденції розширення професійних обов'язків перекладачів, залучення інформаційних технологій у професію та всезростаючі вимоги клієнтів, очевидним стає те, що існує потреба не у еквівалентному перекладі, а у перекладі, що відповідає заздалегідь поставленій меті. Саме цей висновок дає змогу говорити про важливість використання функціонального підходу до перекладу, що ґрунтується на «скопос-теорії».

Основоположниками функціонального підходу, що ґрунтується на «скопос-теорії», є німецькі дослідники Г. Фермеєр та К. Райс. Функціональний підхід розглядає переклад як міжкультурну комунікацію та сприймає його з погляду теорії «скопос» (теорії мети, оскільки в перекладі з грец. «мета»). «Скопос-теорія» виходить із того, що переклад – це вид практичної діяльності, а успіх будь-якої діяльності визначається тим, якою мірою досягнуто поставленої мети. Тому критерієм успішної діяльності перекладача виступає досягнення ним мети комунікації, яку ставить автор перекладу [4, p. 81–82]. Згідно з цією теорією, діяльність перекладача визначається метою, яка перед ним поставлена. Проте іноді виникає така ситуація, коли перекладач не може одразу визначити мету перекладу, і спершу йому необхідно виконати, так звані, перекладацькі завдання (англ. translation brief). Тобто перед початком перекладу, перекладач або група перекладачів, які працюють над проектом, повинні чітко усвідомити, який саме результат має бути і для чого буде використовуватися готовий переклад. Виконання перекладацького завдання допомагає визначити функцію тексту, аудиторію, на яку розрахований переклад, очікуваний час та місце, в яких буде сприйматися переклад, спосіб, яким буде презентовано переклад, мету, з якою створюється переклад [5, p. 60]. Таким чином, вигляд майбутнього перекладу визначається його метою (скопосом). При виборі стратегії найважливішу роль відіграє ініціатор або замовник, тобто людина або організація. К. Райс і Г. Фермеєр сформулювали три основні функціональні переваги «скопос-теорії». По-перше, вона визначає вирішальні чинники в процесі перекладу. Крім певних стратегій і методів перекладу, одне з найважливіших місць у

«скопос-теорії» посідає реципієнт перекладу: адже скопос, що допомагає визначитися з вибором адекватних стратегій і методів перекладу, може бути сформульований лише після виявлення цільової читацької аудиторії. По-друге, «скопос-теорія» визнає важливість перекладацького замовлення (“translation commission”) і тієї ролі, яку відіграє замовник. Іншими словами, перекладач не може розпочинати роботу доти, поки не отримає від клієнта замовлення, у якому визначено мету перекладу і умови для його здійснення (включаючи дедлайн і розмір усіляких платежів і зборів). По-третє, ця теорія закликає переглянути взаємозалежність оригінального і перекладеного текстів. Так як основна увага в більшості текстів приділяється змісту, а не формі, перекладач повинен передавати концептуальний зміст оригінального тексту і зовсім не зобов'язаний зберігати його мовну форму або стиль, оскільки цільовий текст реалізує свою мету й функцію. У тих випадках, коли мета перекладеного тексту не збігається з метою оригіналу, перекладач повинен не дотримуватися оригінального тексту, а створювати на його основі функціонально адекватний переклад [10, p. 119].

Важливим аспектом «скопос-теорії» виступає принцип лояльності (loyalty principle – термін, запропонований К. Норд [5, p. 126], який полягає в тому, що, використовуючи концепцію скопоса, яка теоретично припускає будь-яку перекладацьку мету, перекладач повинен враховувати культурно-специфічні норми й умови перекладу, що впливають на очікування учасників взаємодії і безпосередньо стосуються кореляції тексту оригіналу та власне перекладу [6, p. 92]. Таким чином, функціональний підхід, що ґрунтується на «скопос-теорії», озброює сучасного перекладача тими інструментами, які необхідні для виконання видозмінених сучасних перекладацьких послуг, продиктованих змінами в суспільстві та ситуацією на ринку.

Звертаючи увагу на перспективність використання функціонального підходу на основі «скопос-теорії» сучасними перекладачами, ми хочемо вказати на необхідності вивчення цього підходу у процесі підготовки майбутніх фахівців у галузі перекладу. Навчання цьому підходу сприяє більш професійно та практико орієнтованій підготовці майбутніх перекладачів, дозволяє використовувати різні види діяльності, які, зазвичай, виконують у реальності професійні перекладачі [5, p. 117]. Реалістичні завдання є дуже корисними з погляду мотивації студентів, оскільки готують їх до реальних життєвих ситуацій у майбутній професійній діяльності [3, p. 66]. Окрім того, функціональний підхід може застосовуватися як у художньому перекладі, так і в нехудожньому: для перекладу текстів різними мовами (на відміну від лінгвістичного підходу, що базується на принципі еквівалентності). Таким чином, переклад стає більш раціональним, економічним і незалежним від лінгвістичних та культурних особливостей [3, p. 66]. Однією з незаперечних переваг вивчення цього підходу в процесі підготовки перекладачів є те, що запропонована система перекладацького завдання легко запам'ятовується і може застосовуватися для перекладу будь-якого виду тексту. У цьому контексті, зауважимо, що більшість фахівців у галузі професійної підготовки майбутніх перекладачів схиляються до того, що в навчанні більш важливими є процеси, що відбуваються в свідомості майбутніх перекладачів, ніж кінцевий продукт перекладу [2, p. 7–9]. Ураховуючи зазначене, професійна підготовка майбутніх перекладачів, що включає опанування «скопос-теорії», здійснюється таким чином, що модель К. Норд поступово спрямовує діяльність студентів у процесі перекладу, коли їм доводиться замислюватися про ухвалення необхідних рішень і вибирати відповідні стратегії. Саме осмислений перекладацький процес, що враховує мету перекладу, дозволить майбутнім фахівцям у галузі перекладу стати професіоналами своєї справи, бути функціональними перекладачами.

На думку дослідниці К. Норд, функціональний перекладач це фахівець, який усвідомлює той факт, що в сучасній практиці перекладу необхідні переклади для виконання різноманітних комунікативних функцій, які не завжди відповідають функції відповідного вихідного тексту. Так, К. Норд вказує на важливість професійних знань перекладача та усвідомлення ним запитів сучасного ринку перекладацьких послуг. Такий перекладач знає, що підбір мовних та нелінгвістичних засобів, що складають текст, керується ситуаційними та культурними факторами і що цей принцип застосовується як до вихідного, так і до цільового тексту. У даному випадку ми говоримо про те, що професійний перекладач такого ґатунку повинен досконало володіти метакомунікативною компетентністю, як ключовою складовою професійної компетентності фахівця у галузі перекладу.

Перекладацька діяльність є складним процесом, який вимагає від перекладача не лише знань вихідної та цільової мов, але й безперечне орієнтування у культурному контексті. Функціональний перекладач повинен вміти помічати «гарячі точки» (‘rich points”), коли поведінка представників певної пари культур чи діакультур у даній ситуації настільки розбіжна, що може призвести до комунікаційних конфліктів або навіть до припинення такої комунікації, і знаходить способи та засоби вирішення культурних конфліктів, не приймаючи жодної зі сторін комунікації [1, p. 168]. Перекладач завжди виступає провідником між двох культур і тому важко переоцінити значення міжкультурної компетентності для фахівця галузі перекладу. Культурний контекст є одним з чутливих і від найменших непорозумінь можуть виникнути непередбачувані негативні наслідки. Тому вивчення культурних особливостей мови перекладу, усвідомлення розбіжності мовних засобів для пояснення одного і того ж явища для представників різних культур є надзвичайно важливим для перекладача. Саме застосування функціонального підходу та використання «скопос-теорії» допомагає уникнути міжкультурних конфліктів, оскільки дає можливість

перекладачу ще у процесі перекладу звернути увагу на основні «гарячі точки» та обрати правильну стратегію перекладу. Перекладач-професіонал знає, що через особливості культур здавалося б схожі або аналогічні структури двох мов не завжди використовуються з однаковою частотою або в одній і тій же ситуації відповідними культурними спільнотами і що використання неправильного набору мовних засобів може сильно заважати функціональності текстів.

Функціональний перекладач має можливість створювати цільовий текст, який виконує потрібну функцію, навіть незважаючи на те, що вихідний текст може бути погано написаний або погано відтворений та вміє використовувати як традиційні, так і сучасні засоби перекладу та джерела знань. У зв'язку з розширенням професійних обов'язків перекладача у сучасних умовах, актуальності набувають не лише уміння створювати адекватний еквівалентний переклад, а й створювати монолінгвальні тексти. Уміння писати з урахуванням різних стилів та жанрів, знаходити потрібну інформацію, користуватися інформаційними технологіями та створювати той продукт, який замовляє клієнт, вимагає від сучасних перекладачів широких знань та здатностей швидко пристосовуватися до змін.

Таким чином, проаналізувавши сучасні вимоги до фахівця у галузі перекладу, розглянувши особливості функціонального перекладу та вивчивши основні характеристики функціонального перекладача, запропоновані дослідницею К. Норд, можна зробити висновок, що ринок перекладацьких послуг потребує таких перекладачів, які б могли виконувати не просто переклад, а переклад, який має заздалегідь задану мету, визначену функцію та враховує культурний контекст. Звідси, застосування функціонального підходу до перекладу на основі «скопос-теорії» є доцільним та сприяє задоволенню вимог клієнтів. Отже, підготовка майбутніх перекладачів буде більш ефективною, якщо навчати студентів функціонального підходу до перекладу, що ґрунтується на «скопос-теорії».

З огляду на те, що для успішного виконання своїх професійних обов'язків сучасний перекладач повинен вміти використовувати функціональний підхід до перекладу, вважаємо за доцільне ще на етапі підготовки майбутніх перекладачів звертати увагу на те, що окрім уміння вести комунікацію, перекладач повинен вміти створювати усні та письмові тексти, які б відповідали конкретній комунікативній меті, мати знання про те, як працюють дві мови та культури, і які у них є відмінності, що унеможливлюють просто «перемикання кодів» під час перекладу. Майбутній перекладач повинен отримати ґрунтовну філологічну освіту та володіти вузькогалузевими знання з теми, про яку йдеться у вихідному тексті, або ж знати, як ефективно компенсувати будь-яку нестачу знань. Особливо важливим є наявність у майбутнього фахівця сфери перекладу добре розвиненої мовної та культурної компетентностей з рідної мови, оскільки переклад найчастіше виконують з мови В на мову А, яка і є рідною для перекладача. З цього погляду, корисним є виконання контрастного аналізу автентичних, реальних текстів, у яких яскраво відображується, як подібні комунікативні наміри по-різному вербалізуються у двох культурах, хоча мовна система може дозволяти використовувати аналогічні структури. Такий аналіз ще називають порівняльним аналізом стилів. Виконання перекладу якісно та з урахуванням культурного аспекту також вимагає розвиненої текстової компетентності. Водночас, застосування функціонального підходу до перекладу сприятиме тому, що майбутній перекладач розвиватиме такі уміння, як [4]:

- створювати текст з урахуванням мети та культурних особливостей;
- брати до уваги той факт, що тексти є засобами комунікації і можуть бути призначені для конкретних адресатів. Виконувати визначену комунікативну ціль.
- враховувати важливість культурних та загальні знання, необхідні як для сприйняття тексту, так і для його створення;
- зважати на екстралінгвістичні обмеження, що впливають на створення тексту перекладу (наприклад, правові норми, корпоративне мовлення, маркетингова політика);
- використовувати специфічну лексику та термінологію для створення текстів, призначених для певної галузі чи сфери.

Ці уміння можна розвивати у процесі виконання вправ, що передбачають наступне [4]:

- аналіз та порівняння текстів і дискурсу, призначених для різних аудиторій (жінки - чоловіки, діти - студенти - дорослі, спеціалісти - непрофесійні особи) або трансльованих різними засобами масової інформації (усно - письмово, написані в традиційних ЗМІ - написані в групах Інтернет-чату) та в різний час (діахронічні відмінності) або в різних місцях (тобто діатопічні відмінності в межах однієї мовної області);
- визначення та оцінка текстових стратегій;
- аналіз та порівняння текстів, що належать до різних типів чи жанрів тексту, ідентифікація текстових конвенцій;
- ідентифікацію функціональних маркерів у текстах або текстових сегментах;
- виявлення дефектів тексту;
- перегляд неправильних чи нефункціональних текстів, перегляд перекладених чи виконаних з допомогою програм машинного перекладу текстів, переписування текстів з помилками;
- аналіз текстів, що стосуються інших культур, виявлення методів, що використовуються для надання довідкової культурної інформації;
- перефразовування висловлювань та виявлення різниці у використанні чи комунікативному ефекті;
- гру слів та каламбур, кросворди («вправи на творчість»);

- складання та структурування семантичних полів, розмежування синонімів, визначення значення та особливостей вживання слова;
- реструктуризацію речень (складних у прості та навпаки);
- переписування текстів за стилістичними правилами;
- переписування текстів для інших аудиторій, цілей, засобів масової інформації, місць тощо;
- узагальнення або резюмування довгих текстів;
- перетворення невербальних елементів тексту (фігури, таблиці, схематичні представлення, моделі) у словесний текст (і навпаки), особливо в технічному мовленні;
- створення письмових текстів на основі усної інформації (або навпаки);
- перегляд текстів з помилками.

Особливе місце для розвитку навичок створення функціональних текстів, які б відповідали поставленій меті, займає порівняльна текстова компетентність, тобто це здатність аналізувати особливості культури текстових та інших комунікативних конвенцій у двох культурах. Для цього потрібно визначити ряд загальних параметрів, які можуть мати різні форми в вихідній та цільовій культурах. Наприклад, у нас є текстові макростратегії чи типи аргументів, тобто принципи, за якими організовано матеріал риторично (наприклад, перехід від загального до конкретного чи навпаки, або за принципом BPSE (Background, Problems, Solutions, Evaluation), коли розглядаються такі ключові аспекти, як передумови, проблеми, рішення, оцінка); прогресування теми-реми (наприклад, фокус, наголос у реченнях з препозицією контрастивного елементу); засоби когезії (наприклад, слова-зв'язки, сигналізація, структурні маркери); метадискурс, тобто дискурс, який чітко посилається на себе (наприклад, "Як ми бачили раніше ...", "Я повернусь до цього питання пізніше", також заголовки та підзаголовки із зазначенням того, що за чим слідує в тексті); атрибуція (наприклад, використання прикметників, прийменникових фраз, зворотів, вставних речень); модалізація, тобто неявні вираження ставлення мовців (наприклад, модальними частками, зменшувальними суфіксами, порядком слів) тощо [4].

Виконання зазначених вище вправ сприятиме тому, що майбутні перекладачі опановуватимуть стратегії створення функціональних текстів з урахуванням культурних особливостей та скопосів.

Отже, підсумовуючи наведене вище, можна зробити висновок, що функціональний підхід, що ґрунтується на «скопос-теорії», є перспективним з погляду його застосування сучасними перекладачами для виконання професійних завдань, зумовлених змінами у суспільстві та на ринку перекладацьких послуг. Сучасний перекладач – це функціональний перекладач, який є не лише мовним посередником, але й активним учасником міжкультурного обміну, створює тексти перекладів, які відповідають конкретним скопосам, узгоджених із замовниками. У зв'язку з тим, що зазначені характеристики функціонального перекладача відповідають вимогам до фахівця у галузі перекладу, то вважаємо за доцільне в процесі підготовки майбутніх перекладачів включати перелік описаних вище вправ, спрямованих на розвиток навичок функціонального перекладу.

Шляхами подальшого дослідження вбачаємо вивчення особливостей застосування «скопос-теорії» залежно від виду галузевого перекладу.

Література

1. Agar M. Language shock. Understanding the Culture of Communication. New York, Wolliam Morrow and Company, 1994. – 289 p.
2. Kussmaul, P. Training the translator. Amsterdam: John Benjamins. 1995. 177 p.
3. Nord, Ch. Functional units in translation. *Translation – acquisition – use* / eds. by A. Mauranen & T. Puurtinen. Jyväskylä: University Press. 1994. p. 41–50.
4. Nord, Ch. Text analysis in translator training. *Teaching translation and interpreting 1: training, talent and experience* / eds. by C. Dollerup & A. Loddegaard. Amsterdam, PHL: John Benjamins. 1992. p. 39–48.
5. Nord, Ch. Translating as a purposeful activity. Manchester: St. Jerome. 1997. 154 p.
6. Nord, Ch. Scopos, loyalty, and translational conventions. *Target*. 1991. №3 (1), pp. 91–109
7. Mossop, B. Revising and Editing for Translators. Manchester: St. Jerome Publishing, UK. 2000. 254 p.
8. Pym, A. On translator's ethics. Amsterdam: John Benjamins, 2012. 185 p.
9. Quah, C. K. Translation and technology. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan. 2006. 221 p.
10. Reiss, K., & Hans, J. V. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer. 1984. 101 p.
11. Rogers, M. Translator and interpreter profiles: new boundaries and fuzzy edges. URL: http://epubs.surrey.ac.uk/271050/3/Rogers_Translator%20and%20interpreter%20profiles_11Nov08_new.pdf. (дата звернення 15.09.2019).
12. Sakwe, G. M. The standard profile of the 21st century translator and its impact on translator training. *International journal of English language & translation studies*. 2015. № 3 (3), p. 86–104.
13. Secara, A. Restructuring the source text information for translation training: MA Thesis. University of Leeds, UK, 2005. URL: http://www.leeds.ac.uk/cts/research/ theses/leeds cts 2005 12 secara.pdf (дата звернення 15.09.2019).
14. Ulrych, M. Training translator: programs, curricula, practices. *Training for the new millennium* / ed. by M. Tennent. Amsterdam: John Benjamins. 2005. p. 3–33.

References

1. Agar M. Language shock. Understanding the Culture of Communication. New York, Wolliam Morrow and Company, 1994. – 289 p.
2. Kussmaul, P. Training the translator. Amsterdam: John Benjamins. 1995. 177 p.
3. Nord, Ch. Functional units in translation. Translation – acquisition – use / eds. by A. Mauranen & T. Puurtinen. Jyväskylä: University Press. 1994. p. 41–50.

4. Nord, Ch. Text analysis in translator training. Teaching translation and interpreting 1: training, talent and experience / eds. by C. Dollerup & A. Loddegaard. Amsterdam, PHL: John Benjamins. 1992. p. 39–48.

5. Nord, Ch. Translating as a purposeful activity. Manchester: St. Jerome. 1997. 154 p.

6. Nord, Ch. Scopos, loyalty, and translational conventions. Target. 1991. №3 (1), pp. 91–109

7. Mossop, B. Revising and Editing for Translators. Manchester: St. Jerome Publishing, UK. 2000. 254 p.

8. Pym, A. On translators ethics. Amsterdam: John Benjamins, 2012. 185 p.

9. Quah, C. K. Translation and technology. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan. 2006. 221 p.

10. Reiss, K., & Hans, J. V. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Niemeyer. 1984. 101 p.

11. Rogers, M. Translator and interpreter profiles: new boundaries and fuzzy edges. URL: http://epubs.surrey.ac.uk/271050/3/Rogers_Translator%20and%20interpreter%20profiles_11Nov08_new.pdf. (data zvernennia 15.09.2019).

12. Sakwe, G. M. The standard profile of the 21st century translator and its impact on translator training. International journal of English language & translation studies. 2015. № 3 (3), p. 86–104.

13. Secara, A. Restructuring the source text information for translation training: MA Thesis. University of Leeds, UK, 2005. URL: http://www.leeds.ac.uk/cts/research/ theses/leeds cts 2005 12 secara.pdf (data zvernennia 15.09.2019).

14. Ulrych, M. Training translator: programs, curricula, practices. Training for the new millennium / ed. by M. Tennent. Amsterdam: John Benjamins. 2005. p. 3–33.

Рецензія/Peer review : 30.08.2019 Надрукована/Printed : 07.10.2019

ПРОБЛЕМИ ФІЛОЛОГІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 811.161.2
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-31-34

ГУЛА Л. І.
Хмельницький національний університет

ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЛЕКСИКА: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті описано етапи формування та становлення української торговельно-економічної лексики з XI ст. до сьогодення. У дослідженні схарактеризовано різні погляди на виокремлення лексико-семантичних груп в торговельно-економічній лексиці на різних етапах становлення. Аналіз наукових праць показує, що немає єдиної думки щодо виокремлення та класифікації торговельно-економічних одиниць. У своїх працях автори виділяють такі лексико-семантичні групи: торговельну, економічну, фінансову, фінансово-кредитну та фінансово-економічну комерційну лексику.

Ключові слова: термін, терміносистема, лексико-семантична група, торговельно-економічна лексика.

GULA L.
Khmelnytsky National University

TRADE-ECONOMICAL LEXICON: STATE AND ASPECTS OF RESEARCH

Stages of formation of Ukrainian trade-economical lexicon from the XI centuries to nowadays are described. Various views about distinguishing of lexico-semantical groups of trade-economical lexicon in different stages of forming are characterized. Analysis of scientific researches shows that there is no single thought about distinguishing and classification of trade-economical units. Authors distinguish such lexico-semantical groups in their works: trade, economical, financial, financial-credit commercial lexicon. The trade and economic vocabulary of the Ukrainian language has not yet been the subject of special study, although it is a significant part of the vocabulary of the language. Different approaches to classification of trade-economical terms are described: historical, lexico-semantical and structural-grammatical. Character features of lexico-semantical groupsrelated to economic and trade are distinguished. Main ways of creating new terms – terminologisation and determinologisation are described. Different views to periodisation of the development of Ukrainian trade-economical terminosystem are analyzed. Research shows that main part of trade-economical lexicon of Modern Ukrainian language has been derived from Old Ukrainian language. Ukrainian trade-economical lexicon forms a great part of Ukrainian terminosystem.

The analysis of the scientific investigations of the lexical composition of the Ukrainian language shows that trade and economic vocabulary is a significant part of the vocabulary of the language, but linguists do not have a consensus on the identification and classification of trade and economic units. Research is focused only on certain groups of trade or economic names, so there is a need for a comprehensive analysis of trade and economic vocabulary as a whole.

Key words: term, terminosystem, lexico-semantical group, trade-economical lexicon.

Актуальність дослідження. Вивчення історії формування словникового складу мови надзвичайно актуальне у сучасному мовознавстві. Значно зросло зацікавлення питаннями термінології, насамперед – становленням і розвитком окремих терміносистем, особливостями використання термінів у літературній мові, їх стандартизації.

Проблеми формування і функціонування термінів в українській мові, зокрема питання стандартизації галузевих терміносистем, розглянуто в дослідженнях Д. С. Лотте, В. П. Даниленко, П. Й. Горецького, Д. Х. Баранника, Л. С. Паламарчука, Т. І. Панько, Л. М. Полюги, А. Й. Багмут, Т. Р. Кияка, Л. О. Симоненко, Б. П. Михайлишина, В. С. Калашника, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк та ін. Галузева термінологія виникає завдяки використанню живої народної мови, а саме її словотворчих можливостей. Відтак, особливості формування українських галузевих терміносистем зумовлюються структурно-граматичною специфікою національної мови. Водночас термінотворення породжує свої специфічні мовні моделі, які, проникаючи у загальнолітературну лексику, розширюють її словотвірний потенціал.

Кожна галузь науки розвиває певний корпус спеціалізованих понять, представлених організованою системою термінологічних номінацій. Термінологічна розбудова мови віддзеркалює суспільний розвиток, зокрема, науковий прогрес.

Аналіз останніх джерел. На певних хронологічних зрізах досліджено різні види лексики: назви понять часу (М. П. Кочерган), наукова лексика у творах Г. С. Сковороди (Л. П. Гнатюк), абстрактна лексика (Л. М. Полюга), друкарська (Е. І. Огар), назви осіб (О. В. Кровицька), педагогічна лексика (О. Ю. Зелінська), медична (Г. М. Дидик-Меуш, Т. В. Олещук), назви понять, пов'язаних із музичним мистецтвом (С. З. Булик-Верхола), та ін. Динаміку лексичних норм української літературної мови XX ст. описала Л. В. Струганець. Зміни в лексичному складі сучасної української мови на матеріалі ЗМІ стали об'єктом наукових студій О. А. Стишова.

Постановка проблеми. Мета нашої статті – з'ясувати стан дослідження торговельно-економічної лексики в українському мовознавстві, визначити основні аспекти вивчення цієї галузевої системи номенів у діахронії.

Виклад основного матеріалу. В українському мовознавстві створено наукові праці, присвячені вивченню торговельної й економічної лексики. Ф. Є. Ткач у своєму дослідженні словникового складу документів Б. Хмельницького частково схарактеризувала торговельні терміни. Л. І. Батюк у своїй праці «Лексика літопису самовидця» дослідила лише окремі слова, пов'язані з торгівлею. В. В. Німчук, аналізуючи ділову мову Волині і Наддніпрянщини XVII ст., серед інших предметно-тематичних груп виокремив у лексиконі актових книг такі: назви економічних і ділових стосунків; назви числових понять, грошових одиниць, одиниць виміру.

Спробу описати пласт торговельних термінів здійснено в академічному виданні «Історія української мови: лексика і фразеологія» (Київ, 1983). У цій праці автори визначили та схарактеризували види торговельних номенів, які функціонували в XVI – XVII ст.: торговельна лексика, назви промислових одиниць, метрологічна лексика (одиниці довжини і шляху, одиниці міри сипких тіл і рідин, одиниці ваги). Назви осіб, пов'язаних із торгівлею, висвітлено в тематичній групі суспільно-політичної лексики [11, с. 218-234].

Дослідженням мови українських пам'яток XVI – XVII ст., зокрема актів Львівського Ставропігійського братства, займався М. Л. Худаш. Результатом роботи вченого стала монографія «Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст.» (1961), у якій автор не лише визначив тематичні групи лексики, а й з'ясував етимологію адміністративно-юридичної лексики, особливості її функціонування у ділових документах та шляхи запозичень лексичних одиниць. М. Л. Худаш уперше в українській лінгвістиці дослідив номенклатуру історичної метрології, проаналізував низку метрологічних назв, що функціонували в кінці XVI – на початку XVII ст. у мовленні мешканців одного з найбільших торговельних центрів українських земель того часу – міста Львова [12, с. 28-32].

Торговельну лексику козацького вжитку описала Л. П. Бойко та виокремила такі тематичні групи: назви процесів і дій, пов'язаних із купівлею-продажем; лексика на позначення торгових приміщень та місць торгівлі; лексика на позначення осіб, пов'язаних з торгівлею; лексика на позначення митних зборів. Мовознавець зазначила, що у сфері назв процесів та дій, пов'язаних з купівлею-продажем, у запорозькому козацькому вжитку спостерігалася фонетична, словотворча та морфологічна варіативність. Л. П. Бойко стверджує, що основу торговельної лексики запорозького козацького вжитку становлять слова загальнонародної української мови, успадковані від староукраїнської [1, с. 6-12].

Ґрунтовний аналіз процесу формування в українській мові народної термінології на позначення самобутніх одиниць виміру і ваги здійснив В. О. Винник. Результати дослідження були узагальнені в окремій монографії «Назви одиниць виміру і ваги в українській мові». Автор простежив становлення метрологічної лексики української мови, з'ясував семантико-стилістичні функції, словотвірні можливості та фразеологічну потенційність її складників, визначив їх місце в лексико-семантичній системі сучасної української літературної мови [2, с. 26-48].

Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк у праці «Українське термінознавство» в розділі «Суспільно-політична термінологія» частково проаналізували терміни, пов'язані з торгівлею та економічним життям суспільства. Т. І. Панько дослідила історію внормування економічних термінів, простежила особливості функціонування певних лексем на позначення економічних понять у XIX – XX ст. [9, с. 32-64].

Функціональні вияви та процеси в економічній терміносистемі української мови на матеріалі творів І. Я. Франка схарактеризувала О. М. Михалевич, виділивши такі лексико-тематичні групи: назви суб'єктів, зокрема, назви осіб, які диференціюються за соціальними ознаками, та назви осіб за професіями і родом занять; назви об'єктів: номени на позначення понять, пов'язаних зі сферою фінансових та грошових стосунків, назви на позначення економічних понять та реалій; назви дій та процесів; назви установ, організацій [7, с. 226-231].

Закономірності становлення соціально-економічної термінології у діахронно-синхронному та функціональному аспектах з'ясувала Т. М. Дячук та виокремила лексико-тематичні групи і підгрупи: назви осіб, а саме: назви осіб, що диференціюються за ознаками класовості; назви осіб, що відрізняються місцем в ієрархічній структурі управління; назви осіб, які відрізняються статусом зайнятості в секторах економіки; назви осіб, що диференціюються за рівнем грошових виплат. Лексико-тематична група назв об'єктів соціально-економічного життя також охоплює ряд дрібніших тематичних об'єднань, зокрема: назви документів, назви властивостей, назви наук та їх напрямів, назви на позначення розрахункових понять. Третя лексико-семантична група соціально-економічних термінів об'єднує назви процесів та дій [3, с. 5-14].

Лексико-семантичну групу "плати – податки – повинності" описала у своїй праці Т. І. Крехно, визначила основний масив лексичних одиниць, що слугували засобами номінації у сфері плат, податків, повинностей у мові XV – XVIII ст., проаналізувала розвиток семантики окремих номенів, що входять до групи "плати – податки – повинності", з'ясувала основні джерела формування відповідного словника в українській мові XV – XVIII ст., дослідила характерні типи словотворення для макросистеми, виявила закономірності внутрішньої організації, дослідила системні відношення між аналізованими номенами [4, с. 4-18].

Особливості фінансово-кредитної термінології початкового етапу розвитку дослідила І. І. Козловець. Відповідно до власне мовних та позамовних чинників в історії формування української фінансово-кредитної термінології виділила п'ять основних етапів. Після проведеного спостереження над фінансово-кредитною термінологією початкового етапу формування автор робить висновки, що цей період характеризується багатством словникового складу, в лексиці чітко виділяються тематичні групи слів на позначення данин, податків, зборів, грошово-кредитних платіжних операцій. Її основу становлять загальновживані слова, серед яких переважають субстантивовані прикметники, успадковані з давньоукраїнської мови, та іменники, утворені на власне українському мовному ґрунті [5, с. 73-81].

О. А. Покровська дослідила закономірності формування та сучасного розвитку термінів торгівлі в умовах ринкової економіки. У своїх роботах визначила лексико-семантичні пласти, які входять до складу терміносистем економічного спрямування. Авторка стверджує, що староукраїнська мова стала одним із головних джерел формування торговельної термінології української мови і, хоча в деяких випадках поняття не диференціюються, є всі підстави говорити про появу рис, характерних для галузевих термінологічних систем [10, с. 787-793].

Л. В. Кушмар у межах вільного асоціативного експерименту відтворила фрагмент концептуальної картини світу на основі асоціативних полів стимульних лексем економічної сфери. У своєму дослідженні ретельно описала такі види реакцій: парадигматичні, синтагматичні, тематичні, словотвірні, граматичні, фонетичні, ремінісцентні та емоційно-оцінні [6, с. 10-16].

Г. А. Мудренко розглянула нову фінансову лексику кінця XX – початку XXI століття в межах економічної терміносистеми. У своїх дослідженнях виокремила наступні групи термінів: однослівні терміни; бінарні (двослівні) терміни; багатоскладові терміни. До першої зарахувала такі види: прості слова; складні слова та похідні слова. Серед термінів другої групи виділила основні моделі: прикметник + іменник; дієслово + іменник; іменник + іменник. Третю групу складають терміни, утворені за такими моделями: прикметник + прикметник + прикметник; прикметник + іменник + іменник; дієслово + іменник + іменник; іменник + іменник + іменник; дієслово + прикметник + іменник; іменник + прикметник + іменник [8, с. 37-41].

Новітню економічну термінологію та її стилістичне вживання в сучасній українській мові на матеріалах періодичних видань проаналізувала Г. В. Чорновол. Мовознавець докладно дослідила загальнотеоретичні проблеми сучасної термінології, взаємозв'язок термінологічної та професійної лексики в системі економічних понять, термінологізацію та детермінологізацію в економічній термінології [13, с. 5-14].

Висновки. Аналіз наукових розвідок лексичного складу української мови засвідчує, що торговельно-економічна лексика є вагомою частиною словникового складу мови, однак серед мовознавців немає єдиної думки щодо виокремлення та класифікації торговельно-економічних одиниць.

Перспективи використання результатів дослідження. Як показав аналіз наукових праць, дослідження українських лінгвістів спрямовані лише на певні групи торговельних чи економічних номенів, тому виникає потреба комплексного вивчення торговельно-економічної лексики в цілому.

Література

1. Бойко Л. П. Торговельна лексика запорозького козацького вжитку : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. П. Бойко. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 6-12.

2. Винник В. О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові / В. О. Винник. – Київ, 1996. – С. 26-48.

3. Дячук Т. М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. М. Дячук. – Київ, 2003. – С. 5-14.

4. Крехно Т. І. Історія лексико-семантичної групи "плати – податки – повинності" в українській мові XV – XVIII століть (на матеріалах українських пам'яток) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. І. Крехно. – Харків, 2005. – С. 4-18.

5. Козловець І. І. Особливості фінансово-кредитної термінології початкового етапу формування / І. І. Козловець // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. № 29. – Київ, 2014. – С. 73-81.

6. Кушмар Л. В. Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Кушмар. – Луганськ, 2011. – С. 10-16.

7. Михалевич О. М. Функціональні вияви та процеси в економічній терміносистемі української мови (на матеріалах творів І. Франка) / О. М. Михалевич // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2009. – С. 226-231.

8. Мудренко Г. А. Новая финансовая лексика / Г. А. Мудренко // Вісник Дніпропетровського національного університету. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 37-41.

9. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів, 1994. – С. 32-64.

10. Покровська О. А. Лексико-семантичні варіанти ринкової термінології / О. А. Покровська // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. Вип. 1. – Київ, 2010. – С. 787-793.

11. Історія української мови : Лексика і фразеологія / В. М. Русанівський, В О. Винник, В. Й. Горобець та ін. – К., 1983. – С. 218-234.

12. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI - початку XVII ст.(на матеріалах Львівського Старопігійського братства / М. Л. Худаш / АН УРСР, Ін-т суспільних наук. – К., 1961. – С. 28-32.

13. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. В. Чорновол. – Київ, 2004. – С. 5-14.

References

1. Boiko L. P. Torhovelna leksyka zaporozkoho kozatskoho vzhytku : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk / L. P. Boiko. – Dnipropetrovsk, 1997. – S. 6-12.

2. Vynnyk V. O. Nazvy odynyts vymiru i vahy v ukrainskii movi / V. O. Vynnyk. – Kyiv, 1996. – S. 26-48.

3. Diachuk T. M. Ukrainska sotsialno-ekonomichna terminolohiia: stanovlennia i kodyfikatsiia : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk / T. M. Diachuk. – Kyiv, 2003. – S. 5-14.

4. Krekhno T. I. Istoriia leksyko-semantychnoi hrupy “platy – podatky – povynnosti” v ukrainskii movi XV – XVIII stolit (na materialakh ukrainskykh pamiatok) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk / T. I. Krekhno. – Kharkiv, 2005. – S. 4-18.

5. Kozlovets I. I. Osoblyvosti finansovo-kredytnoi terminolohii pochatkovoho etapu formuvannia / I. I. Kozlovets // Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh. № 29. – Kyiv, 2014. – S. 73-81.

6. Kushmar L. V. Leksyka ekonomichnoi sfery v movnii kartyni svitu ukraintsiv : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk / L. V. Kushmar. – Luhansk, 2011. – S. 10-16.

7. Mykhalevych O. M. Funktsionalni vyiavy ta protsesy v ekonomichnii terminosystemi ukrainskoi movy (na materialakh tvoriv I. Franka) / O. M. Mykhalevych // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. – Kyiv, 2009. – S. 226-231.

8. Mudrenko H. A. Novaia fynansovaia leksyka / H. A. Mudrenko // Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu. – Dnipropetrovsk, 2011. – S. 37-41.

9. Panko T. I. Ukrainske terminoznavstvo / T. I. Panko, I. M. Kochan, H. P. Matsiuk. – Lviv, 1994. – S. 32-64.

10. Pokrovska O. A. Leksyko-semantychni varianty rynkovoi terminolohii / O. A. Pokrovska // Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh. Vyp. 1. – Kyiv, 2010. – S. 787-793.

11. Istoriia ukrainskoi movy : Leksyka i frazeolohiia / V. M. Rusanivskyi, V O. Vynnyk, V. Y. Horobets ta in. – K., 1983. – S. 218-234.

12. Khudash M. L. Leksyka ukrainskykh dilovykh dokumentiv kintsia XVI - pochatku XVII st.(na materialakh Lvivskoho Staropihiiskoho bratstva / M. L. Khudash / AN URSR, In-t suspilnykh nauk. – K., 1961. – S. 28-32.

13. Chornovol H. V. Novitnia ekonomichna terminolohiia ta yii stylistychne vzhyvannia v suchasnii ukrainskii movi (na materiali periodychnykh vydan) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk / H. V. Chornovol. – Kyiv, 2004. – S. 5-14.

Рецензія/Peer review : 30.08.2019 Надрукована/Printed : 07.10.2019

УДК 811.161.2’373.421:331.102.344]:821.161.2.0(092)
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-35-39

КОЛОМІЄЦЬ І. І., КУЯН Д. М.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ РУХУ, ПЕРЕМІЩЕННЯ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ «ЧОРНИЙ ВОРОН. ЗАЛИШИНЕЦЬ», «ЧОРНЕ СОНЦЕ» ТА «МАРУСЯ»)

У статті проаналізовано лексико-семантичні особливості дієслів руху, переміщення у творах Василя Шкляра – творця сучасних українських бестселерів. Розглянуто ядерні і периферійні значення в парадигматичній структурі дієслів. Теоретичні відомості підкріплені ілюстративним матеріалом. Твори письменника – унікальні, вони поєднують достовірні історичні факти, розкривають тему національної справедливості, вміщують багате джерело нетривіальної лексики, яка чекає фундаментальних досліджень.

Ключові слова: дієслова руху та переміщення, лексико-семантична група дієслів, лексико-семантична мікросистема, процесуальна ознака, синонімія, стійкі сполучення слів.

KOLOMIIETS I., KUIAN D.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

VERB ON THE DESIGNATION MOVEMENT (BASED ON VASYL SHKLIAR’S WORKS “RAVEN”, “THE BLACK SUN”, “MARUSYA”)

The article describes a lexical-semantic group of verbs to denote movement. This group is one of the most widely used in modern Ukrainian literary language, based on human vitality, because the movement is reflected in the human mind and is manifested in the numerous list of linguistic means. Movement verbs have one of the central positions in the vocabulary of all languages, which testifies to the dynamism of life. Common linguistic and contextual synonyms, as well as phraseological units that are correlated with verbs to denote movement, have been identified.

Nuclear and peripheral values of the semantic field of verbs for motion designation are considered. The verbal tokens that characterize the movement of the heroes of the work are described.

The article identifies and systematically analyzes the verbal synonyms of the artistic language of Vasil Shkliar's works, outlines thematic groups of synonyms to indicate the movement of persons, describes the peculiarities of the semantic structure and patterns of functioning of synonymous units of artistic prose.

The article allows to establish the functional-semantic features of movement verbs and to define individual-author's tokens in the Vasil Shklyar’s works. Attention is paid to the fact that synonyms play an important stylistic role, they have additional stylistic and semantic shades, different content, differ in emotional color, stylistic belonging to a particular genre of language, exhibit different frequency of use in language.

To convey the process of moving in space, the author uses a wide range of common synonyms that belong to the main lexical stock.

It is determined that the given synonyms differ from each other by the nature of the movement, the intensity and depth of the action, the duration, the participation of other persons or means in the movement, the nature of the situation, the stylistic component.

Keywords: movement verbs, lexical-semantic verb group, synonymy, lexical-semantic microsystem, procedural feature, stable word combinations.

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується підвищеним інтересом до вивчення лексико-семантичних мікросистем. У ході детального та всебічного аналізу мовних одиниць пріоритетним є метод виокремлення, який дозволяє дослідити мікросистему від синонімічних ланцюгів до лексико-семантичних полів [2, 92].

Однією з найбільш досліджуваних є лексико-семантична група дієслів на позначення руху, переміщення, які позначають «зміну положення кого-, чого-небудь унаслідок обертання, коливання, переміщення і т. ін.» [1, 1045]. Феноменом руху зацікавлені не лише мовознавці, його всебічно розглядають психологи, філософи (онтологісти). Адже у назване поняття можна вміщувати багато суттєвих значень і досліджувати його як будь-який розвиток, взаємодію чи зміну стану об’єктів, спричинених цими взаємодіями. Маючи багатогранні можливості, рух знаходить відображення у свідомості людини і прояв у чисельному списку мовних засобів, одним із яких є дієслово як виразник ідеї динамічного процесу.

Аналіз останніх джерел. Лексико-семантична група дієслів на позначення руху, переміщення є предметом активного дослідження у працях як зарубіжних, так і вітчизняних мовознавців. Різноплановість таких дієслів досліджували Н. Іваницька (порівняння з відповідниками в англійській мові); І. Шпенюк, В. Русанівський (вивчення семантичного поля дієслів руху з прихованим локативним компонентом); І. Вихованець, В. Войцехівська, Є. Тимченко (лексико-граматичні особливості дієслів руху); Ф. Рожанський, А. Смірницький (вираження семантики напрямку руху), А. Кошелев (розгляд когнітивних структур окремих дієслів); В. Гак (рух в ономасіологічному аспекті та в теорії функціональної граматики); Е. Голубкова, Р. Лангакер, Л. Талмі (рух в когнітивній лінгвістиці); А. Конобієва (дієслова руху з локальними префіксами); В. Ільїн, І. Ковалик, Т. Возний, Л. Гумецька, Л. Юрчук, І. Корнецький, С. Соколова

(словотворчі та формотворчі особливості дієслів переміщення); Л. Паламарчук, І. Ощипко (лексико-семантичні особливості дієслів руху). Різноаспектно дієслова руху описуються у наукових розвідках Є. Владимирського, М. Всеволодова, Є. Кубрякової, Н. Лахно, М. Лесюк, О. Митрафанової, А. Шахматової та інших дослідників.

Дієслова на позначення руху переміщення розглядаються в лінгвостилістичних аналізах матеріалів творів Лесі Українки (І.Олійник), Михайла Коцюбинського (Л. Паламарчук), Максима Рильського (І. Колесник), Павла Грабовського (Ю. Редько), Івана Франка (І. Ощипко), Михайла Стельмаха (Н. Миронюк) тощо.

Постановка проблеми. Незважаючи на чисельні дослідження лексико-семантичної групи дієслів на позначення руху, переміщення, мовознавці висвітлюють її неоднаково. Відмінні погляди на досліджувану групу виникли у процесі створення різних класифікацій, які, зі свого боку, проводяться за різнобічними аспектами, адже рух є складним, багатогранним поняттям. Вивчення та аналіз дієслівних лексем на позначення руху, переміщення на матеріалі творів Василя Шкляра сприяє кращому розумінню вказаної лексико-семантичної групи зокрема та явища синонімії в цілому, адже названа група вербальних лексем була описана лише частково у праці І. Матюшко «Лексика роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» [3], але не була об'єктом окремого дослідження, що засвідчує її актуальність.

Мета дослідження – встановити функціонально-семантичні особливості дієслів руху/переміщення та визначити індивідуально-авторські вияви їх уживання в історичних романах Василя Шкляра «Чорний ворон. Залишинець», «Чорне сонце» та «Маруся».

Виклад основного матеріалу. Визначена група дієслів взята за об'єкт дослідження небезпідставно, адже саме дієслова зі значенням руху займають одну із центральних позицій у лексиконі усіх мов, що свідчить про динамізм життя людини.

У сучасній українській мові дієслова руху/переміщення утворюють чисельну групу семантично співвідносних дієслів, які відтворюють процесуальну ознаку особи різними семантичними відтінками зі стрижневою лексемою **іти**: *ходити, ступати, простувати, прямувати, крокувати, шкандибати, крастися, блукати, никати, метушитися, кружляти, маневрувати, метатися, чимчикувати, їхати, вирушати, виїздити, виряджатися, літати, переноситися, сягати, носити* [4, 647].

Автор послуговується здебільшого загальномовними лексемами, вживаючи найактивніше лексему **іти** – «ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі» [СУМ, IV, 53]. Дієслово **іти** передає процес переміщення як однієї особи, так і групи осіб: *До лісу* ***пішов*** *без зброї, взявши лише мандат на право оголошувати амнестію* [9, 70]; *Повечерявши, він* ***пішов*** *надвір вартувати отаманову ніч* [9, 46]; *А ген* ***пішов*** *Шухевич, Хунта, Палій, Мілан, Фінік, Солдат, пішли Гал, Змій і тінню пішов Тінь, пішов я, а зі мною пішов мій ровесник двадцятивосьмирічний Василь Симоненко* [11, 5]; *Повернувшись на базу (після того як нас замінили на блокпосту), ми* ***пішли*** *скупатися в Озівському морі* [11, 14]; *Важким кроком* ***пішли*** *вони у бік лісу, раз по раз озираючись на те місце, де, зібравшись у коло, ґелґотали денікінці* [10, 166]; *Взявшись за руки, вони* ***пішли*** *в той бік, куди показав коваль* [10, 201].

Дієслово **ступати** письменник використовує для того, щоб підкреслити динамічні зміни руху та вказати на нестатичне положення тіла – «переставляючи ноги, роблячи кроки, змінювати місце в просторі, рухатися, йти» [СУМ, IX, 805]: *Вони часто, щоб замести на снігу свої познаки,* ***ступають*** *один одному в слід, тягнучи за собою гілля…*[9, 140]; *Попереду* ***ступала*** *Меланя з гасовим ліхтарем у руці* [9, 242]; *Я, здається, навіть розучився ходити –* ***ступав****, мов на дерев'яних ходулях, то віддаляючись од своєї попутниці на добрих три метри убік, то наштовхуючись на неї плечем* [11, 5]; *Високий, тонкий, на довгих, журавлиних ногах, він* ***ступав*** *на землю легко і сторожко, наче дослухався премудрості Омара Хайяма, котрий усім людям радив обережно* ***ступати*** *на землю, адже ніхто з нас не відає, на чиї зіниці він наступає* [11, 7]; *Попереду трійками рухалася кінnота, за нею їхали на возах піші (по шість-вісім чоловік на підводі), услід за піхотою твердо* ***ступали*** *товстими волохатими ногами вагові коні — вони тягли дві польові гармати разом із гармашами* [10, 178]; *Старий дибав попереду, кривуляв, обминаючи мочарі, за ним слід у слід* ***ступала*** *Маруся, а позаду повагом, як болотяний журавель, переставляв ногами Мирон із веслами на плечі* [10, 205].

У досліджуваний творах часто фіксованим виступає дієслово не спрямованого руху **ходити**, ця лексема позначає переміщення об'єкта по землі (твердій поверхні) – «ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі (перев. в різних напрямках) протягом певного часу» [СУМ, XI, 105]: *Ворон нічого не бачив далі коневої гриви, і раптом він зрозумів, що Мудей також збився з дороги,* ***ходить*** *колами, сліпо місить розгасле поле* [9, 64]; *Зажурився чоловік,* ***ходить,*** *як припутень, не їсть, не п'є, світ йому не милий* [9, 12]; *…по садочку* ***ходить*** *та й* ***ходить****, а тоді замість теляти, яке хвостом метля, ми доточили свої слова,..* [11, 49]; *…затримав спектакль, хоч у залі було повно глядачів, але це були наші люди – вата на українські вистави* ***не ходить****…* [11, 58]; *Нарешті коваль зняв заліззя, Мирон звівся на ноги, та, ступивши крок, похитнувся – він розучився не лише бігати, а й* ***ходити*** *по-людському* [10, 198]; *Я б вам не радив туди* ***ходити****, – сказав він так само, як говорив їй Станімір* [10, 278].

Лексема **прямувати** не є активно вживаною у художніх творах, адже вона позначає конкретний напрямок і зазвичай вживається з прийменниками – «пересуватися у просторі, крокуючи» [СУМ, VIII, 370]:

Серед пожухлих стерень туди тяглася широченька доріжка, і ми, пам'ятаючи напучення отця Тимофія, сміливо ***попрямували*** *нею у бік кордону* [9, 284]; *…з-за кожного тину стирчали вуха і кілька пар очей приглядалося до цієї незвичайної процесії, що гордо* ***попрямувала*** *до червоного штабу* [9, 123]; *Однак і ті, й ті знов позадкували, даючи дорогу пістрявій процесії, яка* ***прямувала*** *до міської Думи* [9, 128]. Помірно вживаним є дієслово руху, переміщення **простувати** – «рухатися в певному напрямку; переміщатися, прямуючи куди-небудь» [СУМ, VIII, 304]: *Дівчина дійшла до переходу і* ***попростувала*** *на червоне світло, засвистів міліціонер, молоденький сержант у білих рукавичках підійшов до неї (а не вона до нього)* [11, 82]. Також Василь Шкляр вживає зазначену лексему із семантикою «іти куди-небудь навпростець, скорочуючи шлях»: *Ішли ми так, як нараяв нам отець Тимофій,* ***простували****, можна сказати, не озираючись* [10, 271].

Лексема **шкандибати –** «ледве йти; кульгати» [СУМ, IV, 393] зрідка зустрічається у досліджуваних творах, найчастіше автор використовує її для підкреслення емоційного стану незадоволення об'єкта, небажання рухатися або для того, щоб показати низьку швидкість пересування персонажа: *Чорновус* ***пошкандибав*** *у бік млина, і тут на греблі його перестрів кінний роз'їзд* [9, 40]; *Ганнуся з матір'ю, вхопивши на ходу одежину, повилітали з хати, а Танасиха* ***шкандибала*** *за ними вслід…*[9, 108].

Інтенсивно вживане в аналізованих творах дієслово **чимчикувати** – «іти швидко, поспішно, часто ступаючи» [СУМ, XI, 324] підкреслює повільну ходьбу: *Невдовзі до бараку старшин зайшов молоденький «денікінець», якого сторожа на брамі навіть не запитала, куди він оце* ***чимчикує*** [10, 164]; *Дідок виніс із клуні довжелезні весла, ще й не дуже хотів їх давати Миронові нести, але Мирон наполіг, і вони* ***почимчикували*** *в пітьмі з хутора Вищенького в низину* [10, 205]; *З аудиторії виринув Семен Ковба, виринув з «хвостом», жалібно підібгав його і* ***почимчикував*** *довгим коридором, не сказавши нікому й слова* [11, 79]; *Та в шопі ж вона, у шопі, – сказав дід Кирило і поволеньки, як і належить старим дідам,* ***почимчикував*** *у шопу, але назад вискочив, як хлопчак* [11, 86]; *Джус* ***чимчикує*** *додому і, видно, таки повірив, що це крук, бо за гроші – ні слова* [11, 100].

Лексему **маневрувати** – «пересуватися, обходячи перешкоди; лавірувати» [СУМ, IV, 619] фіксовано тільки в одному художньому творі, це дієслово автор використовує тоді, коли описує картини бою чи лише готовність до нього: *Партизанити краще малим загоном: зручніше* ***маневрувати****, переховуватися, уникати переслідувань, та й харчуватися легше* [9, 43]; *Але ж молодці, наскакують трійками, ніби в них тут за отамана Ларіон Загородній, котрий часто ділив свій загін на трійки, бо саме так найзручніше* ***маневрувати*** *і нападати зненацька на совєтських активістів та іншу більшовицьку мерзоту* [9, 258].

Для опису обережного та безшумного пересування автор послуговується лексемою **крастися** – «непомітно йти, пробиратися кудись, підходити» [СУМ, IV, 328]: *Залишалось одне: розібрати сніпки на покрівлі, тихо* ***прокрастися*** *всередину, а там воно покаже* [9, 103]. Як бачимо, дієслово вживається автором досить рідко, так як має вузьке значення. Менш продуктивно вживаним також є дієслово руху, переміщення **вирушати** – «починати йти, їхати; виходити, вийжджати звідки-небудь, направлятися кудись» [СУМ, I, 477]: *– Ой, ідеш ти в далеку дорогу, соколе наш,* ***вирушаєш*** *туди, де вітер не віє, сонце не гріє, де пташки не співають, зіроньки не сяють...*[9, 108]; *– Ой, на кого ж ти, соколе, нас покидаєш, у які краї* ***вирушаєш****? У краї темні, краї холодні, де дзвони не дзвонять, де люди не ходять...*[9, 110]; *Галичани мусили вдосвіта завагонуватися в Житомирі й залізницею* ***вирушати*** *на Київ через Козятин, а Марусі дозволялося приєднатися до них біля Фастова — і то лише з кінним загоном* [10, 36]; *Тут вони мусили розпрощатися, бо Кравс вирушав на Печерськ до жіночої гімназії, де осів штаб генерала Бредова…*[10, 133].

Дієслова, що позначають нецілеспрямований рух, у творі вживаються разом із прийменниками зі значенням місця дії, вони окреслюють місце та територію, на якій вона відбувається. Серед таких дієслів помітна лексема **блукати** – «ходити, їздити і т. ін. без певної мети і напрямку; ходити, їздити навмання, не знаючи шляху, напрямку» [СУМ, I, 203]: *... мусимо перегрупуватися, щоб кожен чітко знав свій район, своє місце відповідальності, щоб ми з вами, панове, діяли за чітко виробленим планом, а* ***не блукали*** *лісами де кому заманеться...* [9, 175]; *Наближався вечір, сльотава сутінь густішала, добре було видно лише білого коня, що неприкаяно* ***блукав*** *полем* [9, 234]; *Тільки-но зважиться чоловік попрошкувати вночі тамечки, дивись – уже водить. І то* ***блукатиме*** *аж до ранку, поки не розвидниться* [11, 91]; *Якось у березні йшов Захарко до лісу (він любив* ***поблукат****и лісом), а хлопченя за ним* [11, 128]; *Він навіть дозволив сотникові взяти ще й поручника Гірняка, але сказав, що полоненим не годиться* ***блукати*** *містом без нагляду, тому їх супроводжуватиме денікінський прапорщик* [10, 157]; *…потім вона заблукала на дальній куток Тихі Верби, за яким у дубині «ненароком» набрела прямісінько на червону заставу* [10, 265].

Ще однією лексемою, якою продуктивно послуговується автор на позначення руху, переміщення, є **метушитися**, себто «рухатися безладно, похапливо або заклопотано» [СУМ, IV, 694]: *Ніхто не вибігав на вулицю, не* ***метушився****, проте з-за кожного тину стирчали вуха і кілька пар очей приглядалося до цієї незвичайної процесії, що гордо прямувала до червоного штабу* [9, 122]; *— Проход! Ослобоніть проход! —* ***метушилося*** *біля входу четверо міліціонерів, розпихаючи спритників, котрі хитрувалися не проґавити того, що буде надворі* [9, 286]; *Нікому до мене не було ніякого діла, ніхто в цей бік не повів і бровою, однокурсники* ***метушилися*** *біля сортувальні, підіймаючи авторитет Геннадія Петровича…* [11, 81]; *Цей новенький хлопчина із 23-ї бригади так запанікував перед боєм, що опинився серед нашої сотні,* ***метушився****,*

кидався на всі боки, запитуючи, чи немає у когось зайвої каски чи бодай наколінників [11, 6]; *Навідники* ***заметушилися*** *біля панорам , та вийшов пшик* [10, 63–64]; *Презирлива усмішка не сходила з Марусиного обличчя, і це доконало Мозоліна: вони тут усі* ***метушаться****, хвилюються, а ця відьма їх мовби не помічає, вони для неї порожнє місце* [10, 301]. Висока активність вживання цієї лексеми зумовлена тим, що вона допомагає читачеві зрозуміти не лише наявність руху особи, а і підкреслити її емоційний стан.

Досліджуючи текстовий матеріал художніх творів ми помітили, що лексему **кружляти – «**рухатися навколо кого-, чого-небудь, описуючи кола; (перен.) постійно перебувати біля когось, чогось» [СУМ, IV, 371] автор у більшості використовує для позначення руху риб та птахів, а не людей: *Розпустивши крила й пістряві хвости, вони* ***кружляли*** *один довкола одного, походжали то боком, то околяса, погрозливо квоктали, а потім, як і годиться півням, затіяли бійку* [9, 309]; *у тій гарячій шовковій течії, так рідно було купатися, що ми кинулися в неї голі-голісінькі, кинулися безсоромно, неначе діти, і довкола нас радісно* ***закружляли*** *золоті рибки* [11, 89]; *І тільки-но заснув, як відразу вродилося небо над Кольком, та таке темне, захмарене, а в ньому ширяв велетенський чорний птах і все* ***кружляв*** *над селом та зирив скляним оком на їхню повітку* [11, 101].

Як засвідчує аналізований матеріал, романи Василя Шкляра мають багатий арсенал динамічної групи лексики, так ми можемо стверджувати, що майже всі лексеми синонімічного ряду із стрижневим дієсловом «іти» наявні у романах письменника у більшій чи меншій частотності вживання.

У сучасній українській мові на позначення руху, переміщення вживається достатня кількість фразеологізмів. Ми помітили, що Василь Шкляр продуктивно використовує їх у своїх творах, додаючи певного колориту до сюжету, зокрема **накивати п'ятами** – «утікти, відправитися, виїхати куди-небудь, залишивши своє місце проживання» [7, 525]. Особливо цікаво автор послуговується цим фразеологізмом у творі «Залишинець»: *Змушені були припечатати й водія легкової машини, який повівся ганебно, — завівши двигун, хотів було сам-один* ***«накивати колесами»…***[9, 304]. Автор трансформує фразеологізм, щоб адаптувати його до тексту, але його значення при цьому залишається незмінним. Наведемо інші ілюстративні матеріали: *Хтось із хлопців сказав, що це будинок тутешнього прокурора, який* ***накивав*** *звідси* ***п'ятами*** *разом з усім сімейством* [11, 20]; *– Недоумок ти! – скреготнув зубами Гі зі свого «дзоту», та таким голосом, що й сам чорт налякався і мерщій облишив мене й* ***накивав п'ятами*** *услід за Гю.* [11, 86]; *Комендант Вібе через перекладача пояснив, що той* ***накивав п'ятами*** *і, ніби не довіряючи своєму тлумачеві, пробіг пальцями правої руки по долоні лівої* [10, 26]; *Перевдягнувся жінкою і вдосвіта разом з німцями зробив так, як їхній комендант Вібе показував на долоні, –* ***накивав п'ятами*** [10, 27].

Фразеологізм **зриватися (зірватися, зметнутися, схоплюватися схопитися та ін.) на рівні ноги** – «швидко вставати випрямляючись» [СУМ, V, 437] автор активно вживає у всіх аналізованих нами творах: *Побачивши козаків, Ворон* ***звівся на рівні****, і Вовкулака завважив, що отаман уже без перев'язі, правиця його одужала* [9, 196]; *«Сестра Ольга» перекинулась навзнак, та швидко* ***схопилася на рівні*** [9, 369]; *– Пацани, в кого є гітара?!!! –* ***схопився на рівні*** *Штепа. – Негайно потрібна гітара!* [11, 48]; *І коли чорт утік, у мене враз просвітліло в голові – що за мара, що це воно діється? – я* ***звівся на рівні*** *й проказав сумирно: – Я ж не знав, що це так небезпечно* [11, 86]; Можна *було* ***зводитися на рівні*** *й бігти до лісу, але щось тримало їх тут, вони не могли зрушити з місця* [10, 165]; *– Пані отаманшо, –* ***звівся на рівні*** *Ангел. – Тепер до Несміянова я без вас не поїду* [10, 179].

Яскравим прикладом є фразеологізм **кидати ноги на плечі.** Фразеологічний словник української мови [7] подає його значення, як «примовка у тих випадках коли хто-небудь, зібравшись у дорогу, більше всього планує рухатись пішки» [7, 555]. Однак у процесі дослідження ми можемо простежити тенденцію, що автор використовує вказаний фразеологізм на позначення «тікати, бігти, йти геть», таке тлумачення подає «Фразеологічний словник української мови» [6, 113]. Наведемо ілюстративні матеріали із художніх творів В. Шкляра: *Один, щоправда, якось таки прослизнув поміж оглашенними «будьонівцями» й* ***кинув ноги на плечі*** [9, 53]; *Я схопився із щасливої лавиці* ***й кинув ноги на плечі*** [11, 82]; *Це був відомий партизанський маневр, коли на знетямлену від страху піхтуру, що* ***кидає ноги на плечі****, зненацька налітає кінnота й вирубує всіх до ноги* [10, 63]; *Тільки відійшовши далі від брами, полонені* ***кидали ноги на плечі*** *й бігли до лісу* [10, 198].

Висновки. На сучасному етапі розвитку мовознавства дедалі більше вивчаються лексико-семантичні мікросистеми, а особливо клас дієслів на позначення руху, переміщення. Для передачі процесу переміщення у просторі автор використовує широкий перелік загальномовних синонімів, які належать до основного лексичного фонду. Автор майстерно обирає для кожної конкретної ситуації саме ті лексеми, які передають необхідні відтінки настрою та атмосфери, що дозволяють читачеві краще зрозуміти сюжет та усвідомити особливості його мовного втілення в тексті.

Перспективи використання результатів дослідження. У процесі дослідження було встановлено чисельний ряд лексем на позначення руху\переміщення у художніх творах Василя Шкляра, але досліджувані джерела не є вичерпними. У подальшому варто приділити увагу іншим лексико-семантичним групам дієслів, а особливо на позначення інтелектуальної діяльності людини, стану і процесу, ментальних і соціальний дій суб'єкта.

Умовні скорочення

СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

2. Іваницька Н.Б. Дієслівне вираження мікрокатегорії «рух» в українській та англійській мовах / Н. Б. Іваницька // Наукові записки : Зб. наук. праць. Серія: Філологічні науки. – К. : КДПУ, 2009. – № 86.– С.92–105.

3. Матюшко І. О. Лексика роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» // «Перспективи розвитку філологічних наук» – Харків : Гельветика, 2015. – с. 19–21.

4. Словник синонімів української мови [У 2 т.] / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наукова думка, 1999–2000. – 1028 с.

5. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

6. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

7. Фразеологічний словник української мови / АН України, Ін-т укр. мови ; [уклад. : В. М. Білоноженко та ін., редкол. : Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. – Київ : Наукова думка, Кн. 1. – 1999. – 984 с.

8. Шевчук Г. Я. Основні аспекти дослідження семантико-структурної групи дієслів переміщення української мови / Г. Я. Шевчук // Поліграфія і видавнича справа. – 2009. – № 2. – С. 83–88.

9. Шкляр В. М. Залишинець. Чорний Ворон / Василь Шкляр. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 384 с.

10. Шкляр В. М. Маруся : роман / Василь Шкляр. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320с.

11. Шкляр В. М. Чорне Сонце : збірка / Василь Шкляр. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 304 с. [Електронна версія -http://shron1.chtyvo.org.ua/Shkliar_Vasyl/Chorne_sontse.pdf].

References

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / [Uklad. i holov. red. V. T. Busel]. – K. : Irpin: VTF «Perun», 2009. – 1736 s.

2. Ivanytska N.B. Diieslivne vyrazhennia mikrokatehorii «rukh» v ukrainskii ta anhliiskii movakh / N. B. Ivanytska // Naukovi zapysky : Zb. nauk. prats. Seriia: Filolohichni nauky. – K. : KDPU, 2009. – № 86.– S.92–105.

3. Matiushko I. O. Leksyka romanu Vasylia Shkliara «Zalyshenets. Chornyi voron» // «Perspektyvy rozvytku filolohichnykh nauk» – Kharkiv : Helvetyka, 2015. – s. 19–21.

4. Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy [U 2 t.] / A. A. Buriachok, H. M. Hnatiuk, S. I. Holovashchuk ta in. – K. : Naukova dumka, 1999–2000. – 1028 s.

5. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. – K. : Naukova dumka, 1970– 1980.

6. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy – K. : Osvita, 1998. – 224 s.

7. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy / AN Ukrainy, In-t ukr. movy ; [uklad. : V. M. Bilonozhenko ta in., redkol. : L. S. Palamarchuk (holova) ta in.]. – Kyiv : Naukova dumka, Kn. 1. – 1999. – 984 c.

8. Shevchuk H. Ya. Osnovni aspekty doslidzhennia semantyko-strukturnoi hrupy diiesliv peremishchennia ukrainskoi movy / H. Ya. Shevchuk // Polihrafiia i vydavnycha sprava. – 2009. – № 2. – S. 83–88.

9. Shkliar V. M. Zalyshynets. Chornyi Voron / Vasyl Shkliar. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2011. – 384 s.

10. Shkliar V. M. Marusia : roman / Vasyl Shkliar. – Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2014. – 320s.

11. Shkliar V. M. Chorne Sontse : zbirka / Vasyl Shkliar. – Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2015. – 304 s. [Elektronna versiia -http://shron1.chtyvo.org.ua/Shkliar_Vasyl/Chorne_sontse.pdf].

Рецензія/Peer review : 27.08.2019 Надрукована/Printed : 08.10.2019

УДК 82/09(477)”16”
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-40-43

ОЛІЙНИК Л. В., РУДОМАН О. А.
Хмельницький національний університет

«КАЗАННЯ ПРО ВЛАДУ» ПЕТРА МОГИЛИ ЯК ЗРАЗОК ОРИГІНАЛЬНОЇ БАРОКОВОЇ ПРОПОВІДІ

У статті аналізується проповідь митрополита Петра Могили «Казання про владу» на структурному та поетикальному рівнях. Зазначається, що автор, апелюючи до Святого Письма, розкриває суть поняття «влада», описує основні положення Таїнства Сповіді, вказує на обов'язки духовенства, до якого з покаянням приходять прихожани. Вказано, що твір складається з теми, вступу, основної чистини та висновків і містять художні засоби (епітети, порівняння, риторичні фігури тощо), які надають текстові літературного обрамлення.

Ключові слова: бароко, ораторсько-проповідницька проза, проповідь, тематика, структура, поетика.

OLIJNYK L., RUDOMAN O.
Khmelnytskyi National University

«KAZANIA PRO VLADU» OF PETRO MOHYLA AS AN EXAMPLE OF BAROQUE PREACHERY

There has been preachery works of Petro Mohyla analyzed. It takes one of the key places in baroque discourse of the early XVII century, aiming to regulate clergy activities, to interpret the doctrines of Orthodox, to prove the true of the faith on structure and poetic level.

The aim of the research is to make literature analysis of Petro Mohyla's preacher «Kazania pro vladu», that's: to define the theme, to distinguish and characterize the structure components, to clarify the role of artistic means in the work.

In the preacher the author, making an appeal to the Bible, explains the sense of the notion «government», describes the main points of Confession Sacrament, points to the clergy duties, where parishioners come to confess.

The work consists of a theme, introduction, main part and conclusions. According to homiletic tradition of that time Petro Mohyla uses several example stories about the army of sacrament of Confession and sinner punishment. These plays proving function and the influential function on a reader / listener. It worth mentioning that the first book in homiletics "Nauka abo sposib skladania kazania" of Ionakiya Haliatkovskoho with much attention paid to example stories was composed after the metropolitan's death. Besides to make the statements absolute the author makes references on reliable theological sources in the text.

In spite of the text answering religious issues, there are various artistic means in it (epithets, simile, rhetorical means etc.) giving the text literature enclosure.

Key words: baroque, public and sermon prose, preacher, thematic, structure, poetics.

Актуальність дослідження. У першій половині XVII ст. важливу роль в організації релігійного та світського життя в Україні відіграв митрополит Петро Могила. Він активно працював як освітній діяч, засновник школи, організатор церковного життя, видавець книг, захисник української культури, письменник. Літературна діяльність Петра Могили, яка займає одну з передових позицій у бароковому дискурсі, спрямована на унормування священнодій духівництва, тлумачення догм православного віровчення, доведення істинності віри. З-поміж чималої письменницької спадщини митрополита важливе значення має ораторсько-проповідницька творчість: «Хрест Христа спасителя», «Передмова до шлюбу», «Казання про владу», «Проповіді з часів унії» тощо. Сьогодні цей пласт доробку святителя, зокрема і «Казання про владу», у літературознавчому аспекті є малодослідженим і потребує аналізу на структурному та поетикальному рівнях, що і зумовлює актуальність теми.

Аналіз останніх джерел. У нове осмислення діяльності митрополита та епохи, у якій він жив, зробили великий внесок праці О. Баранова, О. Васильєва, І. Ісіченка, Я. Ісаєвича, В. Крекотеня, Р. Лужного, о. Ю. Мицика В. Нічик, А. Окара, І. Паславського, М. Поповича, Р. Радишевського, В. Шевчука, С. Ярмусь та ін. Вивченню творчої спадщини Петра Могили присвячено наукові студії В. Нічик [1], архієпископа І. Ісіченка [2], Р. Радишевського [3] та ін. Проте в їхніх дослідженнях поза увагою залишається проповідь «Казання про владу».

Постановка проблеми. Мета нашої наукової розвідки – здійснити літературознавчий аналіз проповіді Петра Могили «Казання про владу», зокрема: визначити тематичне спрямування, виокремити та схарактеризувати структурні компоненти, з'ясувати роль художніх засобів у творі.

Виклад основного матеріалу. Проповідницька творчість митрополита Петра Могили займає одну з ключових позицій у бароковому дискурсі першої половини XVII ст. та спрямована на унормування священнодій духівництва, тлумачення догм православного віровчення, доведення істинності віри. Проповідь «Казання про владу» присвячено важливій для духівництва та вірян темі – Таїнству Сповіді (Покаяння), до якої він неодноразово звертався у таких своїх творах, як: «Літос», «Короткий катехизис», «Православне сповідання віри», «Требник», «Служебник». У ній розкрито суть поняття «влада», описано основні положення Таїнства, вказано на обов'язки духовенства, до якого з покаянням приходять прихожани.

Твір виконано з дотриманням усіх правил риторики. У курсах риторики цього часу важливе місце посідає і гомілетика – частина риторики, у якій викладаються настанови щодо створення спеціально церковних проповідей. 1659 року викладач цього предмету Києво-Могилянської колегії Іоаникій Галятовський уклав перший вітчизняний підручник з гомілетики тодішньою українською літературно-писемною мовою під назвою "Наука, албо спосіб складання казання" і разом із зразками проповідей видав його у складі книги "Ключ розуміння" (Київ, 1659; Львів, 1665) [5, с. 26-27], який було укладено вже після смерті митрополита.

У новій проповіді максимальна увага звертається на її форму. Якщо старий греко-слов'янський її тип міг мати довільну форму (фактично це була бесіда проповідника з прихожанами), то тепер до неї ставляться вимоги, як до літературного твору. Основою казання І. Ґалятовський вважає тему (фему), яка є своєрідним епіграфом до нього. Темою є, як правило, цитата з біблійного тексту, в якій втілюється основна думка проповіді. Структурно текст повинен складатись із трьох частин: вступ (екзордіум), основна частина – виклад казання (нарація), і заключна частина (конклюзія). Проповідь будувалася на порівнянні, метафорі, алегорії, могли містити малі оповідні жанри, що виконували роль прикладу. Поширеним прийомом могло бути якесь поставлене запитання, на яке казання повинно було дати курйозну відповідь, що мала вражати слухачів своєю несподіванкою. Деякі тексти конструювалися за схемами формальної логіки. Наявні логічні схеми наповнювалися потрібним проповідникові змістом [5, с. 26-27]. Таким чином, вироблені у XVII ст. риторичні принципи зміцнювали підвалини етико-теологічних програм тогочасних проповідників. Риторика стала базисом художності їхніх творів.

Текст побудовано за тодішньою гомілетичною традицією, у ньому можна виділити тему, вступ, основну чистину та висновки. Проповідь починається розлогим заголовком, що одночасно є темою: "Казання про владу, що може зв'язувати і розв'язувати [гріхи], дану Христом Богом і сповіщену предивним видимим чудом, яке є явленим знаменням Істинної Церкви" [4, с. 278].

У вступі автор прославляє Ісуса Христа, який, «творячи чудеса, прославив єдину Церкву, яка є істинно святою й прекрасною у правді», говорить, що найважливішим джерелом могутності Церкви є істинна віра [4, с. 278].

Далі автор детально описує значення обряду, повноваження духівництва в ньому та наслідки відлучення. В основній частині проповіді митрополит доводить необхідність покаяння, аргументуючи свої твердження кількома історія, які йому були відомі. Наприклад, митрополит розповідає про те, як нечестивий агарянин султан Мехмед, почувши від премудрого чоловіка виклад догм християнської віри та дізнавшись, що тіло відлученої від церкви грішної людини у землі не зотліває, захотів пересвідчитися у правдивості слів і наказав патріархові знайти та показати йому тіло давно померлої людини. Ця історія є гідним прикладом того, як проведена богослужбова літургія та читання молитов над тіло відлученої вдови спричинили чудо: «коли патріарх читав розв'язування, на тому тілі сполуки й суглоби почали роз'єднувати і розсуватися так, що ті, хто стояв поблизу тіла, почули тріск від розходження кісток. Згодом все тіло розпалося і розсипалося, і всі суглоби й кістки одна від одної порозділялися, і в цьому окаянному тілі жінки, що безневинно оганьбила патріарха, було все доведено до перетворення на порох», а «…душа звільнена від темряви, до світу святих увіходить…» [4, с. 281-283]. Вводячи цей епізод у проповідь, Петро Могила наголошує на силі Таїнства, яке може звільняти душі і тіло, якщо людина покаялась, або навпаки – карати навіть після смерті відлучених. Для того, щоб довести правдивість історії, митрополит подає в казання текст Соборного послання найсвятішого патріарха Максима, в якому розповідається про зазначені події.

Кожну історію, про яку йдеться у проповіді, святитель детально розтлумачує та робить укінці висновки. Узагальнюючи все сказане, Петро Могила звертається до віруючих людей: «Полюби ж цю владу, котру Христос Бог Церкві своїй святій захотів подарувати. І зробив чудо над розслабленим, — за те дякуємо, говорячи: «Слава тобі, Господи, що дав цю свою Божественну владу людині». І ця ж влада на велику користь і втіху душам нашим від Господа залишена, як Він сам про це говорить: Хай усі побачать, що Син Божий має на землі владу розв'язувати гріхи. Не взяв же він її з собою на небо, але тут на землі залишив, бо де согрішаємо, там прощення здобути повинні» [4, с. 296], а невірним радить покаятися, щоб знайти спасіння: «Тому, перш ніж смертний не повалить вас серп, усі грішні, котрі перебувають у церковному проклятті й відлученні, а також ті, хто перебуває у відступництві й єресях, до настання кінця, або хоч і при самому кінці, як розбійник, що опанував себе, у серці засмученому покайтеся і зверніться до Господа Бога вашого й до Матері своєї, Церкви, і милість знайдете і благодать приймете, бо ж щедрий і милостивий Господь до тих, що каються і до Нього притуляються від щирого серця, хай навіть і в останню годину, — і тому слава, честь і вшанування у віки незліченні. Амінь» [4, с. 297].

Для того, щоб твердження були беззаперечними, автор у тексті робить посилання на авторитетні джерела (Біблію, писання святих отців церкви). Наприклад: «як це в Петровій Сповіді» далі подавав цитату та вказував книгу: (Йоан. 20, 22-23) [4, с. 278]; «як про це говорить Святий Золотоуст у книзі «Про священство» (у другому слові глави четвертої)…» [4, с. 278]; «Святий же Теофілакт говорить у книзі «На Йоана» (розділ 20)…» [4, с. 278]; «Святий Діонісій Ареопагіт у своїй книзі про церковне священновладдя, у розділі сьомому, про архієрейську владу, що від Христа Бога дана, так повчає…» [4, с. 279] або «Про таких без каяття померлих говори святий Діонісій Ареопагіт у розділі сьомому книги «Про церковне

священновладдя»…» [4, с. 294]; «як про це зазначено в «Символі віри»…» [4, с. 285]; «Про це свідчить політична історія Константинопольська, описана грецьким істориком Теодосієм Зигомалою в книзі, що має назву «Турко-Греція» і видана грецькою та латинською мовами, у першій книзі, на аркуші 271, в іншому місці, у другій книзі, на аркуші 132…» [4, с. 281] або «У тій самій книзі, що має назву «Турко-Греція», від аркуша сто сорок шостого і до сто п'ятдесят першого розповідається про подібне чудо» [4, с. 290]; «Ця історія про відлученого єпископом ієрея, що потім став мучеником, в усіх давніх Прологах церковних міститься, і кожного року, у серпні, двадцять другого дня, у церкві я згадую її» [4, с. 288]; «Ця історія згадується в стародавньому рукописному требнику, написаному в літо 745, Индикта 10, що його писав святий Анастасій, патріарх Антіохійський…» [4, с. 289]; «Святий же Павло, звертаючись до римлян, зауважував… (Рим. 2, 12)», «Святий Йоан Богослов у кінці свого першого послання говорить… (І Послання Йоана 5, 16)» [4, с. 294]; «Як святий Климент, папа Римський, в апостольських заповідях, у книзі 50, розділ 43, говорить…» [4, с. 294]; «як про це говорить Псаломник… (Псалом 50)» [4, с. 294]; «І Йоан Богослов про це говорить… (І Послання Йоана 5, 16)» [4, с. 295].

Іноді митрополит просто цитує текст, роблячи помітки про джерело в дужках: «(Мат. 16, 19)» [4, с. 279], «(Лк. 5, 24)» [4, с. 280], «(Мр. 3, 29)» [4, с. 294]; «… про те згадують три Його святі євангелісти (Мт. 4, 24; МР. 2, 9-12; Лк. 5, 4-10)» [4, с. 280].

У деяких місцях Петро Могила спочатку вказує на джерело: «Що це оповідання дійсно правдиве свідчить соборне посилання того ж найсвятішого патріарха Максима, в якому розповідається про це чудо, що тоді сталося», – а далі коротко подає зміст документа [4, с. 284].

Ще одну історію митрополит почув особисто, про що зазначає так: «У літо 1635, місяця квітня, у неділю Мироносиць нинішньому православному митрополиту Київському, Петрові Могилі, коли він перебував у місті Вільні, розповів клір про якогось чоловіка…» [4, с. 295].

Не зважаючи на те, що у творі розкриваються релігійні питання, у ньому містяться різні художні засоби. Найбільше у проповіді автор вдається до використання традиційних для релігійного тексту епітетів, які мають переконати слухача/читача у правдивості православного віровчення. Найчастіше застосовується епітет «Божественний» до слів «віра», «ієрейське достоїнство» [4, с. 278], «виправдання» [4, с. 279], «одкровення» [4, с. 279], «розум», «тайновладдя», «сила» [4, с. 279], «голос» [4, с. 286]. Говорячи про Ісуса Христа, митрополит вживає слова «еперевершений» [4, с. 278], «єдиний вічний Наречений» Церкви господньої [4, с. 287], «лікар душ і тіл» [4, с. 292]. Діва Марія постає як «свята, чиста, непорочна Наречена», «Пречиста» [4, с. 280]. Святу Трійцю митрополит називає «єдиносутньою», «неподільною» [4, с. 285], а Бога «Триіпостасним» [4, с. 287], що відповідає канонам церкви. Православ'я вважає «великим» [4, с. 286]. Церква у тексті «істинно свята й прекрасна» [4, с. 278, 281], «істинна», «єдина» [4, с. 280], «справжня» [4, с. 287], Престол Вселенського патріаршества «найсвятіший» [4, с. 281], Хрещення «святе», Апостоли «святі» [4, с. 287], «істинні» таїнства [4, с. 289], влада і сила Церкви «сильна і міцна» [4, с. 293], християни «правовірні» [4, с. 280-281], слуга божий – «вірний» [казання, с. 283]. Віра «істинна» [4, с. 278, 287], «єдина», «славна» [4, с. 285], «права» [4, с. 295], влада «духовна» [4, с. 279, 280], «невидима» [4, с. 280], «справжня», «явлена», «божественна» [4, с. 280], єретична влада «люта, безбожна» [4, с. 281], «предивна» [4, с. 289], «невід'ємна від Церкви» [4, с. 295], при відпущенні гріхів воля і влада священнослужителя «соборна» [4, с. 286], обіцянка «Божественна» [4, с. 278], прагнення «безсловесне» [4, с. 279]. Відпускання гріхів – це знамення «предивне, видиме», «ясне праведне» [4, с. 280]. Чуда, що відбуваються з тими, хто покаявся, «видимі», «уявлені» [4, с. 280], «великі», «преславні» [4, с. 284], «предивні» [4, с. 284]. Петро Могила також дає характеристику агарянина, називаючи його «нечестивий» [4, с. 281], царя – «нечестивий і безбожний», «богоненависний» [4, с. 285, 290], катування християн агарянами «безбожним» [4, с. 287], зібрання та вуста інаковірних Петро Могила називає «єретичними і відступницькими» [4, с. 287] Коли Петро Могила розповідає історію про грішну вдову, то використовує наступні епітети: «прощена», «благословенна», «відлучена», «непрощена», жінка «безчесно померла», тіло якої «ціле і непорушне», суд «страшний, Божий» [4, с. 282], тіло вдови – річ «страшна» [4, с. 283]. Тіло і плоть грішника, який не покаявся перед смертю «окаянне» [4, с. 293]. У кінці проповіді митрополит звертається до епітета «смертний», застосовуючи його до слів «година», «сокира» [4, с. 295], «серп» [4, с. 297], аби показати, що може статися з людьми, які не покаялися.

Не менш красномовними у тексті є порівняння: «церква, як золото в горні, випробовується» [4, с. 278]; «на цій істинній вірі, як на несхитній основі, повинна утримуватися Церква» [4, с. 278]; «вшановувати їх належить, як Бога» говорить митрополит про духівництво [4, с. 279]; відпускати гріхи «дано й усякому священновладцеві, подібного до нього, Бога Синова» [4, с. 279]; «адже патріарх за своїм патріаршим достоїнством, є наче батьком і пастирем для митрополитів, архієпископів, єпископів і для всього священницького й мирського стану» [4, с. 291]; тіло грішника, який не покаявся, «кам'яніє, бубнявіє, наче тимпан, стає чорним, як вугілля» [4, с. 280], «мовби тимпан надуте і набубнявіле» [4, с. 281], «тіло… наче тимпан надуте» [4, с. 282], «тіло (Арсенія) надуте й набубнявіле як тимпан» [4, с. 293]; «видимим цим знаменням, наче царською печаткою, позначається» [4, с. 280]; Тіло «… залишилось цілим і непорушним, наче тільки-но поховане, навіть волосся на голові не відпало, мовби жива жінка лежить у гробу…» [4, с. 282]; незаконне висвячення є «дружбою з Сатаною» [казання, с. 291]; грішник, що покаявся, «хоч і при

самому кінці, як розбійник, що опанував себе» [4, с. 297].

У тексті проповіді можна віднайти і риторичні фігури, які роблять текст «живим», оскільки така форма подачі матеріалу сприяє кращому його усвідомленню, забезпечує опосередковану участь у ній вірян. У тексті знаходимо риторичні запитання: «Яка влада може бути більшою за цю?» [4, с. 278], коли говориться про вшанування ієреїв як Бога: «Хіба ж вони не гідні цього?» [4, с. 279], про неправильне висвячення: «Що за розбещеність така?» [4, с. 291]; риторичні оклики: про неправильне висвячення: «Який злочин, яке беззаконня! Яка зарозумілість окаянна!» [4, с. 290-291], «Але ж погляньте лише, яке висвячення відбулося, – єпископи і священики зробили злочинця митрополитом!» [4, с. 291], «Жахнулося сонце і застогнала земля, бачачи таке беззаконня» [4, с. 291] – хоча автор і не поставив у кінці знак оклику, проте емоційний настрій усього тексту показує це; «тож у православ'ї зміцнюйтесь і непорушно стійте» [4, с. 289]. У проповіді митрополит звертається до слухача/читача: «Погляньте, християне священницького й мирського стану», «Зрозумійте, правовірні нащадки руського роду» [4, с. 287]; «Зрозумій на цьому прикладі (Арсеній), о православний християне, наскільки сильна і міцна влада і сила святої Східної Церкви…» [4, с. 293].

Не зважаючи на те, що у творі розкриваються релігійні питання, у ньому містяться різні художні засоби (епітети, порівняння, риторичні фігури тощо), які надають текстові літературного обрамлення.

Висновки. Отже, аналіз проповіді митрополита Петра Могили «Казання про владу» засвідчив, що твір є взірцем барокового проповідництва, в якому порушується важлива тема для православного духівництва та вірян – значення Таїнства Сповіді (Покаяння). Крім того, «Казання про владу» є яскравим прикладом, з одного боку, письменницького таланту її автора, який викладає свої думки в логічній послідовності, де доказовим матеріалом слугують книги його попередників. А з іншого, він постає мудрим богословом, що вміло оперує богословськими знаннями.

Перспективи використання результатів дослідження. Подальші дослідження творчої спадщини Петра Могили, зокрема й проповіді «Казання про владу», сприятимуть розкриттю літературного таланту її автора.

Література

1. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України / В. М. Нічик. – Київ : Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
2. Ісіченко І. Війна барокових метафор. «Камінь» Петра Могили проти «підзорної труби» Касіяна Саковича / архієпископ Ігор Ісіченко. Харків : Акта, 2017. – 348 с.
3. Радишевський Р. «Літос» і духовна спадщина Петра Могили / Ростислав Радишевський // Могила П. Літос / Петро Могила. – Київ : Талком, 2018. – С. 4-41.
4. Могила П. Казання про владу [у перекладі сучасною української мовою О. В. Логвиненка] / Петро Могила // Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України / В.М. Нічик. – Київ, 1997. – С. 278-297.
5. Крекотень В. І. Оповідання Антонія Радивиловського: з історії української новелістики XVII ст. / В. І. Крекотень. – Київ : Наукова думка, 1983. – 406 с.

References

1. Nichyk V. M. Petro Mohyla v dukhovnii istorii Ukrainy / V. M. Nichyk. – Kyiv : Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury, 1997. – 328 s.
2. Isichenko I. Viina barokovykh metafor. «Kamin» Petra Mohyly proty «pidzornoi truby» Kasiiana Sakovycha / arkhiiepyskop Ihor Isichenko. Kharkiv : Akta, 2017. – 348 s.
3. Radyshevskyi R. «Litos» i dukhovna spadshchyna Petra Mohyly / Rostyslav Radyshevskyi // Mohyla P. Litos / Petro Mohyla. – Kyiv : Talkom, 2018. – S. 4-41.
4. Mohyla P. Kazannia pro vladu [u perekladi suchasnoiu ukrainskoi movoiu O. V. Lohvynenka] / Petro Mohyla // Nichyk V. M. Petro Mohyla v dukhovnii istorii Ukrainy / V.M. Nichyk. – Kyiv, 1997. – S. 278-297.
5. Krekoten V. I. Opovidannia Antoniia Radyvylovskoho: z istorii ukrainskoi novelistyky XVII st. / V. I. Krekoten. – Kyiv : Naukova dumka, 1983. – 406 s.

Рецензія/Peer review : 23.07.2019 Надрукована/Printed : 08.10.2019

УДК 811.161.2’373 : 398(=161.2)9
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-44-47

ОСІПЧУК Г. В.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ЇЖА* В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИКМЕТАХ ТА ПАРЕМІЯХ

У статті проаналізовано особливості мовної репрезентації концепту ЇЖА в народних прикметах, приказках та прислів’ях. Окреслено коло дослідників, які займаються питаннями концептуальної лінгвістики, акцентовано увагу на внеску сучасних зарубіжних і вітчизняних науковців в означену проблему. Виявлено закономірності вербалізації концепту ЇЖА в українському фольклорі, встановлено їхні домінантні ознаки. Відзначено роль концепту ЇЖА як важливого текстотвірного чинника, що виконує змістову, стилістичну, емоційну й оцінну функції. Результати аналізу мовного матеріалу вказують на особливості традиційної української кухні. Концепт, представлений в повір’ях та пареміях, віддзеркалює етнічну специфіку поглядів на їжу, закономірно відтворює систему цінностей українського етносу.

Ключові слова : когнітивна лінгвістика, фольклор, концепт ЇЖА, концептуальна картина світу, вербалізація, народна прикмета, приказки, прислів’я – паремії.

OSIPCHUK H.
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

VERBALIZATION OF THE CONCEPT VERBALIZATION OF CONCEPT «MEAL» IN UKRAINIAN FOLK SIGNS AND PAREMIAS

Peculiarities of language representation of concept MEAL in folk signs, sayings, proverbs have been analyzed in the article. The circle of researchers that deal with conceptual linguistics has been outlined. Besides, attention has been focused on a significant contribution of foreign and domestic scientists on a defined problem.

The basic regularities of concept MEAL verbalization in Ukrainian folklore are revealed and are established its dominant features. The role of the concept MEAL in the culture of everyday life as a specific system of samples of preparering one or another products that are appropriate for a culture of a definite nation has been noted. It has been proved that different in character of denominations of mentioned above concept point out to peculiarities of view of life and worldview of a certain people, detail the defining national features of the character of the Ukrainians. Tokens with a defined semantics, interacting with each other, reconstitute a real world in mental representation, embodying by themselves knowledge and experience that passed down from generation to generation.

The notion of problem area of concept MEAL makes it possible to create a structured description nutritional standards in ethic, cultural, psychological and social determination and, besides, to analyse mechanisms of their dissemination and functioning under different cultural and historical conditions.

The role of concept MEAL, as an important text-forming factor that performs meaningful, stylistic, emotional and evaluative functions has been noted. Results of the analysis of language material point out the specific features of traditional Ukrainian cuisine. Concept represented in the beliefs and paremias, reflects the ethnic specificity of views on MEAL, determines it as a vital necessity and naturally reproduces the value system of Ukrainian ethnos.

Attention is drawn to thematic specificity of the studied features and paremias that represent concept MEAL: numerous language constructions about bread are distinguished which is explained by the main activity of Ukrainians – husbandry. Besides, humor is noted as a distinctive page of our culture history.

Keywords : cognitive linguistics, folklore, concept MEAL, conceptual picture of the world, verbalization, folk signs, sayings, proverbs–paremias.

Актуальність дослідження. Сучасне мовознавство демонструє зацікавленість дослідників у зіставленні різних галузей науки, зокрема, з ХХ століття активно розвивається концептуальна лінгвістика, об’єктом вивчення якої є концепти як «інформаційні структури свідомості, різні за способами формування і представлення знань про певні об’єкти і явища» [1: 258]. Концепт позначає оперативну одиницю, що вербально виражена різноманітними мовними засобами. Як складова когнітивних процесів людини, концепт базується на ментальному, образному та емоційно-оціночному компонентах. Саме концепт поєднує в собі свідомість, мислення й мову того народу, якому він належить, тобто орієнтований на духовність, суб’єктивність, соціальність і особисту сферу носія етнічної свідомості.

Аналіз останніх джерел. Твердження про відображення в мові національної культури зародилося кілька століть назад, однак в наукових розвідках започаткувалося пізніше – в працях В. Гумбольдта [2], продовжилося в ідеях О. Потебні [3], В. Русанівського [4] та інших.

Загалом у сучасній лінгвістиці концепт, як мовне явище, трактується в трьох напрямках: як значення чи поняття (школа Ю. С. Степанова) [5], як семантика мовного знаку (прибічники О. Д. Шмельова) [6], як результат «зіткнення слова з особистим і загальнонародним досвідом людини, тобто посередником між словами і дійсністю» (школа Д. С. Лихачова) [7: 280–281].

Концепт, як об’єкт дослідження концептуальної лінгвістики, є відносно молодим й актуальним явищем мовознавчої науки. У ХХІ столітті концепт як явище, що несе в собі національно-культурну

інформацію про певний народ, вивчали Н. Венжинович [8], І. Голубовська [9], В. Жайворонок [10], В. Іващенко [11], Л. Карп'юк [12], З. Коцюба [13], П. Мацьків [14], М. Полюжин [15], А. Приходько [16], М. Слободян [17], Н. Слухай [18], О. Снитко [19] та інші.

Постановка проблеми. Антропоцентричний підхід до вивчення концепту свідчить про вагомість цієї проблеми в мовознавчій науці. В широкому лінгвістичному колі мовних одиниць, які аналізую життєдіяльність людини, саме концепт ЇЖА займає найважливіше місце. Процес приготування та споживання їжі – один із невід'ємних факторів існування людини. Детальне вивчення концепту ЇЖА в певній культурі є сьогодні актуальним та необхідним, тому що кухня – один із визначних чинників народної самобутності. Багато зі страв кулінарії набули етнічної символіки, є своєрідним кодом національної культури. Кухня українського народу широко представлена в фольклорі: в народних прикметах та пареміях, що несуть в собі певну узагальнену думку та мають виховне значення.

У сучасній лінгвістиці дослідження концепту ЇЖА здійснено частково, що і зумовлює актуальність обраної теми. *Метою* наукового дослідження є виявлення особливостей українського національного менталітету. Досягнення мети вимагає виконання наступних *завдань:* окреслити коло дослідників, які вивчали питання концептуальної лінгвістики, звернувши увагу на внесок сучасних зарубіжних і вітчизняних науковців в означену проблему; виявити закономірності вербалізації концепту ЇЖА в українському фольклорі; проаналізувати семантичний рівень лексем концепту ЇЖА в народних прикметах та пареміях, як один із способіб відображення культури українців; визначити функції, які виконує концепт ЇЖА як текстотвірний чинник.

Виклад основного матеріалу. Традиційна українська кухня складалася упродовж віків і є частиною культурного надбання народу. Різноманітні страви та способи їх приготування виступають специфічними ознаками національних особливостей етносу. Харчування українців формувалося в значній залежності від природно-географічних умов і зумовлених ними напрямів господарської діяльності [20: 136].

Обрядовість українців нерозривно пов'язана з прикметами, в основі яких є століттями сформований народний календар. Кожне свято чітко регламентувало діяльність людини, а тому найпочесніше місце відводилося хліборобству [21: 9], як основному заняттю. Для селянина довгоочікуваною порою року була весна, з настанням якої дбайливі господарі виходили в поле. З початком сезону польових робіт в українців пов'язано багато прикмет: *Якщо на Євдокії (14 березня) сонячний день, то вродить пшениця, а похмурий – просо і гречка* [21: 9], коли в цей день *Вітер з півдня – врожайний на хліб рік* [21: 19]; *Дочекався Луки (5 травня) – ані хліба, ні муки* [21: 9]; *На Юрка (6 травня) сховається в житті курка* [21: 9]; *На Прокопа (21 липня) має бути в полі жита копа* [21: 9]; *На Бориса й Гліба (6 серпня) берися до хліба* [21: 9]. За віруваннями українців, 9 березня на свято Івана Предтечі поверталися з вирію птахи: *Якщо бачили журавлів, то рахували, скільки їх у небі, – стільки коштуватиме «корець жита» (мірка для зерна)* [21: 19].

Літні місяці теж багаті на прикмети: *Коли червень медовий, то рік не вельми хлібовий* [21: 71]; *Часті блискавиці в червні – на врожай зернових* [21: 72]; *Літо з дощами – осінь з грибами* [21: 122]; *Рясно цвіте гречка – на спекотне літо* [21: 72]. Восени українці збирали вирощений врожай: *З осені колос наливається* [21: 121]; робили прогнози на зиму: *Цибуля в кожух одягається – від морозів ховається* [21: 122]; *Добре вродив щавель – на теплу зиму* [21: 122]. Взимку – відпочивали та святкували: *Зима літо годує* [21: 158]; загадували погоду та врожайність на наступний рік: *Зима морозяна з великим снігом передвіщає гарний врожай хліба* [21: 160].

Значна кількість українських прислів'їв та приказок саме про хліб: *У березні ячмінь каже: «Кидай мене в болото – буду як золото, топчи мене у грязь – будеш як князь!»* [21: 21]. Навколо хліба зосереджується все існування людини: *Хліб – усьому голова!* [22: 1]. Його звеличують: *Хліб – батько, вода – мати* [22: 1], йому підпорядковуються час і простір: *Хліб – над усею їжею пан* [22: 1]. У пареміях відображено великий досвід і важливе життєве правило щодо осмислення ролі хліба в житті українців. Хліб є не лише предметом їжі, він відіграє вагому роль в усіх обрядах та звичаях: *Паляниця – хлібова сестриця* [23: 1]. Жодна страва не може зрівнятися з хлібом і способами його приготування та розмаїттям готових виробів.

До випікання хліба господині-українки ставилися з особливою увагою. Окрім українців, жоден з народів не мав звичаю пекти пироги: *Де пиріг із грибами, там і ми з руками* [22: 1], *Не гарна хата вуглами, а гарна пирогами* [22: 1], *Пироги – не вороги* [22: 1]. Менталітет українців виявляється і в щирому та доброму гуморі, у них завжди прокидається невтомне бажання веселитися самим і веселити інших: *Житній хліб – пирогів дід* [22: 1]; *Легкого хліба захотів* [23: 1]. З муки, крім хліба, виготовляли чимало інших страв: коржі, перепічки, пампушки, пироги, млинці, оладки та ін. Варені страви з борошна вражають різноманітністю: затірка, галушки, локшина, вареники, кльоцки [20: 139]. На Сорок святих (22 березня) матері випікали з тіста таке печиво, що нагадувало птахів – *«жайворонків»* чи *«голубів»* [21: 20], й закликали весну. У цей день дівчата варили *сорок вареників* [21: 20]. Вареники начинялися капустою, картоплею, сиром, гречаною кашею, вареною квасолею, маком, свіжими ягодами: *Благодареники за вареники: каші не їв, борщу не бачив* [22: 1]. Вареники засмажували салом чи олією з цибулею, заправляли сметаною [20: 139]. Їх готували переважно у неділю або святкові дні: *Вареники – Божі хваленики: всяке хвале, та не всяке варе* [22: 1].

Чим глибше занурюєшся в історію нашого народу, тим більше переконуєшся, як багато мудрості закладено у фольклорі. Здавна відомо, що українці – народ хазяйновитий, гостинний та любить поїсти.

Процес їжі – це своєрідний ритуал, наділений таємними символами й знаками: *Батька й матір забудеш, а їсти – ніколи* [23: 1]. Найбільш поширеною стравою в Україні є борщ: *Що до чого, а борщ до хліба* [22: 1], *Борщ та каша – їжа наша* [22: 1], *Борщ без каші – удівець; каша без борщу – вдова* [22: 1]. Значне місце у повсякденному харчовому раціоні жителів України відводилося каші, яку готували з пшеничної, ячмінної, гречаної, кукурудзяної, пшоняної та інших круп. Каші належать до архаїчних страв: *Вівсяна каша сама себе хвалить, а гречану люди хвалять* [22: 1], *Воду вари, вода буде; пшоно вари – каша буде* [22: 1], *Заварив кашу – не жалій масла* [22; 1].

Значне місце у народному харчуванні українців посідали овочеві страви. Надзвичайно багатим був асортимент страв з картоплі, капусти. Окремі страви з буряка, редьки, моркви готувалися рідко: *Гірка редька, та їдять; погано замужем, та йдуть* [23: 1]. В українців є чимало прикмет щодо можливого урожаю овочів: *Якщо на Казимира погода (4 березня), то буде на бараболю урода* [21: 18], на Євдокії (14 березня): *гарний день – на врожай огірків та опеньків* [21: 19], або *За цвітінням осики визначають строки ранньої сівби моркви, а за цвітінням черемхи – картоплі* [21: 39]; *Багато оводів у червні – врожай на огірки* [21: 73].

Приготування страв – нелегка наука. Мистецтво приготування їжі та ритуали її споживання є важливими елементами культури: *Не розбивши крашанки, не приготуєш яєчні* [23: 1]. Українці – дуже працьовитий народ, а коли людина життєрадісна й працьовита, то вона любить їсти: *Від гарного обіду й вечеря буде* [22: 1], *У робочого чоловіка в животі й долото згорить* [22: 1].

Українці завжди сміються над собою: *До борщу пан, а до м'яса сам* [22: 1]. Здатність кепкувати з самого себе – визначальна ознака менталітету: *Який за столом, такий і за роботою* [22: 1]. *У цьому супові циган купався (чорний))* [23: 1], *Щось за лихо стало, чи від крупів, чи від сала* [23: 1], У пареміях українці з гумором констатують: *Де сало шкварчить, там людей кишить* [22: 1], *Із медом і долото згризеш* [22: 1] або *Із медом і чобіт добрий* [23: 1]. Традиції сміхової культури – це самобутня сторінка історії нашої культури: *Стільки смаку, як у печеному раку* [22: 1], *Суп – хоч голову мий* [22: 1], *Сало не велика слава, а все ж ласощі* [23: 1].

Отже, концепт ЇЖА, як важливий текстотвірний чинник, виконує змістову, стилістичну, емоційну й оцінну функції. Уявлення про проблемне поле концепту ЇЖА дозволяє створити структурований опис харчових норм в етнічній, культурній, психологічній і соціальній обумовленості, а також проаналізувати механізми їхнього поширення й функціонування на різних культурно-історичних етапах. Результати аналізу мовного матеріалу вказують на особливості традиційної української кухні. Концепт, представлений в повір'ях та пареміях, віддзеркалює етнічну специфіку поглядів на їжу, визначає її як життєву необхідність, закономірно відтворює систему цінностей українського етносу.

Висновки. Мовна репрезентація концепту ЇЖА в українських народних прикметах та пареміях є достатньо частотною і характеризується різноманіттям лексичних й семантичних компонентів. Простежується безпосередній зв'язок таких мовних конструкцій із сутністю етнічного характеру, так як національні страви можна вважати засобом самоідентифікації народу. Невичерпні фольклорні джерела характеризують особливості життя та побуту певного етносу, презентують частину національної картини світу в мові, що в свою чергу є частиною національної культури концептосфери українців.

Перспективи використання результатів дослідження. Отримані результати зумовлюють розширення межі наукових уявлень концептуальної лінгвістики. Дослідження паремій, як репрезентантів національно-культурної специфіки етносу, дає можливість застосувати матеріал у теоретичних та практичних курсах з української мови, літератури, фольклору, етнолінгвістики, культурології, країнознавства.

Література

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика :напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
3. Потебня О. Думка й мова (фрагменти) / О. Потебня // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 23–39.
4. Русанівський В. М. Мова в системі культурних цінностей / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1987. – № 5. – С. 3–8.
5. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 248 с.
6. Шмелев А. Д. Русский язык и неязыковая действительность / А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словестности к структуре текста : Антология. – М. : Akademia, 1997. – С. 280–287.
8. Венжинович Н. Ф. Концептуальна і мовна картини світу як похідні етнічних менталітетів / Н. Ф. Венжинович // Лінгвістичні студії : збірник наукових праць. – Донецьк : ДонНу, 2006. – Вип. 14. – С. 8–12.
9. Голубовська І. О. Етнічні особливості української та національно-мовної картини світу / І. О. Голубовська // Studia Linguistica. – 2010. – № 3. – С. 400–412.
10. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. –К. : Довіра, 2006. – 703 с.
11. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : монографія / В. Л. Іващенко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
12. Карп'юк Л. А. Основні підходи до розуміння менталітету сучасними вченими / Л. А. Карп'юк // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6. – С. 76–83.
13. Коцюба З. Г. Паремійні фонди мов як контамінація різночасових міжкультурних світоглядних нашарувань / З. Г. Коцюба // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 34–47.

14. Мацьків П. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі : монографія / П. Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.

15. Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології : збірник наукових праць. – Ужгород : Ліра, 2006. – С. 5–20.

16. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

17. Слободян М. В. Концепт як одиниця когнітивних досліджень / М. В. Слободян // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Філологічна». – 2010. – Випуск 16. – С. 276–284.

18. Слухай Н. В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології / Н. В. Слухай. – К. : ВПЦ «Київський університетет», 2005. – 167 с.

19. Снитко О. С. Коди культури у мовній об'єктивації дійсності / О. С. Снитко // Studialinguistica : збірник наукових праць КНУ ім. Т. Шевченка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – Вип. 1. – С. 115–121.

20. Культура і побут населення України : навчальний посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.

21. Скуратівський В. Місяцелік : український народний календар / В. Скуратівський. – К. : Мистецтво, 1993. – 208 с.

22. Українські прислів'я та приказки про їжу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – URL : https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-yizhu/ – Назва з екрана.

23. Українські прислів'я та приказки про їжу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky/23-pryslivia-ta-prykazky-pro-izhu-ta-khlib – Назва з екрана.

References

1. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka :napriamy ta problemy : pidruchnyk / O. O. Selivanova. – Poltava : Dovkillia-K, 2008. – 712 s.

2. Humboldt V. Yzbrannыe trudы po yazыkoznanyiu / V. fon Humboldt. – M. : OAO YH «Prohress», 2000. – 400 s.

3. Potebnia O. Dumka y mova (frahmenty) / O. Potebnia // Slovo. Znak. Dyskurs : Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky KhKh st. / Za red. M. Zubrytskoi. – Lviv : Litopys, 1996. – S. 23–39.

4. Rusanivskyi V. M. Mova v systemi kulturnykh tsinnostei / V. M. Rusanivskyi // Movoznavstvo. – 1987. – № 5. – S. 3–8.

5. Stepanov Yu. S. Kontseptы. Tonkaia plenka tsyvylyzatsyy / Yu. S. Stepanov. – M. : Yazыky slavianskykh kultur, 2007. – 248 s.

6. Shmelev A. D. Russkyi yazыk y neiazыkovaia deistvytelnost / A. D. Shmelev. – M. : Yazыky slavianskoi kulturы, 2002. – 496 s.

7. Lykhachev D. S. Kontseptosfera russkoho yazыka / D. S. Lykhachev // Russkaia slovesnost. Ot teoryy slovestnosty k strukture teksta : Antolohyia. – M. : Akademia, 1997. – S. 280–287.

8. Venzhynovych N. F. Kontseptualna i movna kartyny svitu yak pokhidni etnichnykh mentalitetiv / N. F. Venzhynovych // Linhvistychni studii : zbirnyk naukovykh prats. – Donetsk : DonNu, 2006. – Vyp. 14. – S. 8–12.

9. Holubovska I. O. Etnichni osoblyvosti ukrainskoi ta natsionalno-movnoi kartyny svitu / I. O. Holubovska // Studia Linguistica. – 2010. – № 3. – S. 400–412.

10. Zhaivoronok V. V. Znaky ukrainskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk / V. V. Zhaivoronok. –K. : Dovira, 2006. – 703 s.

11. Ivashchenko V. L. Kontseptualna reprezentatsiia frahmentiv znannia v naukovo-mystetskii kartyni svitu (na materiali ukrainskoi mystetstvoznavchoi terminolohii) : monohrafiia / V. L. Ivashchenko. – K. : Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 2006. – 328 s.

12. Karpiuk L. A. Osnovni pidkhody do rozuminnia mentalitetu suchasnymy vchenymy / L. A. Karpiuk // Narodna tvorchist ta etnohrafiia. – 2004. – № 6. – S. 76–83.

13. Kotsiuba Z. H. Paremiini fondy mov yak kontaminatsiia riznochasovykh mizhkulturnykh svitohliadnykh nasharuvan / Z. H. Kotsiuba // Movoznavstvo. – 2009. – № 2. – S. 34–47.

14. Matskiv P. Kontseptosfera BOH v ukrainskomu movnomu prostori : monohrafiia / P. Matskiv. – Drohobych : Kolo, 2007. – 332 s.

15. Poliuzhyn M. M. Pro synkretychni teorii kontseptu / M. M. Poliuzhyn // Problemy romano-hermanskoi filolohii : zbirnyk naukovykh prats. – Uzhhorod : Lira, 2006. – S. 5–20.

16. Prykhodko A. M. Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvnii paradyhmi linhvistyky / A. M. Prykhodko. – Zaporizhzhia : Premier, 2008. – 332 s.

17. Slobodian M. V. Kontsept yak odynytsia kohnityvnykh doslidzhen / M. V. Slobodian // Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». – Seriia «Filolohichna». – 2010. – Vypusk 16. – S. 276–284.

18. Slukhai N. V. Etnokontsepty ta mifolohiia skhidnykh slovian v aspekti linhvokulturolohii / N. V. Slukhai. – K. : VPTs «Kyivskyi universytetet», 2005. – 167 s.

19. Snytko O. S. Kody kultury u movnii obiektyvatsii diisnosti / O. S. Snytko // Studialinguistica : zbirnyk naukovykh prats KNU im. T. Shevchenka. – K. : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet», 2008. – Vyp. 1. – S. 115–121.

20. Kultura i pobut naselennia Ukrainy : navchalnyi posibnyk / V. I. Naulko, L. F. Artiukh, V. F. Horlenko ta in. – 2-e vyd., dop. ta pererob. – K. : Lybid, 1993. – 288 s.

21. Skurativskyi V. Misiatselik : ukrainskyi narodnyi kalendar / V. Skurativskyi. – K. : Mystetstvo, 1993. – 208 s.

22. Ukrainski pryslivia ta prykazky pro yizhu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : – URL : https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-yizhu/ – Nazva z ekrana.

23. Ukrainski pryslivia ta prykazky pro yizhu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL : http://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prykazky/23-pryslivia-ta-prykazky-pro-izhu-ta-khlib – Nazva z ekrana.

Рецензія/Peer review : 14.07.2019 Надрукована/Printed : 08.10.2019

УДК 81'25:005.336.2
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-48-53

ПОДЛЕВСЬКА Н. В.
Хмельницький національний університет

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ФІЛОЛОГА-ПЕРЕКЛАДАЧА У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Поширення міжнародних контактів зумовлює інтерес до міжкультурної комунікації як наукової і практичної галузі. Зі зростанням таких контактів змінюється й характер спілкування, а налагодження ділових й особистих контактів із представниками інших держав передбачає не лише добре опанування іноземних мов, а й чітке знання етнічних і культурних особливостей народу, з яким ведеться спілкування. А для діяльності перекладача – це не лише передача достовірної інформації з однієї мови іншою, а й завжди налагодження взаємовідносин із представниками різних культур. В статті розкрито роль міжкультурної комунікації у становленні мовної особистості сучасного філолога-перекладача під час здійснення навчального процесу у закладі вищої освіти.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мовна особистість, іноземний філолог, перекладач, іншомовна освіта.

PODLEVSKA N.
Khmelnytsky National University

LANGUAGE PERSONALITY OF A PHILOLOGIST-INTERPRETER IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Spreading of international contacts leads to an interest in intercultural communication as a scientific and practical field. With the growth of such contacts, the nature of communication also changes, and the establishment of business and personal contacts with representatives of other countries implies not only a good command of foreign languages and a clear knowledge of the ethnic and cultural characteristics of the people being communicated with, but also always establishing relationships with representatives of different cultures, which is important in the work of a future philologist interpreter.

In modern research, translation is considered not only on the basis of cognitive linguistics and comparative analysis of text, but also on the theory of intercultural communication. In a multicultural society, an interpreter who is fluent in several languages must also be aware of the communicative features of many cultures. Most patterns of human behavior associated with the native culture, often applied automatically, without taking into account of cultural differences that can cause problems during the implementation of the translation in intercultural communication.

Today, a linguistic personality is a communicative personality, which is a "generalized image of the carrier of cultural-linguistic and communicative-activity values, knowledge, attitudes and behavioral reactions" [7]. Knowledge of a foreign language becomes an important basis for personal, cultural, professional, economic contacts in the modern world. The linguistic personality of the interpreter is a combination of linguistic, speech, socio-cultural, translation competences and personal characteristics of the philologist.

In training results, for example, master's-philologists (interpreter) of Khmelnytskyi National University indicate a systematic and complete combination of knowledge of Ukrainian and foreign (Polish) philology, comparative grammars of languages, linguistic studies, intercultural communication, topical questions of translation, interpreter communication culture. The future philologist-interpreter must possess perfect languages to ensure adequate reproduction of the original text by means of languages in the unity of content and form, and also note that intercultural communication is an integral part of the formation of linguistic personality of a interpreter.

Keywords: intercultural communication, linguistic personality, multicultural society, philologist-interpreter, foreign language education.

Актуальність дослідження. Інтеграція України до європейського співтовариства, розширення міжнародних контактів призвели до того, що професія іноземного філолога (перекладача) є однією із затребуваних у нашій країні. Освітня реформа, яка відбувається в Україні останніми роками, також спонукає до необхідності підготовки висококваліфікованих філологів зі сформованою перекладацькою компетентністю. Така ситуація вимагає вирішення теоретичних питань і практичних завдань міжкультурної взаємодії. Одним із головних завдань сучасної вищої освіти є формування фахівця такого рівня, який здатний пізнавати й створювати культурні продукти шляхом діалогічного спілкування, готовий до ефективної соціальної взаємодії, що вимагає від усіх учасників навчального процесу високого рівня комунікативної культури. Відтак, формування мовної особистості перекладача, набуття студентами-філологами перекладацьких умінь можливе за умов правильно організованого міжкультурного діалогу.

Поширення міжнародних контактів зумовлює інтерес до міжкультурної комунікації як наукової і практичної галузі. Ключовою ознакою міжкультурної комунікації є її інтердисциплінарність, а отже, звернення до багатьох суміжних галузей, основні серед яких мовознавство, культурологія і соціальна психологія. «Інтердисциплінарність міжкультурної комунікації забезпечує ефективність її практичного застосування у широких сферах: від вивчення іноземних мов до дипломатичної діяльності та різноманітних міжнародних обмінів, кінцевою метою яких завжди є досягнення взаєморозуміння і налагодження контактів між людьми, які належать до різних національних і культурних спільнот» [1, с. 7]. Таким чином, зі зростанням і поширенням міжнародних контактів змінюється й характер спілкування, а налагодження

ділових й особистих контактів із представниками інших держав передбачає не лише добре опанування іноземних мов, а й чітке знання етнічних і культурних особливостей народу, з яким ведеться спілкування.

Аналіз останніх джерел. У сучасних дослідженнях переклад розглядається не лише на основі когнітивної лінгвістики й порівняльного аналізу тексту, а й теорії міжкультурної комунікації і як процес має всі компоненти комунікативного середовища: ситуацію, час, місце, учасників, контекст, сукупність мовних та позамовних чинників спілкування, стратегії та тактики спілкування тощо [2, с. 3]. Теорія міжкультурної комунікації підтверджує, що мова й культура тісно пов'язані, і, що переклад є актом комунікації.

Питання міжкультурної комунікації відображено у працях багатьох дослідників, зокрема Е. Холла, Д. Трагера, К. Бергера, Е. Гірша, С. Даля. У працях дослідників О. Каде, А. Нойберта, А. Швейцера розглядаються питання перекладацького аспекту як акту міжкультурної комунікації. Основою для зіставлення в перекладі є елементи комунікативного процесу.

Теоретичні та практичні основи підготовки перекладачів у закладах вищої освіти були у центрі уваги дослідників: мовознавців (Н. Валєєва, О. Петрова та ін.), психологів (Р. Гладушина, Л. Засєкіна, І. Зимня, Т. Пастрик, О. Плехов та ін.), педагогів (Н. Гавриленко, О. Заболотська, І. Плужник, Г. Саприкіна та ін.). У працях І. Бахова, Є. Долинського, В. Калініна, Т. Колодько, О. Мацюк, О. Павлик, З. Підручної, К. Скиби, Ж. Таланової, Ю. Тельпуховської, О. Шупти відображено способи формування професійної компетентності майбутніх перекладачів; культурологічний підход у перекладацькій компетентності досліджували І. Алексєєва, Л. Духова, О. Огуй. Деякі аспекти полікультурного спілкування під час навчання української та іноземної мов визначено у працях З. Бакум, А. Кочеткової, О. Пальчикової, Ю. Пассова, С. Тер-Мінасової. Звісно, для нашого дослідження важливими є наукові праці, в яких розкрито проблеми формування мовної особистості у процесі вивчення української мови (А. Богуш, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, С. Караман, О. Копусь, О. Кучерук, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пентилюк, О. Семеног, Т. Симоненко та ін.), а також формування мовної особистості перекладачів (О. Бушев, А. Плехов, Л. Тарнаєва, І. Халєєва, О. Шевченко та ін.). Міжкультурна компетентність як наукова проблема була предметом досліджень М. Байрам, Н. Гальсакової, І. Зимньої, О. Леонтовича, І. Переходько, О. Садохіна та ін. Науковий інтерес до питань міжкультурної комунікації виявляли І. Бахов, Ф. Бацевич, Н. Бідюк, С. Ніколаєва, Л. Мацько, І. М'язова, О. Селіванова та ін.

Постановка проблеми. Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, нормативні документи МОН України відкривають нові перспективи для реалізації інтелектуального й особистісного потенціалу майбутнього перекладача.

У полікультурному суспільстві перекладач, який вільно володіє декількома мовами, ще й повинен бути обізнаним у комунікативних ознаках багатьох культур. Робота перекладача ускладнюється додатковими затратами часу та напруженням через сприйняття мовленнєвих актів комунікантів, які використовують іншу основну мову та застосування додаткових елементів для адекватної передачі інформації. Здійснюючи комунікацію у сфері перекладу, перекладач повинен постійно усвідомлювати особливості культур народів, представники яких беруть участь у спілкуванні, для забезпечення його основної мети – порозуміння.

Сучасний перекладач повинен володіти бездоганними знаннями не лише з української й іноземної мов, а й бути добре обізнаним у правилах етикету, культурі спілкування, використанні невербальних засобів спілкування, культурі і традиціях двох народів, мовами яких послуговується.

Мета статті: розкрити роль міжкультурної комунікації у формуванні мовної особистості сучасного філолога-перекладача (польська/українська мови) під час здійснення навчальної діяльності у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасному глобалізованому світі питання приналежності людини до певної культури є дуже важливими у міжкультурному спілкуванні. Культурна ідентичність – це свідоме засвоєння людиною культурних норм і моделей поведінки, цінностей і мови, розуміння його «я» з позицій культурних особливостей, які приймаються в суспільстві, зокрема самоідентифікації з культурною моделлю цього суспільства. Важливе місце в житті людини мають традиції, які є стійкою системою поведінки людини в різних сферах життя, головною особливістю яких є акцент на використанні таких зразків і моделей поведінки, дотримання яких є обов'язковою умовою соціального життя кожної людини [3, с. 118]. Розвиток міжкультурних контактів актуалізує проблему не тільки культурної, але й етнічної ідентичності. Насамперед, життя вимагає, щоб людина належала не тільки до соціально-культурної групи, а й етнічної спільноти. Для людини етнос – це найнадійніша група, яка може забезпечити їй необхідну безпеку й підтримку в житті. З іншого боку, коли зовнішній світ перестає бути стабільним чи стає загрозливим, людина починає шукати те, що допоможе відновити цілісність і впорядкованість у цінностях своєї етнічної групи. Варто звернути увагу ще й на те, що закон розвитку будь-якої культури завжди був спадкоємним у передачі і збереженні своїх цінностей з метою відтворення й саморегулювання людства. Зміст етнічної ідентичності становлять різноманітні етносоціальні погляди, що поділяються членами етнічної групи. Більшість цих ідей є результатом спільного розуміння історії, культури, традицій, державності. Проблеми спілкування у міжкультурних групах часто виникають, коли учасники однієї культури не здатні зрозуміти

відмінності, обумовлені іншою культурою, у практиках, традиціях, манері мислення та сприйняття інформації. Найбільш часто проблеми виникають, коли люди, що беруть участь у міжкультурному спілкуванні, дотримуються етноцентричного погляду [4, с. 56]. Більшість шаблонів людської поведінки пов'язані з рідною культурою і застосовується автоматично, несвідомо. Так само автоматично представники однієї культури сприймають поведінку представників інших народів, не враховуючи різниці культур, через що й виникають проблеми під час здійснення перекладу у міжкультурному спілкуванні.

Е. Холл, засновник міжкультурної комунікації, зазначає, що найосновнішою метою міжкультурної комунікації є розуміння чужої поведінки. Аналізуючи праці багатьох дослідників, можемо визначити такі важливі риси особистості, яка толерантно здійснює міжкультурну комунікацію [5]: 1) увага до внутрішнього світу людини, віра в її гуманність, людяність міжособистісних стосунків, повага до гідності людини; 2) глибоке знання особистісних рис людини, переваг і недоліків, встановлення їх відповідності толерантному світосприйняттю, вміння помічати і виділяти різні властивості людей, проникати в їх внутрішній світ; 3) відповідальність у ситуації прийняття рішення; 4) гнучкість у прийнятті рішення на основі повноцінної інформації; 5) адекватна оцінка людиною власних сил і здібностей, здатність володіти й керувати власними емоціями й вчинками; бачити багатовимірний підхід до оцінки навколишнього; 6) уміння співпереживати, проявляти відповідні емоції тощо.

Для нашого дослідження важливим є з'ясування поняття «мовна особистість», що має значення для здійснення ефективної міжкультурної комунікації філологів-перекладачів. Складниками дослідження проблеми є питання мовного спілкування, зв'язку свідомості й комунікації, мови й комунікативної поведінки людини, здійснення комунікативного процесу, визначення комунікативних стратегій, правила культури спілкування тощо. Тож для формування міжкультурної комунікації у сфері підготовки майбутнього філолога-перекладача необхідно вирішувати й такі загальнокультурні завдання: власне гармонійний розвиток особистості; збагачення загальнолюдськими й національно-специфічними цінностями своєї та іншої культур; розширення меж поліфонічного світобачення, а також комунікативного діапазону мовця у співпраці з представниками інших культур.

За Ф. Бацевичем, «мовна особистість – індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, що зумовлюють створення й сприймання ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» [2, с. 188].

В. Маслова визначає такі складники мовної особистості: 1) ціннісний компонент – зміст виховання (система цінностей, життєвих смислів); 2) культурологічний компонент – рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови; 3) особистісний компонент – ті індивідуальні, глибинні риси, що характеризують кожну людину зокрема [6, с. 119].

Сьогодні мовна особистість – це комунікативна особистість, яка є «узагальненим образом носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, настанов і поведінкових реакцій» [7].

Отже, поняття мовної особистості в лінгвістиці розвивається в комунікативному, психологічному, когнітивному, соціокультурному, національному напрямах. Тому погляд дослідників залежить від ракурсу вивчення проблеми – з позиції особистості чи з позиції мови. Однак визначальними якостями мовної особистості є вільне володіння мовними засобами в різноманітних ситуаціях, сформоване почуття відповідальності за власну мовленнєву поведінку, наявність соціокультурних знань, сформованість ціннісних орієнтацій [8].

Виходячи із проаналізованого матеріалу, робимо висновок, що формування мовної особистості філолога маємо розглядати з позиції рівнів мовної структури – фонетики, граматики, лексики; рівнів володіння мовою у чотирьох види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

Однак наше дослідження стосується не лише мовної особистості, а мовної особистості філолога-перекладача. У зв'язку з інтеграцією України до європейської спільноти зростає потреба у формуванні полімовної особистості. Знання іноземної мови стає важливим підґрунтям для особистих, культурних, професійних, економічних контактів у сучасному світі. Як зазначає О. Бушев, «показовим є інтерес, що демонструє філологічна наука не стільки до системи мов, як до носія мови в сучасних умовах» [9, с. 4]. Вважаємо, що мова для перекладача є головним засобом його самореалізації та самовираження.

На думку Ф. Бацевича, вторинна мовна особистість – одне із найважливіших понять міжкультурної комунікації: особа, залучена до культури народу, мова котрої вивчається, тобто до нерідної мови і культури; людина, яка може себе реалізувати в діалозі культур [2].

О. Бушев зазначає, що мовна особистість перекладача – це «комбінація мовної, мовленнєвої, соціокультурної, перекладацької компетенцій і певних особистісних здібностей (аналітична, креативна, емоційна)» [9, с. 92].

Філолог-перекладач, для якого інша (нерідна) мова є вторинною, перебуває на стику (перетині) як мінімум двох культур, є посередником між двома соціумами, двома культурами, тому повинен добре знати особливості кожної з мов, уміти узагальнювати думку інших мовних особистостей, створювати власну продуктивну комунікативну поведінку.

Перекладача має вирізняти більш високий рівень розвитку мовленнєвих дій, що виявляється у дотриманні норм мовлення, це й знання лінгвокраїнознавчих відомостей країн, мовами яких послуговується.

У кожній мові й культурі склалася певна система норм, визначених етнокультурним змістом, що обов'язково має враховувати перекладач у своїй професійній діяльності.

«Під мовною особистістю перекладача розуміємо вторинну мовну особистість елітарного типу, здатну пізнавати, описувати, оцінювати, ефективно спілкуватися засобами української та польської мов у полідискурсній діяльності. Мовна особистість перекладача є суб'єктом міжкультурних дій та інтеракцій, інтерперсональної, інтертекстуальної, полідискурсної комунікацій. Прикметною особливістю мовної особистості є розвинені мовне чуття, мовний смак» [10].

Зосередимо увагу на результатах навчання, що зазначаються в робочих програмах деяких навчальних дисциплін для магістрантів-філологів спеціальності «Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська» Хмельницького національного університету. Так, у дисципліні «Міжкультурна комунікація і проблеми перекладу» акцент робиться на тому, що студент, який успішно завершив вивчення дисципліни, повинен: уміло трактувати культурні аспекти, притаманні оригінальному текстові, і шукати найбільш досконалу техніку для успішної реалізації; робити переклад тексту з урахуванням міжмовних та міжкультурних особливостей; перекладати оригінальні тексти з польської мови українською і навпаки; анотувати та реферувати різностильові тексти; удосконалювати наявні переклади текстів з урахуванням міжкультурних зв'язків, здійснювати пошук необхідної наукової інформації в джерелах літератури; володіти навичками роботи редактора тексту і текстолога з основними комп'ютерними програмами для редагування текстів, досвідом у галузі редакції перекладених текстів і коригування стилю. Студенти мають бути готові до ефективних контактів на рівні повсякденного міжособистісного спілкування, міжкультурної комунікації, мати теоретичну підготовку до проблем, що можуть виникнути у процесі міжкультурної комунікації; володіти питаннями історії виникнення та теоретичними засадами міжкультурної комунікації; мати розвинуту культурну сприйнятливість, здатність до правильної інтерпретації різноманітних видів комунікативної поведінки; сформовані вміння й навички застосування на практиці отриманих знань у конкретній ситуації міжкультурного контакту; ознайомлені з методами дослідження міжкультурної комунікації. Студенти мають бути підготовлені до ефективної роботи в умовах багатонаціонального середовища в період глобалізації, до порозуміння з представниками та носіями інших культур, мати навички терпимості та щирої зацікавленості у пізнанні загальнолюдських цінностей та особливостей різних культур; забезпечені знаннями специфіки інших культур, мати розуміння, повагу та оцінку міжкультурних відмінностей, як одну з основних передумов успішної роботи перекладача, міжкультурну компетенцію у студентів та сформовані необхідні знання та навички для успішного подолання культурних бар'єрів та непорозумінь; мати повагу та толерантність до інших культур як одну з основних передумов успішної роботи перекладача в багатонаціональному середовищі [11].

«Актуальні питання перекладознавства» – використовувати набуті знання у практиці перекладацької діяльності; володіти когнітивними та соціолінгвістичними засадами перекладацької діяльності, усвідомлювати семантичні та прагматичні аспекти перекладу; вміти застосовувати правила та особливості транскодування різних видів нехудожнього тексту у процесі перекладацького процесу; знати принципи перекладу як подвійного інтерпретаційно-створюваного дискурсу; види перекладів, специфіку усного та письмового перекладів, моделі й установки перекладу, еквівалентність і її типологію, проблемну інформацію та її типи: трансформації в перекладі та їхню класифікацію, лексичний аспект перекладу, граматичний аспект перекладу; прагматичну відповідність текстів оригіналу та перекладу, фонетичний аспект перекладу, перекладацькі стратегії і тактики; виконувати аналітичний варіативний пошук у процесі перекладу, аналізувати результати перекладу [11].

«Порівняльна граматика слов'янських мов» – оперувати основною історико-лінгвістичною термінологією; літературно-мовними орфоепічними навичками відтворення слов'янських текстів, аналізувати фонетичні особливості слов'янських мов, усвідомлювати їхні спільні й специфічні риси в галузі лексики, фразеології, морфології, синтаксису, стилістики; володіти знаннями про особливості спільнослов'янської мови як генетичного джерела всіх слов'янських мов; вміннями з'ясовувати особливості фонетичної, лексичної, фразеологічної, морфологічної й синтаксичної будови слов'янських мов, їхньої стилістичної організації; знати особливості будови рідної та іноземної (польської) мов, характеризуючи їх подібні риси та розбіжності на рівні морфеми, слова, речення, тексту; узагальнені та впорядковані знання про практичну граматику польської та української мов; розвинені навички зіставного аналізу текстів оригіналу та перекладу, зосереджені на характерних для обох мов граматичних структурах та конструкціях; відпрацьований алгоритм дій при перекладі ізоморфних і аломорфних граматичних явищ польської та української мов; розвинені лінгвістичні знання; набутий особистісний творчий потенціал при вирішенні нестандартних перекладацьких проблем, що уможливлює становлення сучасного висококваліфікованого перекладача; закріплені та поглиблені знання з практичної і функціональної граматики польської та української мов; сформований дослідницький підхід до організації перекладацької діяльності; здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; вільно орієнтуватися в різних лінгвістичних напрямах і школах; знати і розрізняти розвиток і сучасний стан фонетичної та морфологічної систем східно-, західно- і південнослов'янських мов в аспекті порівняльно-історичного вивчення [11].

«Культура спілкування та етикет перекладача» – студент повинен бути ознайомлений з етичними

аспектами роботи перекладача; дотримуватися етикету і церемоніалу, володіти сукупністю специфічних норм, правил, що базуються на особливостях міжмовної та міжкультурної комунікації; відповідно поводитися в різних ситуаціях, пов'язаних із перекладацькою діяльністю; володіти навичками культури спілкування; знати порядок дотримання державного, службового і протокольного старшинства; могти організаційно-протокольно забезпечувати візити офіційних іноземних делегацій; забезпечувати офіційне і дипломатичне листування; знати правила офіційних та неофіційних прийомів; реагувати на урочисті, святкові, траурні події в інших державах; володіти правилами поведінки перекладачів; мати сформовані вміння вести переговори з роботодавцями та клієнтами; вдосконалені практичні навички перекладу; забезпечення поповнення лексичного матеріалу на різну тематику; сформовану толерантність майбутніх перекладачів у процесі професійної підготовки; розвинені навички усного та письмового перекладу крізь призму морально-етичної, соціокультурної, прагматичної та комунікативної компетенцій професійної перекладацької компетентності; розширені знання про толерантність як міждисциплінарну категорію та сутність толерантності майбутніх перекладачів; поглиблені знання студентів про історію та особливості професії перекладача; сформовані вміння виявляти толерантність майбутніх перекладачів на практиці; удосконалені практичні навички перекладу; переконання в тому, що толерантність майбутніх перекладачів – це один з ключів до успіху в подальшій професійній діяльності; здатність і готовність вдосконалювати і розвивати свій інтелектуальний і загальнокультурний рівень [11].

За допомогою перекладу здійснюється опосередковане спілкування людей, які належать до різних культурних спільнот, де культурним посередником є перекладач. Тому переклад – це не лише перехід від однієї мови до іншої, але й від однієї культури до іншої, встановлення взаємозв'язків, знання і відчуття різниці у світосприйнятті і висловлюваннях. Виступаючи посередником між двома мовами, переклад обов'язково стикається з таким явищем як культура, адже мова – це, насамперед, феномен культури. Переклад – це «унікальна сфера мовленнєвої діяльності, де мають значення не тільки різні мови, але й різні культури, а часом і різні цивілізації» [10, с. 4]. У міжнародній практиці серед найголовніших вимог до професійного перекладача виділяють вимоги підтримання високого рівня власних фахових умінь і знань, здатність вирішувати перекладацькі завдання нового типу (тобто ті, що раніше цим перекладачем не виконувалися), уміння на фаховому рівні перекладати та реферувати тексти однією мовою з іншої тощо [12]. Тому міжкультурна компетентність перекладача є надзвичайно важливим аспектом досягнення крос-культурного діалогу.

Отже, система іншомовної освіти представляє можливість спланованого впливу на процес формування міжкультурної комунікації та мовної особистості філолога-перекладача. Як бачимо, соціальне замовлення суспільства визначає низку різнопланових освітніх завдань, що мають бути реалізовані в навчальному процесі сучасного закладу вищої освіти. Для цього необхідне усвідомлення, що формування мовної особистості майбутнього філолога-перекладача сприяє й гармонійному розвитку студента, виховує повагу до культури свого народу, формує готовність до будь-якого діалогу, толерантність у ставленні до людей і культур, здатність до міжособистісної й міжкультурної взаємодії. Перекладач має бездоганно володіти іноземною (польською) й українською мовами, щоб забезпечити адекватне відтворення оригіналу тексту засобами іншої мови в єдності змісту і форми.

Висновки. Отже, в сучасному глобалізованому світі створюються умови для багатомовного і мультикультурного середовища, до яких будь-яка людина повинна адаптуватися, жити і повноцінно працювати, бути толерантною до культурних цінностей інших людей, до можливих проявів відмінностей і форм поведінки людей, що належать до різних культур. Серед сфер дослідження, що відображають взаємозв'язок мови й культури, немалий інтерес представляють лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, соціолінгвістика, етнопсихолінгвістика й лінгвосоціопсихологія. Величезне значення має опис національно-специфічних особливостей мовної картини світу, а також співвідношення мови і національної самосвідомості.

В основі формування міжкультурної комунікації мовної особистості лежить, насамперед, її здатність ефективно здійснювати спілкування з представниками інших народів. Міжкультурна комунікативна компетентність – це здатність досягати взаєморозуміння з представниками різних культур, використовуючи іноземну мову на основі знання, розуміння і дотримання загальноприйнятих універсальних правил міжнародного етикету спілкування. Такий процес дозволяє особистості встановлювати взаємини з представниками інших культур, а міжкультурна комунікація в цьому процесі виступає складником цілісної системи професійної компетентності мовної особистості перекладача і є основою для формування міжкультурної толерантності. Інструментом формування таких результатів навчання є знання, які майбутні філологи-перекладачі отримують у процесі вивчення фахових дисциплін.

Таким чином, доходимо висновку, що перекладач і сам процес перекладу в цілому задовольняють потреби суспільства у міжкультурній комунікації, зокрема, у двомовній комунікації, яка максимальною мірою наближена до одномовної комунікації. Філолог-перекладач у професійній діяльності – це невід'ємний аспект міжкультурної комунікації, що відіграє важливу роль у підтримці безпосередніх зв'язків між комунікантами, які належать до різних лінгвокультур. До перекладача висуваються високі вимоги, як до мовної особистості з високою культурою й мораллю. Основним для перекладача у міжкультурній

комунікації є встановити культурний зв'язок між мовцями й подолати мовний бар'єр, передаючи зміст перекладу якомога точніше. Таким чином, міжкультурна комунікація є невід'ємним складником формування мовної особистості перекладача, оскільки дозволяє працювати, спілкуватися та жити в мультикультурному середовищі.

Перспективи використання результатів дослідження. Подальші дослідження міжкультурної комунікації у сфері формування професійної діяльності перекладача сприятимуть детальнішому вивченню питань впливу вивчення іноземної мови на свідомість майбутнього філолога-перекладача, визначення ролі перекладацької практики у формуванні мовної особистості перекладача, визначення лінгвістичних засад іноземної мови у створенні міжкультурного діалогу, а також ролі перекладача в подоланні комунікативних девіацій на основі лінгвокультурних відмінностей.

Література

1. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 343 с.
3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К.: Основи, 1994. – 439 с.
4. Сафонова В. В. Социокультурный подход к обучению иностранным языкам: учеб. пособие для вузов / В. В. Сафонова. – М. : Высшая школа, Амскорт интернэшнл, 1991. – 203 с.
5. Астафурова Т. Н. Стратегии коммуникативного поведения в профессионально-значимых ситуациях межкультурного общения / [Електронний ресурс] Т. Н. Астафурова. – М.,1997. – 496 с. – Режим доступу: https://www.twirpx.com/file/1121061/
6. Маслова В. А. Лингвокультурология [Текст] : [учеб. пособие для высш. учеб. заведений] / Маслова В. А. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : Академия, 2004. – 208 с.
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Текст] / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477с.
8. Горошкін І. О. Лінгводидактичні засади формування мовної особистості майбутнього перекладача у процесі навчання української мови [Текст] : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.02 / Горошкін І. О. ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – Київ, 2017. – 20 с.
9. Бушев А. Б. Языковая личность профессионального переводчика: научное издание [Текст] / А. Б. Бушев. – Тверь: ООО „Лаборатория деловой графики", 2010. – 265 с.
10. Швейцер А. Д. Теория перевода : статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – Москва : Наука, 1988. – 216 с.
11. Освітньо-професійна програма «Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.khnu.km.ua/
12. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності : підручник для студентів вищих закладів освіти за спеціальністю «Переклад» / Л. М. Черноватий. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 376 с.

References

1. Manakin V. M. Mova i mizhkulturna komunikatsiia : navch. posib. / V. M. Manakin. – K. : VTs «Akademiia», 2012. – 288 s.
2. Batsevych F. S. Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky / F. S. Batsevych. – K. : Akademiia, 2004. – 343 s.
3. Popper K. Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy / K. Popper. – K.: Osnovy, 1994. – 439 s.
4. Safonova V. V. Sotsyokulturnыi podkhod k obuchenyiu ynostrannыm yazыkam: ucheb. posobye dlia vuzov / V. V. Safonova. – M. : Visshaia shkola, Amskort ynternэshnl, 1991. – 203 s.
5. Astafurova T. N. Stratehyy kommunykatyvnoho povedenyia v professyonalno-znachymыkh sytuatsyiakh mezhkulturnoho obshchenyia / [Elektronnyi resurs] T. N. Astafurova. – M.,1997. – 496 s. – Rezhym dostupu: https://www.twirpx.com/file/1121061/
6. Maslova V. A. Lynhvokulturolohyia [Tekst] : [ucheb. posobye dlia vыssh. ucheb. zavedenyi] / Maslova V. A. – [2-e yzd., stereotyp.]. – M. : Akademyia, 2004. – 208 s.
7. Karasyk V. Y. Yazыkovoi kruh: lychnost, kontsepty, dyskurs [Tekst] / Vladymyr Ylych Karasyk. – Volhohrad: Peremena, 2002. – 477s.
8. Horoshkin I. O. Linhvodydaktychni zasady formuvannia movnoi osobystosti maibutnoho perekladacha u protsesi navchannia ukrainskoi movy [Tekst] : avtoref. dys. … kand. ped. nauk : 13.00.02 / Horoshkin I. O. ; Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka. – Kyiv, 2017. – 20 s.
9. Bushev A. B. Yazыkovaia lychnost professyonalnoho perevodchyka: nauchnoe yzdanye [Tekst] / A. B. Bushev. – Tver: OOO „Laboratoryia delovoi hrafyky", 2010. – 265 s.
10. Shveitser A. D. Teoryia perevoda : status, problemы, aspekty / A. D. Shveitser. – Moskva : Nauka, 1988. – 216 s.
11. Osvitno-profesiina prohrama «Filolohiia. Slovianski movy ta literatury (pereklad vkliuchno), persha – polska» [Elektronnyi resurs] / Rezhym dostupu: http://www.khnu.km.ua/
12. Chernovatyi L. M. Metodyka vykladannia perekladu yak spetsialnosti : pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh zakladiv osvity za spetsialnistiu «Pereklad» / L. M. Chernovatyi. – Vinnytsia : Nova Knyha, 2013. – 376 s.

Рецензія/Peer review : 29.08.2019 Надрукована/Printed : 11.10.2019

УДК 811.162.1’373.45’46
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-54-60

ТОРЧИНСЬКА Н. М.
Хмельницький національний університет

РОЗВИТОК ПОЛЬСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА У СЕРЕДНЬОПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД

У сучасних україномовних славістичних студіях майже відсутня розгорнута інформація про лінгвістичні праці, присвячені історії польського мовознавства, тому в статті запропоновано найпоширенішу періодизацію розвитку польського мовознавства, схарактеризовано основні пам’ятки середньопольської доби, які або містять окремі мовні елементи тодішньої польської розмовної мови, або висвітлюють основні питання формування фонетичних, лексичних і граматичних норм польської мови XVI–XVIII ст.

Ключові слова: славістика, періодизація, середньопольська доба, пам’ятки, мовознавство.

TORCHYNSKA N.
Khmelnytsky National University

THE DEVELOPMENT OF THE POLISH LIGUISTICS IN THE MIDDLE POLISH PERIOD

Modern Ukrainian-speaking Slav studies have almost no detailed information on linguistic works concerning the history of Polish linguistics, so the article offers the most widespread periodization of the Polish linguistics development, describes the main monuments of the Middle Polish era, which either contain separate linguistic elements of the time polish language, or highlight the main issues of the phonetic, lexical and grammatical norms formation of the Polish language (XVI–XVIII centuries).

During this period, Polish linguistics had a difficult path from the Renaissance (from the 1540s to the 1630s), marked by the rapid development of literary language, to the decline of the Polish language (the first half of the XVIII century) because of the loss of power in Poland after the influence of a number of socio-political factors.

The history of the Polish language grammatical system development began in the XV century from the spelling treatise by Jakub Parkos, the impulse for the creation of which became the practical need to unify the spelling of the Polish language. The characteristic feature of the Middle Polish period grammar was the lack of sounds and letters separation.The grammatical description elements of the Polish language - even before the appearance of Polish grammars - can be found in Latin grammars for students.

Spelling issues were initially addressed by Stanisław Zaborowski, Jan Seklucjan, Stanisław Murzynowski, Jan Kochanowski, Łukasz Górnicki, Jan Januszowski and others. If the first spelling works contained data, the information about the letters of the Polish alphabet was often added to the grammars. The first Polish grammars were written by the foreigners and for their use. In the XVII - first half of the XVIII century, the demand for the Polish language grammars increased, creating them not only in Latin, but also in a lively vernacular.

Grammars remained the main type of work in Polish linguistics from the days of Enlightenment to the early XX century.

Keywords: Slavic studies, periodization, Middle Polish era, monuments, linguistics.

Актуальність дослідження. Історія мовознавства як історіографічна дисципліна вивчає становлення лінгвістичної думки від найдавніших часів (V ст. до н. е.) до початку XXI ст. н. е., при цьому основну увагу звертає на розвиток лінгвістичних напрямів, шкіл, течій, традицій, гіпотез тощо і характеристику найбільш відомих праць кожного періоду в різних країнах, поглиблює лінгвістичну теорію та вдосконалює методику лінгвістичного аналізу. Історія мовознавства демонструє різні шляхи і методи дослідження мови, установлює зв’язок між багатьма способами описання мови, пояснює причини неоднакових інтерпретацій одних і тих самих явищ у різних школах і напрямах на всіх етапах розвитку мовознавчої науки.

Жодна сучасна наука не виникає на так званому «пустому місці», а використовує попередні надбання різних галузей, певні методики, методи, прийоми, принципи дослідження. Відповідно слов’янське мовознавство, зокрема польське, почало розвиватися в епоху Середньовіччя, у період формування польської літературної мови. Кожен новий період розвитку польського мовознавства знаменувався низкою праць, які й до сьогодні відіграють вагому роль в історії лінгвістичної науки Польщі, що є невід’ємним складником європейської науки.

Хоча у формуванні славістики як науки основоположну роль відігравала Празька лінгвістична школа, проте й у Польщі є багато науковців, праці яких стали провідними для слов’янського мовознавства. Це, зокрема, І. Бодуен де Куртене, Л. Заменгоф, М. Крушевський, Є. Курилович, З. Клеменсевич, Є. Бартмінський та ін. Тому нині існує потреба з’ясувати передумови становлення польського мовознавства як науки, проаналізувати періодизацію розвитку мовознавства, схарактеризувати основні праці, що репрезентують кожен період розвитку польської лінгвістики, описати внесок в історію світового мовознавства видатних полоністів. Ці та інші аспекти й зумовлюють **актуальність** теми статті.

Аналіз останніх джерел. Сучасна філологія має низку досліджень, присвячених вивченню історії розвитку мовознавства, із-поміж яких праці українських науковців: С. П. Бевзенка, Б. В. Кобилянського,

І. І. Ковалика, М. П. Кочергана, В. В. Лучика, В. В. Німчука, С. П. Самійленка, Г. М. Удовиченка, польських – Г. Вишневської (Halina Wiśniewska), Р. Гжегорчикової (Renata Grzegorczykowa), В. Дорошевського (Witold Doroszewski), Р. Дунбара (Robin Dunbar), В. Желєзного (Walter Żelazny), Б. Зелінського (Bogusław Zieliński), З. Клеменсевича (Zenon Klemensiewicz), Л. Мошинського (Leszek Moszyński), російських – В. М. Алпатова, Т. А. Амірової, Ф. М. Березіна, Б. А. Ольховикова, Ю. В. Рождественського, І. П. Сусова та ін.

У вітчизняній лінгвістиці є окремі праці, автори яких крізь призму історії описують певні явища польської мови. Так, В. В. Губич, акцентуючи увагу на певних екстралінгвальних чинниках, характеризує польську мовознавчу термінологію в середньопольську добу, коли починається поступове витіснення латинської мови, яка на той час виконувала функції літературної. Як зазначає автор, «формування національної термінології та її кодифікація відбувається повільно, оскільки не було наукових зацікавлень і відповідної взірцевої літератури, тому науковці змушені були послуговуватися латинськими термінами» [2, с. 178–179]. Також В. В. Губич звернула увагу на кодифікацію польської морфологічної термінології в першому польському підручнику з граматики – «Граматиці польської мови» О. Копчинського і фундаментальному «Словнику польської мови» С. Б. Лінде. У статті проаналізовано праці новопольського періоду, якому притаманний бурхливий розвиток мовознавчої науки [1].

Розвиткові граматичної думки в Польщі кінця XV – середини XVIII ст. присвятила польськомовну статтю О. М. Лазарович, зазначивши, що перші граматики мали на меті упорядкувати граматичну науку та сприяти вивченню польської мови [4, с. 86].

Розглядаючи польську мову в контексті новітніх наукових розробок, Ю. Й. Рисіч згадав про окремі українські та польські праці, присвячені висвітленню польсько-українських мовних контактів і їхніх наслідків. Зокрема, автор припускає, що оскільки «перші писемні тексти польською мовою відомі нам з кінця XIV ст., … то мовний вплив міг прийти лише з Києва до Польщі, адже, як відомо, контакти відбуваються між мовами з нерівним соціальним статусом, і саме культура Київської Русі мала тоді вищий статус, була розвиненішою в XI–XII ст. і в першій половині XIII ст. … лише після половини XIV ст., а то й пізніше, впливи пішли з Польщі в напрямку Києва. Висвітлення цього питання утруднює відсутність польських текстів до кінця XIV ст., а також те, що ми нічого не знаємо про українське розмовне мовлення XIV–XV ст.» [5, с. 275]. Таким чином, автор мотивував необхідність створювати історико-лінгвістичні праці.

Водночас маємо низку наукових доробків, де польська мова стає об’єктом різноаспектного вивчення, зокрема щодо функціонування різноманітних лексичних полів, концептів, тематичних груп тощо.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість польськомовних джерел, присвячених історії польської мови та польського мовознавства, ми не маємо певної українськомовної узагальнювальної праці, де було б описано різні періодизації розвитку польської лінгвістики, схарактеризовано наукові студії, присвячені виникненню і становленню польської літературної мови тощо. Тому наша стаття буде базуватися на відповідних працях польських науковців [10; 11; 15; 23; 24; 27; 29].

Мета наукової розвідки – з’ясувати історичні передумови розвитку польського мовознавства; проаналізувати основні орфографічні, лексичні та граматичні праці, написані у період середньопольської доби і визнані пам’ятками польського мовознавства.

Виклад основного матеріалу. Існує декілька варіантів періодизації історії розвитку польської мови, в яких, окрім лінгвістичних змін, ураховують також зміни історичного і культурного характеру, що вплинули безпосередньо на розвиток мови. Загальноприйнятою є періодизація, у якій виділяють *дописемний* (до середини XII ст.), *давньопольський* (із середини XII – початок XVI ст.), *середньопольський* (початок XVI – середина або третя чверть XVIII ст.) і *новопольський* (із II половини XVIII ст. і до наших днів) періоди. При цьому дописемний і давньопольський періоди нерідко об’єднуються в один – давньопольський [3, с. 14].

Автор найбільш відомого підручника З. Л. Клеменсевич (Zenon Klemensiewicz) деталізував запропоновану періодизацію, конкретизувавши її датами:

1) ***давньопольський період:*** дописемний етап (до 1136 року); писемний етап (до появи в XVI ст. польської літературної мови);

2) ***середньопольський період:*** 1540-ті роки – перехідний етап; із 1540-х років до 1630-х років – епоха Ренесансу, бурхливий розвиток літературної мови; із 1630-х років до кінця XVII ст. – початок занепаду польської мови; перша половина XVIII ст. – подальший занепад мови;

3) ***новопольський період*** (є різні варіанти завершення періоду. У більшості періодизацій – до наших днів): друга половина XVIII ст. – до 1795 року (правління Станіслава Августа Понятовського); 1795–1815 роки – з III поділу Речі Посполитої до Віденського конгресу; 1815–1831 роки – до Листопадового повстання; 1831–1918 роки – до здобуття Польщею незалежності; 1918–1939 роки – міжвоєнний час [11, с. 12].

Звісно, можна виокремити й сучасний період розвитку мовознавства, щоб таким чином закцентувати увагу на низці інтердисциплінарних наук, що виникли на стику лінгвістики й інших галузей знань і є особливо актуальними сьогодні.

Перед характеристикою праць середньопольської доби побіжно зупинимося на історичних передумовах її виділення.

У західних слов'ян після прийняття християнства усталилася латинська літургія і, відповідно, латинськомовна книжно-писемна культура. Латинська мова, яка виконувала функції літературної, не сприяла розвиткові польської народної мови, що й гальмувало розвиток науки. Після створення 1394 р. Краківського університету польська мова починає зміцнювати свої позиції, витісняючи латинську й німецьку мови. І тут, на думку І. П. Сусова, на перший план вийшла лексикографія. Словники стали одним із провідних жанрів рукописних праць, містили різні енциклопедичні відомості. Як і в інших слов'янських працях, перекладні тексти (тут – латинські: проповіді, писання, інші релігійні джерела) супроводжувалися глосами, які з часом почали укладати у вигляді глосаріїв, відповідних словничків. Згодом почали виникати і перекладні латинсько-польські словники, сформовані на основі латинських тлумачних словників, термінологічні і тематичні словники, алфавітні тлумачні словники глосів, що свідчило про використання у XIV– XV ст. у церковних проповідях польської мови [6].

Отже, як зауважує В. В. Губич, із XVI ст. завдяки змінам та становленню суспільно-політичних, релігійних, культурних, освітніх та письменницьких поглядів загальнонародна мова поступово витісняє латину. Із Західної Європи до Польщі поширюються ідеї реформації та Відродження, що сприяє книгодрукуванню польською мовою, поглибленню гуманітарної освіти, загальному оживленню розумового та літературного руху польською мовою [2, с. 178].

У перші десятиліття XVI ст. свідомість багатьох поляків починає трансформуватися: пасивність та байдужість до рідного слова змінюється пошуками різноманітних способів вивищити польську мову, зробити її мовою загальнонаціонального спілкування, надати об'єднавчої функції. Таким чином збільшується кількість поляків, які цікавляться питаннями розвитку освіти і науки, читають художню літературу, оскільки саме почався розквіт польської літератури [7, с. 27].

Історія розвитку граматичної системи польської мови починається в XV ст. з орфографічного трактату Якуба Паркоша, поштовхом до створення якого стала практична потреба уніфікувати правопис польської мови. Незважаючи на те, що його робота не була зразковою, проте це перша спроба роздумів про рідну мову. Автор не вказав адресата свого дослідження, але можна припустити, що воно розраховане для щоденного використання студентами та професорами Краківської академії [15, с. 216].

У XVI ст. питаннями правопису зайнялися Станіслав Заборовський (Stanisław Zaborowski), Ян Сеключан (Jan Seklucjan), Станіслав Мужиновський (Stanisław Murzynowski), Ян Кохановський (Jan Kochanowski), Лукаш Гумицький (Łukasz Górnicki) і Ян Янушовський (Jan Januszowski).

Зрозуміло, що праці того часу не були вузькоспеціальними. Як орфографічні праці містили дані з граматики (праця С. Заборовського з'явилася 1529 р. разом із його «*Grammatices rudimenta*»; у «*Nowym karakterze polskim*», 1594 р., Я. Яновецький звернув увагу на закінчення прикметників у множині), так і в граматиках часто додавали інформацію про літери польського алфавіту.

Поява правопису С. Заборовського, як зазначають дослідники історії польської друкарської справи та історики польської мови, зумовлена практичними потребами. Графіка цієї книги, з якої до наших днів збереглися лише фрагменти, «не сильно відрізнялася від рукописної традиції з її необов'язковим виконанням» [14, с. 8]. Необхідність видання текстів у багатьох примірниках спонукала друкарів до стандартизації польської графічної системи. Структура праці С. Заборовського подібна до трактату Я. Паркоша: обидві починаються із вступу, пропонують опис літер, поданих в алфавітному порядку, наводяться приклади з польських текстів. У вступі автор коротко пояснює, в чому полягає основна відмінність між латинським та польським правописами: при написанні польських слів латинські літери слід зберігати, якщо вони відповідають латинській формі та звуку, і якщо вони відрізняються за звучанням, що визначає різне значення слова, то, за зразком чеської мови, (правопис, реформований Я. Гусом), літери повинні бути додатково позначені діакритичними позначками (зокрема, пропонував ставити крапку, дві крапки, скісні риски над літерами тощо) [28, с. 8].

С. Заборовський всебічно і цілком послідовно розробив свій правописний трактат, але цей проєкт, хоча в 1513–1564 роках перевидавався одинадцять разів, не знайшов практичного застосування. Це було занадто сміливим порушенням традиції: через велику кількість діакритичних позначок надто складно було друкувати, а читання такого тексту втомлювало [6]. Отже, теоретичною основою правопису С. Заборовського були: трактат Я. Паркоша, добре знання граматики латинської мови та чеського правопису.

Характерною ознакою граматики середньопольського періоду, до появи доробку Ю. Мрожинського, стала відсутність розмежування звуків і букв. Елементи граматичного опису польської мови – ще до появи власне польських граматик – можна знайти у латинськомовних граматиках для школярів. Першим таким підручником була «*Grammaticae institutiones*», видана Яном Галлером 1511 року. Рекомендації, що містяться в підручнику, та врахування здібностей учня в польській школі призвели до того, що одне з пізніших перевидань збагатили перекладами з польської мови [8, с. 40]. Польські приклади (переклади польською мовою) можна знайти в граматиці С. Заборовського (Краків, 1518), Я. Хонтера (Jan Honter – «*De grammatica libri duo*» (Краків, 1532) і Я Урсінуса (Jan Ursinus – «*Methodicae grammaticae libri quatuor*» (Львів, 1592) [8, с. 25, 29–30; 25]. Близькими до граматик були різноманітні допоміжні видання: «*Polskie książeczki wielmi potrzebne ku uczeniu się polskiego, przy tym i po niemiecku wyłożone*», 1539 [12; 10, с. 44–45], «*Namowy rozliczne*

dla użytku nauki dziatek wyłożone» (1527), «*Kancelaria polityczna*»... (1665), латинські, німецькі та польські словники різного типу.

У Гданську польську мову викладали в релігійних школах ще в XV ст., вивчення польської мови в Академічній гімназії нижчих класів було введено 1589 року. Першим гданським підручником був *Abecadło polskie* (1538 р.) [27].

Польські науковці (Barbara Otwinowska, Lucylla Pszczołowska, Jadwiga Puzynina), опрацювавши низку стародруків, з'ясували, що період із XV ст. до I половини XVIII ст. налічує загалом 95 граматик, підручників і трактатів із польської мови: за XV ст. – 1, за XVI ст. – 30, за XVII ст. – 48, за першу половину XVIII ст. – 18 [17, с. 33–48]. Проте Пшемислав Зволінський (Przemysław Zwoliński) вважав, що не всі наявні праці можна вважати граматиками, і таким чином зменшив кількість граматик XVII ст. із 48 (з них 14 відомі лише з назви) до 12 [29, с. 253].

Перші граматики польської мови були написані іноземцями і для їхнього використання. Наприкінці XVI ст. Я. Янушовський сказав про це в *Nowym karakterze: «Do czego y to mußę przyłożyć ná więtßą ſromotę náßę, że nam Grámmátiki Polskié cudzoziemcy opiſuią. Czemu nie ſwoi?»* [9] . Зразком для опису польської мови була латинська граматика.

Автором першої відомої граматики польської мови (1568) був француз Петро Статоріус-Стоєнський (Piotr Statorius-Stojeński). Уже в підзаголовку до праці автор пояснив мету укладання власної граматики польської мови, написавши, що вона призначена «для використання тим, хто вдосконалює мову або швидко й легко хоче її вивчити». Так автор хотів дати іноземцям можливість вивчати польську мову, щоб вони могли залишитися в країні [21]. Про спрямування граматики на чужинців свідчить той факт, що поряд із польськими словами постійно розташовувалися латинські відповідники. За словами Яна Лоша, «серед адресатів граматики Статорія не було поляків, які не відчували найменшої потреби вивчати власну мову з граматики» [15, с. 219].

Вона починалася розділом, присвяченим вимові літер, і закінчувалася синтаксисом. П. Статоріус-Стоєнський уклав свою граматику відповідно до традицій латинської школи, започаткованих граматистом Еліушем Донатом, та тодішніх європейських латинських граматик. Проте він дещо адаптував її, видаливши деякі розділи, наявні в латинських граматиках, але дотримуючись їхнього порядку поділу граматичного матеріалу. Отже, праця містить такі розділи: 1) вимова літер; 2) іменники; 3) займенники; 4) дієслова; 5) коротка інформація про дієприкметники, прислівники, прийменники, сполучники та вигуки. Основна увага в розділах зосереджена на флексіях різних частин мови, часто вони також містять дані про словотворення та слововживання [21]. Проте, незважаючи на певні недоліки граматики П. Статоріуса-Стоєнського, вона стала першим фундаментальним описом польської граматичної системи.

Наприкінці XVI ст. у Гданську з'являється граматика польської мови Миколая Волькмара (Mikołaj Volckmar) (1594) – «Compendium linguae Polonicae in gratiam iuventutis Dantiscanae collectum a Nicolao Volkmaro», укладена для німців, написана латинською мовою з польськими та німецькими прикладами. Однією з причин її створення стала мультикультурність регіону. У вступній частині подано короткий опис польських літер та примітки про те, як їх вимовляти. Компендіум складається з двох розділів: перший присвячений орфографії і частково фонетиці, а другий – частинам мови, їхній словозміні та словотвору [22]. Описуючи іменник, автор виділяв три роди, вісім відмінків; відмінювання подавав відповідно до латинської граматики. У дієсловах виокремлював п'ять часових форм, проте абсолютно не звернув уваги на синтаксис. Можна простежити вплив граматик Е. Доната (ідея презентувати граматику у вигляді питань і відповідей) та П. Стоєнського [11, с. 414; 22].

Наступні граматики, з одного боку, базуються на засадах своїх попередників, а з іншого – пропонують нові підходи до опису польської мови або ж удосконалюють уже усталені традиції [20, с. 23–25]. Із-поміж них, писав П. Зволінський [29, с. 310, 356], були і плагіати, і автентичні дослідження.

Заслуговує уваги також праця Францішека Менінського (Franciszek Meniński) – *Grammatica seu institutio Polonicae…* (1649 р.), написана латинською мовою, з величезною кількістю польських прикладів і теж призначена для іноземців. Цю граматику дослідники вважають однією з найкращих польських граматик (хоча й зазначають, що в ній багато помилок [11], які виникають внаслідок нечіткого розрізнення звуків і букв). Праця свідчить, що автор добре знайомий із працями попередників (проаналізованих вище). За латинським зразком, Ф. Менінський виділяє 8 частин мови, шість часових форм дієслова. Уся інформація супроводжується польськими прикладами та їхніми латинськими відповідниками. Також є розділ про синтаксис, до подається інформація про польські формули ввічливості, про порядок слів, синтаксичні функції імен, дієслів, прислівника, сполучника та вигуку [18]. Трактат перевидавали двічі, зокрема 1747 р. у Львові.

У XVII – першій половині XVIII ст. попит на граматики польської мови збільшується. Вони писалися вже не лише латиною, але й живими народними мовами (так, у XVII ст., за оцінками науковців, 20 нових граматик було написано латинською мовою, 15 – німецькою, 3 – польсько-французькою [25, с. 201]. Особливо багато таких праць з'явилося в Помор'ї (Pomorzu) та Шльонську (Śląsku). За свідченнями науковців, у кожному зі згаданих міст було видано понад сотню граматик польської мови, але надрукованих німецькою мовою. Деякі з них, окрім польської граматики, містили інформацію про німецьку мову, зокрема

й граматику. Авторами підручників такого зразка були, наприклад, Єремяш Ротер (Jeremiasz Roter) (1616) і Йоган Християн Крумбгольц (Johann Christian Krumbholz) (1775). Підручники були розраховані як на хлопців, так і на дівчат, що свідчить про появу можливості учитися дітям різної статі [23, с. 168]. У XVII ст. польською мовою були написані підручники з вивчення італійської (Adam Styla, 1675) та французької (Bartłomiej Kazimierz Malicki, 1700) мов.

Першою польською граматикою, написаною поляком, була *Compendiosa linguae Polonicae institutio...* (1690 р.), автором якої був Ян Кароль Война (Jan Karol Wojna) з Ясениці, учитель латинської та польської мов у Гданську [11, с. 414; 15, с. 219]. Як і його попередники, про які Я. К. Война згадує у вступі, автор прагне створити підручник, який допоможе іноземцям опанувати польську мову. Проте він вважає праці П. Стоєнського, М. Волькмара та інших непридатними для цієї мети через недостатню кількість пояснень та не дуже чітких міркувань, що робить їх невиразними не лише для іноземців, для яких вони написані, а й безпосередньо для поляків. Крім того, він звинувачує їх у введенні багатьох елементів, які є непотрібними та не відповідають духу польської мови, але, крім цих загальних тверджень, не дає жодних деталей, чим він чітко уникає фактичної полеміки [26].

Перевагою граматики є велика кількість прикладів і досить таки проста, прозора класифікація частин мови, хоч і через призму латинської мови. Вона складається з трьох частин: орфографія, етимологія (частини мови) і синтаксис. Зокрема, у синтаксисі автор зазначив, що має на меті показати «спосіб поєднання частин мови, представлених вище, для створення чистого і правильного висловлювання». Далі детально висвітлює відмінності у синтаксисі польської і латинської мов [26].

Автор надто високо цінує свою граматику, вважає, що навіть якщо вона не є досконалою, то безумовно перевершує інші граматики за чіткістю міркувань, точністю, доцільністю правил та численними коментарями. Зауважимо, що високу оцінку, яку сам автор дає своїй граматиці, поділяють дослідники [27].

Дві попередні граматики: «*Fundamentum seu principium ad politico-Polonicum usum recte formandum, exprimendum, et loquendum*» (1643) і «*Polnische Grammatik*» (1680), авторами яких, як припускають, були поляки, першої – Ян Гулінський (Снятовський) (Jan Guliński (Śniatowski)), викладач польської мови в Гданську, другої – Станіслав Ян Мальчовський (Stanisław Jan Malczowski), учитель, перекладач і нотаріус у Ризькій ратуші, не збереглися.

Граматики залишалися основним видом праць у польському мовознавстві від доби Просвітництва до початку XX століття. Автори перших граматик, написаних польською мовою у XVIII ст., упроваджували в них західноєвропейські лінгвістичні концепції, що базувалися на раціоналістичних ідеях граматики Пор-Рояль (Walenty Szylarski, 1770; Onufry Kopczyński, 1778–1783) та емпіричних ученнях англійської філософічної школи (O. Kopczyński). Тому ці праці належали вже до новопольської доби в історії польського мовознавства.

Не можна оминути лексикографічні праці цього періоду, які також укладалися під впливом тенденції кількамовності, першою з яких здебільшого виступала латинська.

1528 року в Кракові було надруковано «*Dictionarius trium linguarum…*» Францішека Мимера (Franciszek Mymer). Це тримовний словник, що містить найбільш важливі слова з латинської, німецької та польської мов (2400 слів), укладений в алфавітному порядку в межах кожної теми. Автор не подає граматичних відомостей, не враховує багатозначності, пропонуючи по одному еквівалентному відповіднику з кожної мови [19].

Близько 30 000 латинських і понад 20 000 польських слів увів до словника «*Lexicon Latino Polonicum…*» (1564 р.) Ян Мончинський (Jan Mączyński (Ioannes Maczińsky)). Це найбільше зібрання латинських слів та їхніх польських еквівалентів із XVI століття. Укладений словник алфавітно-гніздовим способом. Лексикон є прикладом ренесансного словника, що порушує традиції середньовічної лексики і базується на філологічній методиці, розробленій у Західній Європі. Автор не уникав розмовних, регіональних чи навіть нецензурних виразів, намагався показати багатство і красу рідного слова, належне місце польської мови серед інших європейських мов. Позитивним і незвичним для того періоду було використання Я. Мончинським покликань на праці своїх попередників [16].

Майже через століття, 1621 року, у Кракові було видано черговий тримовний польсько-латинсько-грецький словник «*Thesaurus polono-latino-graecus*» (близько 50 000 слів) Гжегоша Кнапіуша (Grzegorz Knapiusz; Knapski; Gregorius Cnapius). Праця має мовно-енциклопедичний характер, у ній зібрано не лише загальну лексику, а й спеціалізовані вирази. Основна мета Гж. Кнапіуша полягала в тому, щоб створити збірник латинських слів для перекладу (такий словник був відсутній у Польщі) та боротися за чистоту польської мови, зокрема з макаронічною мовою. Автор намагався зібрати всю лексику правильної польської мови, уникаючи діалектизмів, ненормативних слів та архаїзмів.

Тезаурус Гж. Кнапіуша – це перший словник, який не є типовим багатомовним словником, тобто тим, що подає лише польські слова та їхні еквіваленти іншими мовами. Автор – перший польський лексикограф, який навів основні і вторинні значення слів, застосував алфавітний порядок, який охоплював як окремі значення, так і фразеологічні конструкції, а також звуки, афікси та закінчення. Прогресивним було введення великої кількості фразеологізмів, використання стилістичних класифікаторів, інформація про походження слів та приклади, взяті з творів письменників (Кохановського, Вуйка та ін.) [13].

Висновки. Отже, середньопольський період розвитку польського мовознавства був зумовлений низкою суспільно-політичних чинників. Якщо починалася доба в епоху Відродження, коли польська мова набувала статусу загальнонаціональної, то закінчувалася в період глибокої політичної та економічної кризи, що не сприяло розвиткові науки в цілому і лінгвістики зокрема. З погляду вагомості праць середньопольської доби, то це орфографічно-граматичні трактати, лексикографічні джерела, написані переважно латинською мовою з використанням польських прикладів і зорієнтовані здебільшого на іноземців, які вивчають польську мову. Інформація про вищезгадані писемні пам'ятки дає багатий порівняльний матеріал для дослідження історії польської мови та мовознавства.

Перспективи використання результатів дослідження. Польське мовознавство на всіх етапах розвитку відзначається низкою праць, вартих уваги і різноаспектного вивчення, тому в перспективі плануємо схарактеризувати основні лінгвістичні праці новопольської доби, тобто періоду із другої половини XVIII ст. і до наших днів.

Література

1. Губич В. В. Кодифікація польської морфологічної термінології у «Граматиці польської мови» О. Копчинського і «Словнику польської мови» С. Б. Лінде / В. В. Губич // Слов'янський збірник. – 2015. – № 19. – С. 264–277.

2. Губич В. В. Латинські запозичення у складі польської мовознавчої термінології середньопольської доби / В. В. Губич // Слов'янський збірник. – 2016. – № 20. – С. 176–193.

3. Історія польської мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ostarbeiter.vn.ua/historia-jezyka-polskiego.html

4. Лазарович О. М. Розвиток граматичної думки у Польщі кінця XV – середини XVIII ст. / О. М. Лазарович // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2015. – № 2 (30). – С. 86–93.

5. Рисіч Ю. Й. Польська мова в контексті новітніх наукових і навчально-методичних розробок / Ю. Й. Рисіч // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – 2008. – Т. 16, вип. 14. – С. 273–280. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2008_16_14_48.

6. Сусов И. П. История языкознания : учебное пособие для студентов старших курсов и аспирантов. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/TEXTBOOKS/yazykoznanie.txt_with-big-pictures.html

7. Borawski S. Wprowadzenie do historii języka polskiego / S. Borawski. – Warszawa, 2002. – 279 s.

8. Cytowska M. Od Aleksandra do Alwara (Gramatyki łacińskie w Polsce w XVI w.) / M. Cytowska. – Wrocław 1968. – 105 s.

9. Januszowski J. Nowy karakter polski / J. Januszowski. – Kraków, 1594. – 75 s.

10. Kępińska A. Dawne gramatyki języka polskiego / A. Kępińska. – Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej. – 2006. – № 4. – S. 43–48.

11. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego / Z. Klemensiewicz. – Warszawa, 2002. – 828 s.

12. Klimek Z. Język polski w rozmówkach polsko-niemieckich «Książeczek polskich» z r. 1539. / Z. Klimek. – Wrocław, 1978. – 177 s.

13. Knapiusz Gr. Thesaurus polono-latino-graecus / Gr. Knapiusz. – Kraków, 1621 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/39/thesaurus-polono-latino-graecus-krakow-1621

14. Lisowski T. Grafia druków polskich z 1521 i 1522 roku. Problemy wariantywności i normalizacji / T. Lisowski. – Poznań, 2001. – 112 s.

15. Łoś J. Gramatyka w dawnej Polsce / J. Łoś // Język Polski. – 1913. – Z. 7. – S. 216–221.

16. Łoś J. Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543 / J. Łoś. – Kraków, 1915. – 147 s.

17. Mączyński J. Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnantum / J. Mączyński. – Konigsberg, 1564. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/40/lexicon-latino-polonicum-konigsberg-1564

18. Mayenowa M. R. Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej. Wyd. II. / M. R. Mayenowa. – Warszawa, 1955. – 184 s.

19. Meniński F. Grammatica seu institutio Polonicae linguae in qua etymologia, syntaxis & reliqae partes omnes exacte tractantur; in usum exterorum edita / F. Meniński. – Gdańsk, 1649. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/164

20. Mymer F. Dictionarius trium linguarum / F. Mymer. – Kraków 1528. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/41/dictionarius-trium-linguaru m-krakow-1528

21. Pawłowska R. Fonetyka języka polskiego nauczanego w Gdańsku w XVII wieku / R. Pawłowska. – Wrocław 1979. – 177 s.

22. Statorius-Stojeński P. Polonicae grammatices institutio. In eorum gratiam, qui eius linguae elegantiam cito & facile addiscere cupiunt) / P. Statorius-Stojeński. – Kraków, 1568. – 216 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/168

23. Volckmar M. Compendium linguae Polonicae in gratiam iuventutis Dantiscanae collectum a Nicolao Volkmaro / M. Volckmar. – Gdańsk, 1594. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/169

24. Walczak B. Zarys dziejów języka polskiego / B. Walczak. – Poznań, 1995. – 244 s.

25. Wiśniewska H. Język polski w przemyskim podręczniku (1545) / H. Wiśniewska // Rocznik Przemyski, t. XXVII. – Przemyśl, 1990. – S. 129–140.

26. Wiśniewska H. Metody opisu koniugacji polskiej w gramatykach XVII wieku / H. Wiśniewska // Studia historycznojęzykowe. – T. II. – Kraków, 1994. – S. 201–208.

27. Woyna J. K. Compendiosa linguae Polonicae institutio in gratiam exterorum, qui recte ac facile linguam Polonicam addiscere cupiunt a Joanne Carolo de Jasienica Woyna, equite Polono, elaborata1 / J. K. Woyna. – Gdańsk, 1690. – 180 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/261

28. Z historii gramatyk języka polskiego. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gramatyki.uw.edu.pl/history

29. Zaborowski S. Ortographia seu modus recte scribendi et legendi Polonicum idioma quam utilissimus / S. Zaborowski. – Kraków, 1514. – 24 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/2

30. Zwoliński P. Gramatyki języka polskiego z XVII wieku jako źródło poznania ówczesnej polszczyzny / P. Zwoliński // Poradnik Językowy. – 1956. – Z. 7. – S. 251–260.

References

1. Hubych V. V. Kodyfikatsiia polskoi morfolohichnoi terminolohii u «Hramatytsi polskoi movy» O. Kopchynskoho i «Slovnyku polskoi movy» S. B. Linde / V. V. Hubych // Slovianskyi zbirnyk. – 2015. – № 19. – S. 264–277.

2. Hubych V. V. Latynski zapozychennia u skladi polskoi movoznavchoi terminolohii serednopolskoi doby / V. V. Hubych // Slovianskyi zbirnyk. – 2016. – № 20. – S. 176–193.

3. Istoriia polskoi movy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://ostarbeiter.vn.ua/historia-jezyka-polskiego.html

4. Lazarovych O. M. Rozvytok hramatychnoi dumky u Polshchi kintsia XV – seredyny XVIII st. / O. M. Lazarovych // Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo. – 2015. – № 2 (30). – S. 86–93.

5. Rysich Yu. Y. Polska mova v konteksti novitnikh naukovykh i navchalno-metodychnykh rozrobok / Yu. Y. Rysich // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia : Movoznavstvo. – 2008. – T. 16, vyp. 14. – S. 273–280. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2008_16_14_48.

6. Susov Y. P. Ystoryia yazыkoznanyia : uchebnoe posobye dlia ctudentov starshykh kursov y aspyrantov. – Tver : Tverskoi hos. un-t, 1999. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://lib.ru/TEXTBOOKS/yazykoznanie.txt_with-big-pictures.html

7. Borawski S. Wprowadzenie do historii języka polskiego / S. Borawski. – Warszawa, 2002. – 279 s.

8. Cytowska M. Od Aleksandra do Alwara (Gramatyki łacińskie w Polsce w XVI w.) / M. Cytowska. – Wrocław 1968. – 105 s.

9. Januszowski J. Nowy karakter polski / J. Januszowski. – Kraków, 1594. – 75 s.

10. Kępińska A. Dawne gramatyki języka polskiego / A. Kępińska. – Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej. – 2006. – № 4. – S. 43–48.

11. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego / Z. Klemensiewicz. – Warszawa, 2002. – 828 s.

12. Klimek Z. Język polski w rozmówkach polsko-niemieckich «Książeczek polskich» z r. 1539. / Z. Klimek. – Wrocław, 1978. – 177 s.

13. Knapiusz Gr. Thesaurus polono-latino-graecus / Gr. Knapiusz. – Kraków, 1621 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/39/thesaurus-polono-latino-graecus-krakow-1621

14. Lisowski T. Grafia druków polskich z 1521 i 1522 roku. Problemy wariantywności i normalizacji / T. Lisowski. – Poznań, 2001. – 112 s.

15. Łoś J. Gramatyka w dawnej Polsce / J. Łoś // Język Polski. – 1913. – Z. 7. – S. 216–221.

16. Łoś J. Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543 / J. Łoś. – Kraków, 1915. – 147 s.

17. Mączyński J. Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnantum / J. Mączyński. – Konigsberg, 1564. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/40/lexicon-latino-polonicum-konigsberg-1564

18. Mayenowa M. R. Walka o język w życiu i literaturze staropolskiej. Wyd. II. / M. R. Mayenowa. – Warszawa, 1955. – 184 s.

19. Meniński F. Grammatica seu institutio Polonicae linguae in qua etymologia, syntaxis & reliqae partes omnes exacte tractantur; in usum exterorum edita / F. Meniński. – Gdańsk, 1649. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/164

20. Mymer F. Dictionarius trium linguarum / F. Mymer. – Kraków 1528. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/41/dictionarius-trium-linguaru m-krakow-1528

21. Pawłowska R. Fonetyka języka polskiego nauczanego w Gdańsku w XVII wieku / R. Pawłowska. – Wrocław 1979. – 177 s.

22. Statorius-Stojeński P. Polonicae grammatices institutio. In eorum gratiam, qui eius linguae elegantiam cito & facile addiscere cupiunt) / P. Statorius-Stojeński. – Kraków, 1568. – 216 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/168

23. Volckmar M. Compendium linguae Polonicae in gratiam iuventutis Dantiscanae collectum a Nicolao Volkmaro / M. Volckmar. – Gdańsk, 1594. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/169

24. Walczak B. Zarys dziejów języka polskiego / B. Walczak. – Poznań, 1995. – 244 s.

25. Wiśniewska H. Język polski w przemyskim podręczniku (1545) / H. Wiśniewska // Rocznik Przemyski, t. XXVII. – Przemyśl, 1990. – S. 129–140.

26. Wiśniewska H. Metody opisu koniugacji polskiej w gramatykach XVII wieku / H. Wiśniewska // Studia historycznojęzykowe. – T. II. – Kraków, 1994. – S. 201–208.

27. Woyna J. K. Compendiosa linguae Polonicae institutio in gratiam exterorum, qui recte ac facile linguam Polonicam addiscere cupiunt a Joanne Carolo de Jasienica Woyna, equite Polono, elaborata1 / J. K. Woyna. – Gdańsk, 1690. – 180 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/261

28. Z historii gramatyk języka polskiego. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://gramatyki.uw.edu.pl/history

29. Zaborowski S. Ortographia seu modus recte scribendi et legendi Polonicum idioma quam utilissimus / S. Zaborowski. – Kraków, 1514. – 24 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://gramatyki.uw.edu.pl/book/2

30. Zwoliński P. Gramatyki języka polskiego z XVII wieku jako źródło poznania ówczesnej polszczyzny / P. Zwoliński // Poradnik Językowy. – 1956. – Z. 7. – S. 251–260.

Рецензія/Peer review : 23.07.2019 Надрукована/Printed : 08.10.2019

УДК 811.161.2’373
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-61-64

ЦАРАЛУНГА І. Б., КОВАЛЬ М. І.
Хмельницький національний університет

ПОНЯТТЯ МОВНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Статтю присвячено аналізу вітчизняних і зарубіжних лінгвістичних студій останніх десятиліть з теми варіативності як мовного явища. У сучасному лінгвістичному дискурсі дослідники з’ясовують причини виникнення варіантів, встановлюють критерії варітивності як мовного явища, здійснюють структурну класифікацію і систематизацію варіативних мовних одиниць, описують функціональні можливості лексичних, морфологічних і синтаксичних та інших варіантів у проекції на мовну практику, аналізують взаємозв’язки між варіативністю та літературною нормою.

Ключові слова: лінгвістика, поняття, варіативність, мовна одиниця, структура мови.

TSARALUNGA I., KOVAL M.
Khmelnytsky National University

THE CONCEPT OF LANGUAGE VARIABILITY IN THE CONTEXT OF MODERN LINGUISTICS

The article analyzes Ukrainian and international linguistic studies from the last decades on variability as a linguistic phenomenon. The issue of language variability as a material expression of the dynamism of the system and an indicator of its viability is related to scientific and theoretically significant areas of linguistics. A keen interest in the variety of language means can be explained by the fact that only a comprehensive study of this phenomenon will allow one to understand the principles and patterns in the development of language functioning. Today, the issue of language variability still needs to be studied in theoretical and practical terms of its development more in detail.

The analysis of today’s linguistic studies on language variability shows that the phenomenon of linguistic parallelism is of great interest to scholars. In modern linguistic discourse, researchers reveal the causes for the occurrence of variants, elaborate the criteria for variability as a linguistic phenomenon, classify and systematize variative linguistic units, describe the functionality of lexical, morphological and syntactic and other variants in the context of language practice and analyze the links between variability and the fixed literary norm.

Nowadays, the analysis of language variability is a promising trend in linguistics, especially given the constant development of language and the emergence of new linguistic material. Further research on variability can identify different variants of literary language, create a dynamic theory of norms and establish the main trends in the development of literary language. The study of linguistic parallelism can answer the questions, long overdue and discussed in Ukrainian and international linguistics. They include the correlation between the variants of literary language (structural and/or territorial) during specific periods; the identification of the causes and mechanisms of variability development; variability as a means for loosening or standardizing the language system; factors in language variability in terms of retrospection and prospection.

Keywords: linguistics, concept, variability, language unit, language structure.

Актуальність дослідження. Проблема мовної варіативності як матеріального вираження динамічності системи та показника її життєздатності належить до науковомістких і теоретично значущих ділянок лінгвістики.

Уже наприкінці XIX ст. з’явилися певні напрацювання в галузі теорії мовної варіативності, вектор яких прямує від фіксації й опису окремих її виявів до з’ясування їх першопочатків, специфіки побутування, занепаду чи активізації. Починаючи з XX ст., це питання стало об’єктом активних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців. Активний інтерес до варіювання мовних засобів можна пояснити тим, що тільки повне, усебічне вивчення цього феномена дозволить зрозуміти принципи і закони розвитку функціонування мови. На сьогодні проблема мовної варіативності в теоретичному і практичному плані розвитку залишається все ще не досить дослідженою.

Аналіз останніх джерел. В українському мовознавстві вивченню явища мовного паралелізму присвячено наукові розвідки А. Кримського, І. Огієнка, П. Бузука, Л. Булаховського, В. Німчука, Л. Гнатюк, В. Мойсієнка, М. Лесюка, О. Касьянової, І. Царалунги та ін. Особливості виникнення і функціонування мовних варіантів розглянуті у працях закордонних лінгвістів: В. Ягича, О. Востокова, І. Срезневського, О. Шахматова, Ю. Карського, А. Журавського, К. Горбачевича, М. Мозера та ін. [10, с. 9].

Постановка проблеми. Відтак актуальною постає проблема мовної варіативності на сучасному етапі розвитку лінгвістики. Упродовж минулого сторіччя відбулося значне зростання у розробці теорії варіативності мови, тож на сьогодні це питання є високопродуктивною галуззю лінгвістики.

Мета нашого дослідження – здійснити аналіз вітчизняних і зарубіжних лінгвістичних студій останніх десятиліть з теми варіативності як мовного явища для з’ясування загального стану опрацювання проблеми виникнення і функціонування мовних варіантів.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто наголосити, що термін *варіативність* іншомовного походження, пов’язаний зі словом *варіант,* запозиченим із французької мови: фр. *variate*

походить від лат. *varians,* дієприкметника *variantis* «той, що змінюється», з *varius* «різноманітний, різнобічний; капризний» [3, т. 1, с. 332]. В українському мовознавстві проблема варіативності представлена в лексикографічних працях. Зокрема, «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича, І. Олійника містить словникові статті, присвячені проблемам різновидів мовних одиниць і їх функціонування, зокрема, термін *варіант* трактується як видозміна або різновид мовної одиниці: фонеми, морфеми, слова тощо [1, с. 31-32].

Явище мовної варіативності як невід'ємну характеристику динаміки українського діалектного простору розглядає О. Костів [5, с. 117]. За твердженнями дослідниці, основні тенденції розвитку діалектних рис можна виявити, якщо не просто констатувати наявність варіантів на різних структурних рівнях чи встановлювати, у яких відношеннях між собою вони перебувають, а з'ясувати причини, що зумовили появу цих варіантів. На думку О. Костів, вони можуть бути результатом інтралінгвальних й екстралінгвальних чинників. У першому випадку це зміни, що є наслідком дії різноманітних мовних законів (аналогії, скорочення в межах однієї мови чи груп споріднених мов та ін.) і які виникають під впливом міжмовних та міждіалектних контактів, результатом чого є гіперизми, контамінації, уподібнення, семантичні розщеплення та ін.; у другому – зміни, що відбуваються під впливом зовнішніх факторів: міграційних процесів, війн тощо.

Т. Коць звертає увагу на діахронічний аспект вивчення мовного паралелізму, зокрема, вважає, що варіантність літературної мови зумовлена різноманіттям її структурного потенціалу, що реалізується в процесі історичного розвитку мови [6]. На думку дослідниці, наявність будь-яких формальних модифікацій у межах однієї лексеми, словоформи або синтаксичної конструкції, не пов'язаних із зміною основного значення цих одиниць, і є причиною варіювання [6, с. 83]. Т. Коць розкрила взаємозв'язок між варіантністю і літературною нормою, з'ясувала інтралінгвальні та екстралінгвальні причини виникнення варіантів, обґрунтувала структурну класифікацію варіантів, схарактеризувала функціональні можливості лексичних, морфологічних і синтаксичних варіантів у проекції на мовну практику XX ст. У діахронному аспекті виникнення дослідниця виокремила хронологічні (діахронічні), регіональні, стилістичні й контактні варіанти.

У монографії І. Царалунги «Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV – XV ст.» проведено аналіз варіативних графічних, фонетичних, морфологічних мовних одиниць, зафіксованих у релігійних та офіційно-ділових текстах XIV – XV ст. [9]. Завдяки вивченню варіативних написань у пам'ятках ділового і сакрального письменства виявлено активну взаємодію церковнослов'янської та живої народнорозмовної мови, з'ясовано причини мовних хитань, встановлено роль діалектів, іншомовних впливів у виникненні фонетичної й морфологічної варіативності писемних пам'яток указаного періоду, визначено місце мовного паралелізму у формуванні конкретної літературно-писемної системи на українських та суміжних з ними територіях XIV – XV ст., зроблено висновок про функціонування південно-західноукраїнського і північного варіантів української мови того часу [9, с. 9]. На фонетиці й морфології текстів позначився занепад давніх мовних елементів, відбилася інтеграція говіркових рис, узусних і традиційних явищ писемного мовлення, що із часом набуло особливого розвитку, внаслідок чого сформувалися визначальні фонетичні і морфологічної риси, утворилася струнка і досконала система української мови [9, с. 356].

М. Кочерган наголошує на важливості вивчення явища варіативності й у плані синронії: «Постійне варіювання як у плані вираження, так і в плані змісту – це спосіб існування мови як живої, функціонально-комунікативної системи. Саме через те, навіть за суто синхронічного підходу в дослідженні мовної системи необхідно виявити в ній сталі і змінні, статичні й динамічні, сильні й слабкі, продуктивні й непродуктивні ланки, те, що втрачається, і те, що зароджується, тобто визначити тенденції розвитку цієї системи» [7, с. 336].

О. Кияшко потрактовує варіативність у широкому розумінні як фундаментальну, всеохоплюючу властивість усього оточуючого світу, у лінгвістичному аспекті – варіативність є «...специфічною реалізацією загальної теорії варіантності, що проявляється як у мові в цілому, так і в її окремих різновидах і складових елементах» [4, с. 2]. Варіативність пов'язується з основним для мови поняттям зміни, змінності і детально опрацьована у працях, передусім діахронічного спрямування, стосовно фонетичних, морфологічних чи лексико-семантичних явищ. Стосунки між варіативністю і змінністю в мові не мають прямолінійного характеру, адже «... не всяка варіативність і неоднорідність мовної структури пов'язується зі змінами, але всі зміни пов'язуються з варіативністю і неоднорідністю» [4, с. 2]. За спостереженнями О. Кияшко, дослідження явища варіативності в мові реалізується по-різному. Наприклад, у загальному мовознавстві ставлять питання про поняття «онтологія варіативності», «варіант», «інваріант», «типи і види варіативності», «фактори варіативності», «межі варіативності» тощо. Мовні варіанти розглядають і в культурі мовлення (нормативність / ненормативність), історії мови (еволюційний розвиток одиниць мови), функціональної стилістики та загальної стилістики (реалізація паралельних засобів вираження в різних сферах спілкування й диференціація в плані експресивних можливостей), і з боку соціолінгвістики як стратифікаційна та територіальна реалізація варіанта, в іншій термінології – діастратна й діатопна їх реалізація [4, с. 6]. Сьогодні явище варіативності почали активно досліджувати в аспекті міжкультурної комунікації. Оскільки варіативність притаманна всім рівням мови, виявлення й опрацювання специфіки варіювання мовних

засобів на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях допомагають вирішити важливі проблеми фонології, синтаксису, семантики, дають змогу виробити нову методологію для дослідження взаємодії соціальних і власне лінгвістичних процесів у мові.

Мовознавці особливо акцентують увагу на лінгвосинергетичному аспекті зазначеної проблеми: „…варіантність мови є параметром самоорганізації суперсистеми мови, який сприяє внормуванню одного з варіантів (стабілізації), з одного боку, а з іншого, – уможливлює вивільнення знакових ресурсів, які згодом можуть отримати нове значення або поповнити різні сфери спілкування" [8, с. 59]. О. Селіванова в „Лінгвістичній енциклопедії" досить чітко кодифікує поняття „варіантність мови":

1) явище видозміни якоїсь рівневої ознаки мовних одиниць, що приводить до існування їхніх паралельних форм і є виявом мовної надмірності чи економії, тенденцією розвитку мови, наслідком її функціонально-стилістичного й територіального розшарування;

2) фундаментальна ознака мовної системи і мовлення, що передбачає різноманітність мовленнєвих реалізацій, яка може бути штучно уніфікована до комплексу спільних ознак [8, с. 59].

Термін «мовні варіанти» ретельно описано у польських мовознавчих працях:

1) «...мовні елементи, формально різні, функціонально ідентичні, іншими словами – різні конкретні реалізації тої самої фонологічної, морфологічної, словотвірної одиниці» [10, с. 612];

2) «...мовні елементи, які з погляду функціонування трактуються ідентично, хоча формально різні. Варіанти можна взнати за реалізацією тої самої мовної одиниці, яку в деяких структуралістичних школах прийнято називати інваріантом» [11, с. 372.];

3) «мовні елементи, які трактуються ідентично з функціонального погляду, хоча різняться формально» [12, с. 581].

У сучасному польському мовознавстві проблему варіативності активно досліджує М. Рушковський [13]. За його спостереженнями, *варіативність* як явище виникнення мовних варіантів лінгвісти пов'язують із поняттями *варіанти, відмінності, відмінні форми, варіативні форми, дублети*, що почасти мають схоже потрактування в різних мовознавчих студіях [13, с. 53]. М. Рушковський вважає варіативними ті мовні елементи, які різняться формою, але виконують однакову або подібну функцію [13, с. 54]. Він пропонує поділ їх за такими критеріями: мовної унормованості (нормативні й ненормативні варіанти), мовних рівнів (орфографічні, граматичні, лексичні та інші), універсальності вживання (системні й ідіолектні), частотності використання (часті й рідкісні), хронологічний критерій (давні й нові форми), географічний критерій (регіональні й загальнопольські форми), діапазону виникнення (професії тощо), стилістичний критерій (нейтральні і стилістично марковані, до прикладу, експресивні, книжні тощо) [13, с. 54-59]. Деякі критерії збігаються, зокрема застарілі й діалектні мовні варіанти можна зарахувати, на думку дослідника, до рідкісних за частотним критерієм [13, с. 59], проте загалом запропонований поділ сприятиме розв'язанню проблем варіативності.

К. Горбачевич дослідив мовні варіанти з погляду їхніх часових і внутрішньосистемних відношень, провівши функціонально-історичний аналіз акцентологічних, фонематичних, морфологічних варіантів слова, а також визначив значення їх у нормативному і стилістичному аспектах [2]. Автор цілком слушно зауважує, що дослідження конкуренції варіантів – необхідні ланка у з'ясуванні основних тенденцій розвитку літературної мови у створенні динамічної теорії норми.

Висновки. Отже, аналіз сучасних лінгвістичних студій з проблем мовної варіативності засвідчив, що явище мовного паралелізму викликає активний інтерес у науковців. У сучасному лінгвістичному дискурсі дослідники з'ясовують причини виникнення варіантів, встановлюють критерії варітивності як мовного явища, здійснюють структурну класифікацію і систематизацію варіативних мовних одиниць, описують функціональні можливості лексичних, морфологічних і синтаксичних та інших варіантів у проекції на мовну практику, аналізують взаємозв'язки між варіативністю та літературною нормою.

Перспективи використання результатів дослідження. Вивчення проблем мовної варіативності на сучасному етапі розвитку є перспективним напрямом у лінгвістиці, особливо з урахуванням постійного розвитку мови, появи нового мовного матеріалу. Подальше дослідження явища варіативності сприятиме виявленню різних варіантів літературної мови, створенню динамічної теорії норми, встановленню основних тенденцій розвитку літературної мови. Опрацювання питань мовного паралелізму дасть відповіді на запитання, давно назрілі й обговорювані у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві: співвідношення варіантів літературної мови (структурних та/або територіальних) на певних часових зрізах; кваліфікація причин і механізмів розвитку варіативності, варіативність як розхитування чи внормування мовної системи, фактори змінності мови в ретроспекції і проспекції.

Література

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ : Вища школа, 1985. – 360с.

2. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма: на материале современного русского языка / К. С. Горбачевич. – М., 2009. – 240 с.

3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – Київ, 1982–2012. – Т. I-VI.

4. Кияшко О. О. Аспекти соціолінгвістичного варіювання лексичної системи сучасної англійській мови: [електронний ресурс].– Режим доступу : file:///C:/Users/KSF/Downloads/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82.docx

5. Костів О. Вияви динаміки в Атласі української мови / О. Костів // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 114–120.

6. Коць Т. Явище варіантності в історії літературної мови / Т. Коць // Українська мова. – 2016. – № 2. – С. 82–91.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – Київ : «Академія», 2008. – 464 с.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава, 2011. – 844 с.
9. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV – XVст. : монографія / І. Царалунга. – Хмельницький: ФОП Гонта А. С., 2017. – 448 с.
10. Gołąb Z., Heinz A., Polański K. Warianty // Słownik terminologii językoznawczej. – Warszawa, 1968.
11. Polański K. Warianty // Encyklopedia języka polskiego / red. S. Urbańczyk. – Wrocław, 1991.
12. Polański K. Warianty językowe // Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / red. K. Polański. – Wrocław, 1993.
13. Ruszkowski M. Typy wariantywności w języku polskim / Marek Ruszkowski // Respectus Philologicus. – 2014. – № 25 (30). – S. 53–62.

References

1. Hanych D. I. Slovnyk linhvistychnykh terminiv / D. I. Hanych, I. S. Oliinyk. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1985. – 360s.
2. Horbachevych K. S. Varyantnost slova y yazыkovaia norma: na materyale sovremennoho russkoho yazыka / K. S. Horbachevych. – M., 2009. – 240 s.
3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. / redkol. O. S. Melnychuk (hol. red.) ta in. – Kyiv, 1982–2012. – T. I-VI.
4. Kyiashko O. O. Aspekty sotsiolinhvistychnoho variiuvannia leksychnoi systemy suchasnoi anhliiskii movy: [elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : file:///C:/Users/KSF/Downloads/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82.docx
5. Kostiv O. Vyiavy dynamiky v Atlasi ukrainskoi movy / O. Kostiv // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna. – Lviv, 2009. – Vyp. 46. – Ch. II. – S. 114–120.
6. Kots T. Yavyshche variantnosti v istorii literaturnoi movy / T. Kots // Ukrainska mova. – 2016. – № 2. – S. 82–91.
7. Kocherhan M. P. Zahalne movoznavstvo / M. P. Kocherhan. – Kyiv : «Akademiia», 2008. – 464 s.
8. Selivanova O. O. Linhvistychna entsyklopediia / O. O. Selivanova. – Poltava, 2011. – 844 s.
9. Tsaralunha I. Variatyvnist u staroukrainskii literaturno-pysemnii movi KhIV – XVst. : monohrafiia / I. Tsaralunha. – Khmelnytskyi: FOP Honta A. S., 2017. – 448 s.
10. Gołąb Z., Heinz A., Polański K. Warianty // Słownik terminologii językoznawczej. – Warszawa, 1968.
11. Polański K. Warianty // Encyklopedia języka polskiego / red. S. Urbańczyk. – Wrocław, 1991.
12. Polański K. Warianty językowe // Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / red. K. Polański. – Wrocław, 1993.
13. Ruszkowski M. Typy wariantywności w języku polskim / Marek Ruszkowski // Respectus Philologicus. – 2014. – № 25 (30). – S. 53–62.

Рецензія/Peer review : 30.08.2019 Надрукована/Printed : 09.10.2019

УДК: 811,161,2: 81’44
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-65-68

ЯНЧИШИН А. М.
Хмельницький національний університет

ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНА СТРУКТУРА ВЛАСНИХ НАЗВ ТОВАРІВ ЯК СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Стаття присвячена вивченню власних назв промислових товарів з погляду назвотворення, систематизації та термінопозначення. Серед товаронімів особливу увагу звернено на термінопозначення найменувань транспортних засобів; пристроїв електронної обробки інформації; власних назв побутових приладів, що використовують для полегшення насамперед домашніх робіт та номінації апаратів, пов’язаних із передачею звуку і зображення.

Ключові слова: аудіовідеонім, комп’ютеронім, сервісмашинонім, товаронім, транспортонім.

YANCHYSHYN A.
Khmelnytsky National University

DENOTATIVE AND NOMINATIVE STRUCTURES PROPER NAMES OF INDUSTRIAL PRODUCTS AS A COMPONENT OF UKRAINIAN ONOMASTICAL TERMINUS SYSTEMS

Tovaronyms are considered to be artificial onyms related to material sphere of human life naming a certain production, i.e. an object intended for trade or exchange. Proper names of material objects play special role in nomination process a significant changes have been observed in the structure related to the increase of the number of nominations competing with each other. It is this fact that gives reason to activate more global research and pragmatonyms as a whole, and, namely, tovaronyms that are considered to be artificial onyms related to material sphere of human life naming a certain production, i.e. an object intended for trade or exchange. In Ukraine, linguists started to research names of machines and devices only in XXI Century, analyzing them simultaneously with studios focusing on other categories of propriatives. Lack of such studios in native linguistics and possibility to reveal certain aspects of contemporary name.

These propriatives include proper names of audio- and video appliances, means of transportation, computeronim, and so called service machines. The audio and video appliances includes the names of tape recorders, radios, video cameras, video players, mobile phones, TVs, cameras. The proper names of transportation are the names cars, military cars, mopeds, bicycles, ships, trains, planes. The computeronim are custom device names for the automatic information processing process. There are names of laptops, printers, scanners. The proper names for air grills, irons, vacuum cleaners, washing machines, juicers, refrigerators, electric kettles, multicookers, toasters, hairdryers this are service machines.

At the same time thus, machine-onyms must be formed and must function by the standards of actual Ukrainian language, which stipulates the need for their standardization and codification.

Keywords: audio- and video appliances, means of transportation, computeronim, service machines nomination

Актуальність дослідження. Більшість ономастів, які звертали увагу на проблеми розробки термінопозначень власних назв та розглядали принципи денотатно-номінативного структурування онімного простору, здійснювали класифікацію відповідно до характеру іменованих об’єктів. Основні напрацювання в цій сфері, принаймні ті, які стосуються періоду XIX – першої половини XX ст., схарактеризовані, опрацьовані і доповнені у працях В. В. Німчука, О. В. Суперанської, Н. В. Подольської та словнику загальнослов’янської ономастичної термінології. Саме це сприяло дослідженню топонімії, антропонімії та інших класів ономастики, що не засвідчено в роботах стосовно прагматонімії, зокрема і товаронімії. Останнім часом науковці звернули увагу на не новий, але особливий клас номенів в ономастичній науці, який характеризується активним поширенням серед мовців, що пояснюється науково-технічним прогресом. Людина, вивчаючи природу, саму себе, звернула увагу на техніку, яка відіграє важливу роль в житті людини. На сьогодні постала проблема назвотворення, систематизації власних назв промислових товарів та розробки відповідної термінологічної системи, що влилася б у структуру ономастичного простору.

Аналіз останніх джерел. Історія вивчення прагматонімів, зокрема власних назв товарів, пов’язана з іменами таких науковців, як: А. А. Василевський, А. А. Ісакова, З. П. Комолова, І. В. Крюкова, Н. Г. Мордвинова, В. А. Москович, М. Є. Новичіхіна, Т. А. Соболєва, О. В. Суперанська, Є. В. Трифонова, Н. Л. Шведова, праці яких були присвячені розробці загальнотеоретичних питань із проблем термінопозначення певних денотатів.

В Україні власні назви матеріальних об’єктів почали досліджувати фактично лише у XXI ст., причому переважно паралельно зі студіюванням інших розрядів пропріативів. Це, зокрема, стосується робіт Д. Г. Бучка, Ю. А. Грушевської, О. Ю. Карпенко, М. А. Курушиної, М. М. Торчинського, С. О. Шестакової та ін.

Постановка проблеми. Мета нашої наукової розвідки – встановити місце товаронімії, зокрема власних назв промислових товарів у структурі термінологічної системи української ономастичної науки.

Виклад основного матеріалу. До складу товаронімії, зокрема механонімії, входять: номінації апаратів, пов’язаних із передачею звуку і зображення; номінації пристроїв електронної обробки інформації;

власні назви побутових приладів, що використовують для полегшення насамперед домашніх робіт; найменування транспортних засобів.

Аудіовідеоніми (пор. «[←лат. *audio* – чую, слухаю] – розм. найменування різноманітного аудіообладнання та аксесуарів звукозапису й звуковідтворення (магнітофонів, магнітних записів, касет і т. ін.)» [3, с. 83]; «[←лат. *video* – бачу, дивлюся] – частина складних слів, яка має значення зображальності, візуальної інформації, передавання зображення й т. ін.» [3, с. 139]) – власні назви апаратів, призначених для передачі на відстань звуку і зображення,: аудіоплеєр *«Спектр-2»*, радіоприймач *«Електроніка»*, діапроектор *«Казка»*, телевізор *«Славутич»,* фотоапарат *«ФЕД».*

До складу аудіовідеонімів входять такі денотати:

- аудіоплеєроніми – власні назви малогабаритних апаратів звуковідтворення з дисплеєм та іншими пристроями, змонтованими в пластмасовому корпусі з навушниками, пультом керування (← «лат. *audio* – чую, слухаю і англ. *play* – гра)» [3, с. 83]): *«Білорусь-303», «Спектр»;*

- відеокамероніми – номінації портативних телевізійних камер, конструктивно об'єднаних із касетним відеомагнітофоном («[< лат. *video* – бачу, дивлюся]» [3, с. 139]; «[< лат. *camera* – кімната, склепіння < грец. *Kamara* – склеписта кімната]» [3, с 327]): *«АКС-1», «Лада-2»;*

- відеоплеєроніми – власні назви пристроїв, призначених для запису, зберігання та відтворення відеоінформації («[< лат. *video* – бачу, дивлюся]»; «[англ. *player* < *play* – проводити в дію]» [3, с. 543]: *«Малахіт», «Сатурн»;*

- диктофононіми – найменування апаратів для магнітофонного записування й подальшого відтворення людської мови («[< лат. *dictare* – диктувати]» [3, с. 222]; «[< грец. *phone* – звук, голос]» [3, с 719]): «*Гном 007»;*

- мобітелефононіми – номінації мобільних телефонів (← «[франц. *Mobile*< лат. *mobilis* – рухливий]» [3, с. 461]; «грец. *tele* – далеко]» [4, 2006, с. 664]): *«Карпати»;*

- проектоніми – найменування проекційних апаратів для демонстрації діапозитивів, діафільмів та інших носіїв на прозорій основі («[< лат. *Projector* – той, що кидає вперед]» [3, с. 563]): *«Веселка», «Вогник»;*

- радіоніми – власні назви радіоприймачів («[<англ. *radio*, скор. < *radiotelegraphy* – радіотелеграфія]» [3, с. 375]: «Алтай», «Зоря»;

- радіотелефононіми – найменування радіотелефонів (« [< англ. *radio*, скор. < *radiotelegraphy* – радіотелеграфія]» [3, с. 375]; «[грец. *tele* – далеко]» [3, с. 664]; «[< грец. *thone* – звук, голос]» [3, с. 719] : *«Гігасет» (англ. «Gigaset»); «Панасонік» (англ. «Panasonic»);*

- тівіоніми – власні назви телевізорів («[англ. *TV* – телевізор, телебачення]» [3, с. 1102]: *«Весна», «Рекорд»;*

- фотоапаратоніми – номінації пристрою, що використовуються для отримання та фіксації нерухомих зображень матеріальних об'єктів («[< грец. *phos (photos)* – світло]» [3, с. 723]: *«Зеніт», «Силует».*

Власна назва комп'ютера, допоміжного пристрою, окремого блоку описується терміном **комп'ютеронім** (від «[англ. *computer* < англ. *computare* – рахувати, обчислювати] – пристрій для автоматичного процесу обробки інформації» [3, с. 370]): принтер *«Брозер»,* сканер *«Засмага»,* сканер *«Зима».*

Складниками комп'ютеронімів, на нашу думку, є:

- електронбуконіми – власні назви електронних книг («[англ. *e-book, e-text* – електронна книга]» [Wikipedia, 2018]): *«Ейрбук Сіті ЛайтТач» (англ.«AirBookCityLightTouch»);*

- ноутбуконіми – номінації портативних персональних комп'ютерів, зокрема і планшетів, у корпусі яких об'єднано дисплей, клавіатуру, вказівний пристрій, акумулятор тощо (від «[англ. *notebook* – записник] [3, с. 488]):«*АсусІбук Е 502» (англ. «AsusEeeBook E502»),«Леново Джі-50-45» (англ.«Lenovo G50-45»);*

- принтероніми – найменування пристроїв ЕОМ для друкування комп'ютерно-цифрової інформації («[англ. *printer* < *print* – друкувати]» [3,с. 660]): «*Делл» (англ. «Dell»), «Епсон» (англ. «Epson»);*

- сканероніми – власні назви будь-яких пристроїв, призначених для створення зображень певних об'єктів шляхом обробки променів, які відбиваються від поверхні об'єкта або проходять крізь об'єкт (від англ. *Scanner* < *scan* – сканувати]» [3, с. 629]): *«Брозер» (англ. «Brother»), «Корица».*

До складу **сервісмашинонімів** (від «[англ. *servise* – служба] – надання послуг для задоволення побутових послуг населення» [3, с. 620]) можна віднести:

- аерогрильоніми – найменування пристроїв, що використовуються для смаження («[< грец. *aer* – повітря] – повітряний» [3, с. 28]; « [< франц. *Griller* – смажити]» [3, с. 191]): *«Вест» (англ. «West»), «Вімар» (англ. «Vimar»);*

- айроніми – найменування прасок («[англ. *iron* – праска]» [1, с. 799]): *«Браун Текстиль 7 TiCi 735 ТіПі» (англ. «Braun TexStyll7 TS 735 TP»), «Філіпс Ажур Еліте ЖіСі5036/20» (англ. «FhilipsAzurElite GC5036/20»);*

- арідоніми – номінації апаратів для сушки овочів і фруктів («[від лат. *arida* – сухий]» [3, с. 21]): *«Термія Н086», «Гореньє»;*

- вакуоніми – номінації пристроїв (пилосмоків), які створюють розрідження повітря за допомогою повітряного компресора, що дозволяє їм всмоктувати пил і бруд («[< лат. *vacuum* – вакуум, пустота]» [3, с. 128]): *«Буран, «Рубін»;*

- вошероніми – власні назви електропобутових машин для прання («[від англ. *washer* – прати, чистити]» [1, с. 1548]): *«Агат», «Ауріка»;*

- джусмашиноніми – номінації приладів для виготовлення соку («[англ. *juice* – сік]» [1, с. 248]): *«Журавлинка», «Росинка-106»;*

- електроовеноніми – власні назви електротермічних пристроїв, що мають закритий робочий простір, у якому здійснюється процес електронагрівання («[від англ. *oven* – піч]» [1, с. 1123]): *«Містері Мот-3325» (англ. «Mystery Mot-3325»), «Скарлет Ск-Іо93с01» (англ. «Scarlett Sc-Eo93s01»);*

- електрорадоніми – найменування електричних пристроїв для гоління («[лат. *radet* – голити, голитися]» [3, с. 111]): *«Харків 650», «Чайка 2»;*

- йогуртмашиноніми – номінації невеликих електричних побутових приладів, які використовуються для приготування в домашніх умовах йогурту, кефіру, сметани, сиру та інших кисломолочних продуктів («[< англ. *yogurt* < турецьк. *yogurt*]» [3, с. 320]): *«Клетронік ІСМ 3594» (нім. «Clatronic ICM 3594»), «Сатурн СТ-ФП851»;*

- калориферониміи – власні назви теплообмінних апаратів, у яких повітря нагрівається теплоносієм через поверхню, що їх розділяє («[< франц. *calorifere* < лат. *calor* – тепло, жара і *fero* – несу]» [3, с. 326]: «*Балу» (англ. «Ballu»), «Делонгі» (італ. «Delonghi»);*

- калькуляториміи – номінації калькуляторів (від «[англ. *calculator,* лат. *calculatio* – підраховування]» [3, с. 326]): *«В'ятка», «Електроніка»;*

- кулероніми – власні назви холодильників (англ. *cooler* – охолоджувач, радіатор, холодильник» [1, с. 67]): *«Дніпро 2М», «Норд»;*

- лебетоніми – номінації електроприладів для нагрівання питної води («[від лат. *lebetem* – чайник]» [4, с. 76]): *«Аріет» (англ. «Ariete»), «Кенвуд» (англ. «Kenwood»);*

- міксероніми – власні назви пристроїв, призначених для механічного перемішування, створення однорідної маси і її тимчасової підтримки різних за складом рідких і сипучих речовин (від «[англ. *mixer* – змішувач < *mix* – змішувати]): *«Аврора», «Вітек» (лат. «Vitek»);*

- мінсероніми – найменування пристроїв для подрібнення м'яса («[від англ. *mincer* – м'ясорубка]» [1, с. 88]): *«Белвар Помічниця КЕМ-П2У/302- 01», «ГореньєЕмджі 1600В» (слов. «Gorenje MG 1600W»;*

- мультиваріоніми – номінації багатофункціональних побутових кухонних електроприладів з програмним управлінням, призначених для приготування широкого спектра страв в автоматичному режимі («[< лат. *multum* – багато]» [3, с. 469]): *«Молінекс» (франц. «Moulinex»), «Реймонд» (англ. «Redmond»);*

- скуліоніми – найменування електромеханічних установок для автоматичного миття посуду («[від англ. *scullion* – посудомийка]» [1, с. 986]): *«Занусі» (італ. «Zanussi»), «Сіменс» (англ. «Siemens»);*

- тостероніми – власні назви пристроїв із живленням від електромережі, призначених для швидкого підсмажування плоских шматків хліба (тостів) (← «[англ. *toaster* < лат. *panistostus* – підсмажений хліб]» [3, с. 679]: *«Греф» (нім. «Graef»), «Петра» (італ. «Petra»);*

- файроніми – номінації газових плит («[від лат. *fire* – вогонь]» [4, с. 57]): *«Термія», «Фаворит»;*

- феноніми – власні назви електричних приладів, що генерують спрямований потік підігрітого повітря (← «[англ. *fan* < лат. *vannus* – віялка]» [3, с. 706]): *«Русалка», «Фея».*

«**Транспортоніми** – номінації транспортних засобів (← «[лат. *tranaportare* – переміщувати, переносити] – 1) галузь економіки, що здійснює перевезення пасажирів і вантажів; 2) перевізні засоби; … 5) судно військового флоту, що забезпечує кораблі пальним, водою, боєприпасами, харчами тощо; вантажне морське судно цивільного флоту» [7; с. 59]. У свою чергу транспортоніми поділяються на низку підвидів:

- автотранспортоніми – номінації автотранспортних засобів: легкових і вантажних автомобілів, автобусів тощо (пор. «[грец. *autos* – сам»] – частина складних слів, яка за значенням відповідає словам... 4) «автомобіль», «автомобільний» [7; с. 60]: *«Богдан», «Запорожець».*

- армотранспортоніми – найменування військових транспортних засобів (від лат. *arma* – «зброя; війна; збройні сили, армія, війська» [7; с. 60]: *«Град»; «Катюша».*

- велотранспортоніми – власні назви велосипедів («лат. *velox (velocis)* – швидкий] – частина складних слів, що відповідає слову зі значенням «велосипедний» [4; с. 135]): велоонім – власна назва велосипеда: *«Україна»;* тандемонім – денотат на позначення тандема («[англ. *tandem* – розташування низкою, тандем, упряжка цугом]») велосипед з двома ведучими механізмами і двома сідлами, розташованими одне за одним: *«Рапід» (рос. «Рапид»);*

- гідротранспортоніми – номінації кораблів («[грец. *hydōr* – вода] – частина складних слів, яка за значенням **відповідає** слову «вода», «водний простір» [4; с. 171]): *«Ракета».*

- флайтранспортоніми – власні назви транспортних засобів наземного сполучення («[англ. *flight* – політ]») – пристрій для польотів в атмосфері або космічному просторі: «Всесвіт» [4; с. 386] *): «Оріон» (англ. «Orion»)* (космічний корабель);

- волатранспортоніми – власні назви залізничного транспорту (пор. «[лат. *volatus* – залізниця,

огорожа, поперечка, поруччя, рейка] – дорога з рейковою колією, признач. для пересування залізничного рухомого складу [4; с. 189]: *«ЧС-7»* – чехословацький;

- мототранспортоніми – найменування мотоциклів, мопедів тощо (від «[лат. *moto* – безперервно рухаю] – частина складних слів, яка має значення «моторний», «моторизований» »): *«Карпати», «Мураха» (рос. «Муравей»);*

- функціотранспортоніми – номінації багатофункціональних транспортних засобів для виконання певних робіт (пор. «[лат. *multis* – багато]») – перша частина складних слів, що означає множинність предметів або багаторазовість якихось дій, функцій [4; с. 824] та («[англ. *function* – діяльність, призначення, функція]») – дія зі знач. робити [1; с. 587]): *«Дніпро», «Кріт», «Салют».*

Висновки. Термінопозначення власних назв промислових товарів за характером іменованих денотатів, включає загальнотеоретичні поняття, які доповнюють відповідну терміносистему ономастики, також передбачає чітке розмежування номінацій різних груп товаронімії. Відповідні уточнення і доповнення потрібно здійснити як серед інших груп власних назв товарів, так і усього прагматонімікону.

Перспективи використання результатів дослідження. Подальші дослідження термінологічної системи товаронімів сприятимуть не лише ґрунтовному вивченню окремих класів прагматонімікону, але і налагодженню української термінологічної системи в цілому.

Література

1. Англо-український словник / за ред. Є. І. Гороть. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 1700 с.
2. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Словник української ономастичної термінології. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. П. М. Мовчан, В. В. Німчук. – Київ : Дніпро, 2009. – 1332 с.
4. Сучасний словник іншомовних слів / укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – Київ : Довіра, 2006. – 789 с.
5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
6. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
7. Янчишин А. М. Власні назви промислових товарів: типологія, походження і функціонування: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Янчишин А. М. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2019. – 356 с.

References

1. Anhlo-ukrainskyi slovnyk / za red. Ye. I. Horot. – Vinnytsia : Nova Knyha, 2006. – 1700 s.
2. Buchko D. H., Tkachova N. V. Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii. – Kharkiv : Ranok-NT, 2012. – 256 s.
3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / za red. P. M. Movchan, V. V. Nimchuk. – Kyiv : Dnipro, 2009. – 1332 s.
4. Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv / ukl.: O. I. Skopnenko, T. V. Tsymbaliuk. – Kyiv : Dovira, 2006. – 789 s.
5. Podolskaia N. V. Slovar russkoi onomastycheskoi termynolohyy. – M. : Nauka, 1988. – 192 s.
6. Torchynskyi M. M. Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy : monohrafiia. / M. M. Torchynskyi. – Khmelnytskyi : Avist, 2008. – 550 s.
7. Yanchyshyn A. M. Vlasni nazvy promyslovykh tovariv: typolohiia, pokhodzhennia i funktsionuvannia: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova / Yanchyshyn A. M. – Cherkasy : Cherkaskyi nats. un-t im. Bohdana Khmelnytskoho, 2019. – 356 s.

Рецензія/Peer review : 12.09.2019 Надрукована/Printed : 07.10.2019

ОБМІН ПРАКТИЧНИМ ДОСВІДОМ, МЕТОДИКАМИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-69-81

SASZKO IRENA

„OTO CZŁOWIEK". APOKRYFICZNY OPIS MĘKI PAŃSKIEJ W PAMIĄTCE KRWAWEJ OFIARY ABRAHAMA ROŻNIATOWSKIEGO

Throughout the centuries, fiction has played an important role in the proclamation of the Gospel and in the promotion of moral values. This article attempts to make a kerygmatic interpretation of a work of art on the example of the Polish Messiah (a poem about the Passion of Christ) of the Baroque Abraham Rozhnyatsky's era, entitled "Monument to the Bloody Sacrifice." The article is analytical. It explores the medieval sources of the Monuments (the Peremyshlyan and Dominican Apocrypha and the mystical phenomena of St. Brigid of Sweden), as well as distinguishes the medieval religious symbolism of the poem. Key words: Abraham Rozhnyatovsky, messiah, poem, apocrypha, middle ages, baroque.

«ОСЬ ЛЮДИНА». АПОКРИФІЧНИЙ ОПИС ГОСПОДНЬОЇ МУКИ В «ПАМ'ЯТЦІ КРИВАВОЇ ЖЕРТВИ» АВРААМА РОЖНЯТОВСЬКОГО

Впродовж століть в проголошенні Євангелія,а також у виховуванні моральних цінностей, важливе значення відігравала художня література. В даній статті зроблено спробу керигматичної інтерпретації художнього твору на прикладі польської месіади (поеми про Страсті Христові) епохи бароко Авраама Рожнятовського під назвою «Пам'ятка кривавої жертви». Стаття має характер аналітичний. Досліджує середньовічні джерела «Пам'ятки» (Перемишлянські та Домініканські апокрифи та містичні явлення св. Бригіди Шведської), а також вирізняє середньовічну релігійну символіку поеми.
Ключові слова: Авраам Рожнятовськький, месіада, поема, апокрифи, середньовіччя, бароко.

Pomimo uwarunkowań historycznych czy kulturowych, każda epoka w dziejach ludzkości w większym lub mniejszym stopniu opierała się o wartości uniwersalne i ponadczasowe, a także włączała je w swój zbiór zasad moralnych bądź społecznych. Z przyjściem na świat osoby Jezusa Chrystusa nabrało mocy Nowe Prawo, które opiera się już nie na systemie norm i zakazów, lecz wypływa z osobistej relacji z Bogiem-Miłością (zob. Rz 8, 3-4). Styl życia, który zaproponował Mistrz z Nazaretu polega więc na przyjęciu innego modelu – zachwycającego w swej prostocie oraz przerażającego w swoim radykalizmie. Jest nim tzw. *Mandatum Novum* – przykazanie miłości bliźniego, aż po oddanie własnego życia (J 15, 11)[1]. Gwarancją zaś tego, iż taka postawa jest rzeczywiście możliwa do spełnienia i nie jest ani wymaganiem ponad siły, ani też pięknie ujętą hiperbolą, staje się obietnica Ducha Świętego, który został dany Kościołowi (zob. J 15, 26) i rozlewa się miłością w sercu każdego człowieka (zob. Rz 5, 5b). Aby uwiarygodnić swoje przesłanie, Bóg przyjął ludzkie ciało, wziął na siebie cierpienie i przez misterium Paschy dokonał zbawienia każdej ludzkiej jednostki i świata w całości. Ta wzruszająca prawda, a zarazem trudne zadanie zostało powierzone Kościołowi jako skarb i tajemnica jednocześnie. Zatem w każdym czasie i w każdym narodzie szukano środków, aby człowiek poznał Ewangelię i w pewien sposób uczynił ją „swoją". W owym przekazie ważną rolę odegrała literatura piękna. Nie chodzi tu oczywiście wyłącznie o literaturę o charakterze *stricte* religijnym. Każde dzieło, które odsłania prawdę, a także dotyka sedna ludzkich problemów i pragnień spełnia swoją chrześcijańską misję – kształtuje sumienia i uwrażliwia je na jakieś – rzec można – metafizyczne dobro, które samo w sobie jest już odpowiedzią na pytania ludzkości. W związku z tym – w myśl Jerzego Szymika – można przyjąć, iż „literatura w ogóle", (a część jej dorobku szczególnie) stwarza korzystną sytuację kulturową dla chrześcijańskiego przepowiadania. […]. Stąd można badać kerygmatyczną „moc" literatury […], tzn. postrzegać ją jako skuteczny sposób przekazu, odpowiednią formę dla kerygmatu (rozumianego jako głoszenie). W szczególnych przypadkach można ją traktować jako nośnik samej treści kerygmatu"[2].

Próbę owej kerygmatycznej interpretacji literatury jako pierwszy w Polsce podjął Marian Maciejewski. Jego zdaniem fenomen danej hermeneutyki polega nie na dokładnym „roztrząsaniu" dogmatów religijnych, lecz na badaniu indywidualnego doświadczenia wiary, ażeby rzeczywiście „ciało mogło powrócić w słowo"[3]. Co więcej, nawet literatura, która ujawniając pewien „absurd istnienia", ukazuje – rzec można – piekielne strony ludzkiej egzystencji, w ujęciu Maciejewskiego, nie przestaje być literaturą przepowiadającą kerygmat, tylko tym razem jest to tzw. „kerygmat negatywny". Wydaje się, iż chodzi tu o jakiś rodzaj drogi powrotnej (oczywiście w odczuciu odbiorcy, a nie w strukturze dzieła literackiego). Ukazanie „dna" przeklętego człowieka i zdegradowanej natury otwiera czytelnika na poszukiwanie wyjścia, które nieuchronnie prowadzi do odnalezienia kogoś, kto stoi ponad historią i czasem. Nawet jeśli „Bóg umarł" – jak twierdzą niektórzy pisarze – to musiał przecież wcześniej być.

[1] Biblia Tysiąclecia*, red. K. Dynarski, M. Przybył, Poznań 2000.*
[2] *J. Szymik,* W poszukiwaniu teologicznej głębi literatury. Literatura piękna jako locus theologicus*, Katowice 20007, s. 104-105.*
[3] *Zob. M. Maciejewski,* „Ażeby ciało powróciło w słowo". Próba kerygmatycznej interpretacji literatury pięknej*, Lublin 1991, s. 21.*

Ślady jego istnienia wciąż zmuszają do refleksji i nieustannych poszukiwań[1]. O wiele łatwiej oczywiście ma się sprawa z tekstem, który o Bogu mówi jednoznacznie i bezpośrednio, a przez to staje się rodzajem „literackiej manifestacji „nowego człowieka", tożsamego z Chrystusem[2]. Do takich dzieł niewątpliwie zaliczyć należy mesjadę pt. *Pamiątka krwawej ofiary* Abrahama Rożniatowskiego. W badanym utworze Krzyżowa Droga pokornego Sługi Jahwe została ukazana jako droga królewska, gdyż „przyjęcie postawy sługi" (Flp 2, 7b) przez Jezusa Chrystusa wyjednało mu koronę chwały, „aby na imię Jezusa zgięło się każde kolano [...]. I aby wszelki język wyznał, że Jezus Chrystus jest PANEM – ku chwale Boga Ojca" (Flp 2, 10-11).

Tematyka religijna była Rożniatowskiemu nadzwyczaj bliska. Nie ma w tym nic dziwnego, gdyż sam autor był franciszkańskim kapłanem. Życie pełne gorzkich doświadczeń i nieprzeciętnych wydarzeń doprowadziło go do wyboru prawdziwych i nieprzemijalnych wartości. Abraham Rożniatowski pochodził z niezbyt zamożnej rodziny mazowieckiej herbu Sas, która osiedliła się na Rusi. Przypuszczalnie był synem Macieja, dworzanina królowej Bony. Na początku 1595 roku studiował na Akademii Wileńskiej, lecz prawdopodobnie studiów nie ukończył. Następnie pełnił służbę u wojewody sandomierskiego Jerzego Mniszcha, a za jakiś czas znalazł się na stanowisku dowódcy chorągwi. W listopadzie 1605 roku wraz z Mniszchem udał się do Krakowa na ślub jego córki Maryny z Dymitrem, a już w marcu 1606 roku podążył Rożniatowski do Moskwy, aby wziąć udział w tamtejszych uroczystościach weselnych. W związku z tym nie ominęły go tzw. „gody moskiewskie", które miały miejsce w nocy z 26/27 maja 1606 roku. Podczas powstania mieszkańców Moskwy został uwięziony. Ponad dwa lata spędził na zesłaniu: od 4 września 1606 roku w Jarosławlu nad Wołgą, a od 30 czerwca 1608 w Wołogdzie. W listopadzie 1608 roku znalazł się w obozie wojsk Sapiehy, a 29 stycznia 1609 roku powrócił do kraju. W roku 1610 osiadł w Kalwarii Zebrzydowskiej. Spędziwszy pewien czas w sanktuarium pod Lanckoroną, przy boku swojego przyjaciela, ojca Mariana Postękalskiego, późniejszego generała zakonu w Rzymie, Abraham Rożniatowski zdecydował się na życie monastyczne[3]. W 1618 roku złożył profesje w krakowskim klasztorze bernardyńskim, a około roku 1621, w wieku mniej więcej 40 lat przyjął święcenia kapłańskie. Posłudze tej wiernym pozostał aż do chwili śmierci, która miała miejsce w tarnowskim klasztorze w 1665 roku. Prawdopodobnie swoje powołanie Rożniatowski odczytał bardziej w kategoriach pracy duszpasterskiej niż artystycznej. Świadczy o tym chociażby jego nader ubogi dorobek literacki[4]. Nie wiedział bowiem, iż chociażby sama jego *Pamiątka* wejdzie do historii literatury nie tylko jako „pionierskie dzieło polskiej epiki religijnej"[5], lecz przede wszystkim jako pierwsza mesjada w języku polskim.

Poemat Abrahama Rożniatowskiego został napisany w świetle Bożego Słowa, lecz poszerzony o liczne wątki, zaczerpnięte z narracji apokryficznych (tu przede wszystkim należy wymienić takie utwory, jak: *Rozmyślanie przemyskie*, *Rozmyślania dominikańskie*, *Sprawę chędogą o Męce Pana Chrystusowej*, *Ewangelię Nikodema*, a także XVI-wieczny tekst Baltazara Opecia pod tytułem *Żywót Pana Jezu Krysta*). Źródła *inventio* czerpał Rożniatowski również z pism szwedzkiej mistyczki, św. Brygidy Wielkiej. Nie omieszkał też autor *Pamiątki* skorzystać z dorobku Ojców Kościoła, a także z głównych tendencji – tak bliskiej jemu – duchowości franciszkańskiej, poprzedzonych niekiedy myślą św. Bernarda z Clairvaux. Takie naśladowanie było elementem nieuniknionym, gdyż „tradycja średniowieczna stanowiła dynamiczny komponent życia umysłowego i literackiego epoki baroku"[6].

Odczytywanie historii biblijnej oczyma Rożniatowskiego pomagało ówczesnym odbiorcom zrozumieć istotę przedstawionych wydarzeń, gdyż autor poematu nie tylko je opisywał, lecz również na swój sposób interpretował i tłumaczył. Sceny Męki Pańskiej zilustrował przy pomocy licznych amplifikacji, a także – jak można domniemywać – zawarł w owych obrazach projekcje własnych doświadczeń z czasów dymitriady. Jednak pomimo zamiłowania do werystycznych, naturalistycznych opisów, nie zabrakło Rożniatowskiemu talentu, aby wykreować miłosiernego, prawdziwie ewangelicznego Chrystusa, który – jak głosi motto *Pamiątki* – „utrzymał się na drodze nawracania ludu i usunął obrzydliwość bezprawia" (Syr 49, 2)[7].

Ukazując obraz Jezusa, a także inne postacie biblijne, autor mesjady sięga po całą gamę religijnych symboli, które zarówno budzą zainteresowanie, jak i otwierają nowy teren dla precyzyjnej interpretacji. Interesujące badawczo jest przede wszystkim bogactwo jego indywidualnych asocjacji, niejednokrotnie sięgających daleko poza konwencję estetyczną baroku. Ponadto Rożniatowski posługuje się słownictwem, zaczerpniętym ze sfery *sacrum*, które – zgodnie z koncepcją Leszka Kołakowskiego – „poza kontekstem zdaje się być niezrozumiałe, czy wręcz nonsensowne, gdyż w dziedzinie *sacrum* rozumienie słów i poczucie uczestnictwa w rzeczywistości, do której te słowa się odnoszą, zlewają się w jedno"[8]. Wobec tego dany artykuł będzie próbą spojrzenia na literaturę przez pryzmat teologii, która ją dopełnia i w jakimś stopniu również uzasadnia, bowiem „jeśli ci umilkną, kamienie wołać będą" (Łk 19, 40).

[1] *Zob. tamże, s. 15-17.*
[2] *Tamże, s. 21.*
[3] *Zob. D. Synowiec,* Rożniatowski Abraham, *[w:]* Polski słownik biograficzny*, t. 32 / 3, z. 134, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 455-456.*
[4] Zob. J. S. Gruchała, *Wstęp* do: A. Rożniatowski, *Pamiątka krwawej ofiary*, wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003, s. 10-12.
[5] *D. Chemperek,* Mesjada, *[w:]* Encyklopedia katolicka*, t. 12, red. E. Ziemiann, Lublin 2008, s. 592.*
[6] *L. Teusz,* „Bolesna muza nie Parnasu Góry, ale Golgoty". Mesjady polskie XVII stulecia, *Warszawa 2002, s. 214.*
[7] *A. Rożniatowski,* Pamiątka krwawej ofiary Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa*, wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003, s. 25.*
[8] *L. Kołakowski,* O wypowiadaniu niewypowiadalnego" język i sacrum*, [w:]* Język a Kultura*, t. 4, red. J. Bartmiński, R. Grzegorczykowa, Wrocław 1991, s. 53.*

1. Średniowieczne korzenie mesjady Rożniatowskiego

Zdaniem mediewistów trzy podstawowe cechy duchowości późnego średniowiecza to: 1) doloryzm, 2) szukanie wstawiennictwa u Maryi i świętych oraz 3) lęk przed śmiercią. Owa „komplementarnie pojmowana triada" znalazła swoje odzwierciedlenie zarówno w literaturze, jak i w sztuce tego okresu[1]. Wiąże się przede wszystkim z mentalnością człowieka średniowiecza. Zatem pomimo zgrozy lub nawet zacofania, z którymi współczesność kojarzy ówczesny katolicyzm, nie wolno zapominać, że człowiek wieków średnich, to przede wszystkim człowiek eschatologiczny. Jego doczesność w jakimś stopniu zawsze była konfrontowana z tym, co go czekało poza granicą przemijania. Owszem, wizja wieczności nie koniecznie wzbudzała zuchwałą ufność w Boże miłosierdzie; niekiedy pojmowana była jako triumf, najczęściej zaś jako konieczność sądu i sprawiedliwe rozliczenie za wszelkie zło. Wiara zaś w niezawodną opiekę Bożej Rodzicielki oraz innych świętych miała skracać ową odległość między stworzeniem a Stwórcą, a także zmniejszać respekt, który wzbudzała wszechmoc i potęga Boga. W owej „mediacji" najważniejszą rolę zajmowała właśnie Maryja, gdyż nie tylko była świadkiem najważniejszych wydarzeń w historii ludzkości, ale przede wszystkim poprzez własny udział w cierpieniu Syna stała się solidarną z każdym bólem człowieka. Do niej należała funkcja złagodzenia Boskiego wyroku oraz zanoszenia ludzkich próśb do tronu Wszechmogącego, ponieważ – w myśl Arnolda Carnotensis, opata z Bonneval – Jezus i Maryja ofiarowali Bogu jedną ofiarę: „ona we krwi serca, on we krwi ciała"[2].

Ważnym elementem religijności późnego średniowiecza było również głębokie skupianie się nad tematem pasyjnym. Powodem tego stały się zarówno wcześniejsze spory chrystologiczne[3], jak też racjonalna refleksja teologiczna oraz metoda „liryczno-dramatyczno-uczuciowa", którą chętnie posługiwali się ówcześni kaznodzieje (zwłaszcza franciszkańscy)[4]. Oprócz doktryny chrześcijańskiej owa idea czerpała swoje inspiracji przede wszystkim z nurtu mistycznego (tu należy wymienić, wspomnianych już w poprzednim rozdziale, św. Brygidę Szwedzką oraz bł. Henryka Suzo). Nie mniej jednak ważną rolę odegrały utwory narracyjne, które powstawały w celu uzupełnienia „luk" przekazu biblijnego. Są to tzw. apokryfy (gr. *apokryphos* – ukryty, tajemny, niepewnego pochodzenia) – pisma judaistyczne, chrześcijańskie i gnostyckie, najczęściej anonimowego pochodzenia, zawierające wiedzę tajemną, skrywaną przed *profanum* i uzupełniające wątki biblijne licznymi szczegółami oraz epizodami. Utwory te nie wchodzą do kanonu Pisma Świętego, gdyż nierzadko ich przekaz jest heretycki bądź niewiarygodny[5], są one wyłącznie „literackim rodzajem pseudoepigraficznym, gdzie autor podszywa się pod słynną starożytną postać"[6]. Mediewiści uważają, iż fenomen powstania apokryfów, zwłaszcza apokryfów Nowego Testamentu tłumaczy zdanie, którym św. Jan Ewangelista zakończył redakcję swojej Ewangelii: „Jest ponadto wiele innych rzeczy, których Jezus dokonał, a które, gdyby je szczegółowo opisać, to sądzę, że cały świat nie zmieściłby ksiąg, które trzeba by napisać" (J 21, 25) [7]. Już Pseudo-Bonawentura zachęcał do korzystania z pewnej – rzec można – intuicji duchowej, mówiąc: „Nie myśl, [...] że wszystko znajduje się w Piśmie świętym"[8], a św. Bernard z Clairvaux podkreślał, że Pismo Święte „tłumaczy mądrość ukrytą w tajemnicy naszymi słowami [...] przy pomocy naszych uczuć; rzeczywistości niewidzialne i skryte Bóstwa [...] udostępnia umysłom ludzkim jakby w naczyniach bez wartości – w porównaniach zapożyczonych z rzeczywistości, którą poznajemy zmysłami"[9]. Apokryfy więc miałyby za zadanie uchylić chociażby rąbek tej tajemnicy, którą ominęły autorzy czterech Ewangelii. Ponadto zainteresowanie „tajemnicą" spowodowało to, iż przekazy apokryficzne na długo weszły nie tylko do pobożności ludowej, lecz także do ikonografii, a nawet liturgii[10].

Dzieła o rzekomych wydarzeniach z życia bohaterów biblijnych zaczęły powstawać od II do IV wieku po Chrystusie i dotyczyły zarówno Starego Testamentu (np.: *Testament Dwunastu Patriarchów*, *Pokuta Adama*, *Apokalipsa Mojżesza*), jak i Nowego (np.: *Protoewangelia Jakuba*, *Ewangelia Nikodema*, *Apokalipsa Piotra*). Jesień średniowiecza odznaczała się ożywieniem zainteresowania tekstami apokryficznymi. Okres ten przyczynił się do powstania nowych utworów narracyjnych, które były zarówno przeróbkami, jak i tłumaczeniami dawnych. Nie brakowało też dzieł eksperymentalnych, w których wykorzystywanie różnych gatunków (opowieści, romansów, legend, żywotów, rozmyślań, pasji i listów) służyło próbą zaspokojenia ludzkiej ciekawości, bowiem możliwość bycia wtajemniczonym w świat boskiej transcendencji od zawsze intrygowała i przyciągała człowieka. W tym miejscu nie sposób pominąć chociażby, pochodzącej z X wieku *Ewangelii Nikodema* (*Acta Pilati*). Tytuł ten

[1] *Zob. A. Rybicki,* Compassio Mariae w chrześcijańskim życiu duchowym. Studium na przykładzie polskiej średniowiecznej literatury i sztuki religijnej, *Lublin 2009, s. 98; K. Górski,* Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986, s. 44-51.*

[2] *Cyt. za: tamże, s. 69.*

[3] *Ariańscy Wizygoci od V wieku (przede wszystkim w Hiszpanii) prowokowali spory chrystologiczne oraz duchowe, aby w ten sposób pozyskać sobie wiernych. W związku z tym w Kościele katolickim umocniła się wiara w Trójcę Świętą, lecz istota pośrednictwa Chrystusa została zagubiona. „Chrystus w swoim bóstwie stał się zbyt odległy". Tamże, s. 70.*

[4] *Zob. tamże, s. 120.*

[5] *Zob.* Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2002, s. 38.*

[6] *J. M. Verlinde,* Antychrześcijańskie oszustwa. Od apokryfów do Dana Browna*, przeł. A. Graboń, Kraków 2007, s. 277.*

[7] *Zob. m.in. M. Adamczyk,* Wstęp *do:* Cały świat nie zmieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne, *red. W. R. Rzepka, W. Wydra, Warszawa 2008, s. 9; A. Rybicki, s. 49.*

[8] *Cyt. za: P. Stępień,* Z literatury religijnej polskiego średniowiecza. Studia o czterech tekstach, *Warszawa 2003, s. 262.*

[9] *Cyt. za: A. Nowicka-Jeżowa,* Wizerunki dzieciątka w średniowiecznych pieśniach na Boże Narodzenie, *[w:]* Chrystus w literaturze polskiej, *red. P. Nowaczyński, Lublin 2001, s. 33.*

[10] *Zob. J. M. Verlinde, s. 277.*

powstał prawdopodobnie na Wyspach Brytyjskich, a powszechnie przyjęty został dzięki Wincentemu de Beauvais i Jakubowi de Voragine. Ów apokryf, utworzony właśnie z połączenia takich odrębnych utworów, w późnym średniowieczu stał się popularny w całej Europie, w tym także w Polsce, a jego treści aż do XVIII wieku wywierały kolosalny wpływ na literaturę i sztukę[1].

W Polsce zaś zachowało się stosunkowo niewiele tekstów apokryficznych. Wszystkie pochodzą z końca XV i początku XVI wieku i dotyczą przeważnie Nowego Testamentu. Wśród nich należy wymienić m.in. *Sprawę chędoga o Męce Pana Chrystusowej*, wspomnianą już *Ewangelię Nikodema* czy *Historię Trzech Króli*, naznaczoną elementami egzotyki orientalnej. Do najciekawszych zaś niewątpliwie trzeba zaliczyć *Rozmyślanie przemyskie* oraz *Rozmyślania dominikańskie*[2]. Pierwsze pochodzi z około lat trzydziestych XVI wieku. Źródłem był łaciński poemat z XIII wieku *Vita beatae virginis Mariae et Salvatoris rhytmica*, a także łacińskie dzieło francuskiego teologa Piotra Comestora (zm. 1178 r.) pod tytułem *Historia scholastica*[3]. Rękopis drugiego powstał krótko przed 1532 roku w klasztorze Dominikanów pw. Świętej Trójcy w Krakowie i był kilka razy przerabiany przez różnych autorów. Zawiera wyraźne cechy pobożności ludowej, odznaczającej się wielkim zamiłowaniem do doloryzmu nasyconego elementami makabry i okrucieństwa[4].

Czy warto jednak, mówiąc o epifanii i tradycji, przywiązywać zbyt wielką uwagę do tych dzieł? Wszak były jedynie osobistą improwizacją autorów, owocem ich domysłów i wyobraźni. Nie miały nic wspólnego nie tylko z *Magisterium Ecclesiae*, lecz także, z jakże niezbędnym do tworzenia, boskim natchnieniem. I chociaż „czym innym jest religia i ortodoksja, a czym innym sztuka, [...] wczesnochrześcijańscy pisarze i późniejsi uczeni kościelni nie uważali oczywiście tekstów niekanonicznych za literaturę *sensu stricto*”[5]. Nawet Sobór w Trydencie jako reakcję na zarzuty protestantów wydał oddzielny dekret, zabraniający kaznodziejom korzystania z „ksiąg mało znanych i podejrzanej wartości”[6]. W myśl Marii Adamczyk „potrydencki odwrót od religijnej literatury średniowiecznej i w ogóle od średniowiecznej *spiritualite*, [tłumaczy również fakt – I. S.], iż w wyniku tych procesów Kościół katolicki, który uprzednio – ani w starożytności chrześcijańskiej, ani w średniowieczu – nie miał jasno ujętej eklezjologii, uformował się wreszcie i wyraźnie określił pojęciem *Corpus politicum*”[7]. Jakkolwiek nie patrzeć, zakaz ów nie spowodował oczywiście tego, że autorzy kazań oraz twórcy dzieł literackich zareagowali aprobatą dla postanowień soborowych. Przecież, jeśli owe księgi „nie tworzą duchowości, [to na pewno na swój sposób – I. S.] ją odzwierciedlają”[8]. *Tridentium* więc nie zdołał wycisnąć ze świadomości ówczesnych kaznodziejów i literatów wielkiego zamiłowania do ksiąg zaiste przesiąkniętych zarazem triumfem, jak i tragizmem Syna Człowieczego. Istniały też przecież dzieła znanych mistyków, które będąc uznane przez Kościół, w jakimś stopniu stały się potwierdzeniem domysłów, tak gorliwie snutych przez autorów średniowiecznych apokryfów.

Do takich pisarzy, nieugiętych pod presją z góry narzuconych dyrektyw, zaliczyć można między innymi Abrahama Rożniatowskiego. O tym, że pisząc swoją *Pamiątkę krwawej ofiary*, niejednokrotnie sięgał zarówno do tekstów św. Brygidy, jak też do różnych przekazów apokryficznych, można łatwo przekonać się, dokonując pewnej, chociażby nawet bardzo powierzchownej analizy jego mesjady. Nie będzie to jednak sprawa zbyt łatwa. „Interpretacja Nowego Testamentu jest teologicznie trudna i dogmatycznie nieraz bardzo niebezpieczna”[9], co dopiero, jeśli ma się do czynienia z tekstem, który jest swoistą amplifikacją całego szeregu motywów biblijnych, a także próbą uzupełnienia tego, co autorzy Świętej Księgi dyskretnie ukryli przed czytelnikiem.

Pamiątka więc – jak przedstawia Janusz Gruchała – składa się z 35 epizodów, opowiadających o Męce Pańskiej, zaczynając od Ostatniej Wieczerzy, a kończąc na *Nagrobkiem Panu Zbawicielowi* i opłakiwaniem pogrzebu. „Z wyjątkiem ostatniego utworu, cały tom napisany jest trzynastozgłoskowcem rymowanym parzyście. Autor wybrał metrum epickie, jako że odpowiada ono sytuacji komunikacyjnej stworzonej w dziele”[10]. Cały tekst jest przede wszystkim mocno osadzony w Biblii. Autor kreuje postać Zbawiciela, opierając się zarówno na proroctwach i aluzjach Starego Testamentu, jak też na opisach ewangelicznych. Chrystus Rożniatowskiego to nikt inny, jak ten sam Sługa Pański z Iz 52, 14-15; 53, 2-3.

Dany fragment z *Czwartej pieśni o Słudze Pańskim* jest – zdaje się – fundamentem, pewną bazą, którą Rożniatowski przy pomocy różnorakich chwytów literackich, a także odwołując się do źródeł średniowiecznych, próbuje rozbudować i uzupełnić. W związku z tym można śmiało mówić o tym, że *Pamiątka* nie tylko ma swoje podłoże literackie, ale przede wszystkim podstawę ontologiczną. Autorytet Bożego słowa nadaje dziełu odpowiedniego tonu, a także w pewien sposób „usprawiedliwia” autorski sposób widzenia i przedstawiania rzeczywistości świętej.

Jeśli nawet w większości przypadków Rożniatowski stosuje długie peryfrazy, a nawet wkłada własne

[1] *Zob. A. Rybicki, s. 49-51.*
[2] *Zob. tamże, s. 55.*
[3] *W. Rzepka, W. Wydra,* Nota edytorska *do:* Rozmyślanie przemyskie *[w:]* Cały świat nie zmieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne*, red. W. R. Rzepka, W. Wydra, wstęp M. Adamczyk, Warszawa 2008, s. 145.*
[4] *Tamże, s. 309.*
[5] *M. Adamczyk,* Wstęp.., *s. 21.*
[6] *Tamże, s. 46.*
[7] *M. Adamczyk,* Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze polskiej do końca XVI wieku*, Poznań 1980, s. 11-12.*
[8] *A. Rybicki, s. 50.*
[9] *J. T. Maciuszko,* Symbole w religijności polskiej doby baroku i kontrreformacji*, Warszawa 1986, s. 96.*
[10] *J. S. Gruchała,* Wstęp *do: A. Rożniatowski,* Pamiątka krwawej ofiary Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, *Warszawa 2003, s. 16.*

teksty w usta bohaterów, to jednak nie są one sprzeczne z tym, co Pismo święte, często nie mówiąc wprost, zawiera w swoim kontekście. Owszem, zgodnie z nauką Kościoła, autorzy biblijni są autorami natchnionymi. To Duch, który niegdyś z gliny ulepił człowieka, z tegoż człowieka uczynił potem swoje narzędzie – przekazał mu tajemnice i obdarował siłą tworzenia. W oparciu o powyższe założenia Biblia nabiera mocy nadprzyrodzonej, nie jest już zbiorem mitów, ani redakcją wydarzeń, lecz Słowem, „które jest żywe i trwa" (1 P 1, 23). Owo nauczanie zostało usystematyzowane i potwierdzone najpierw tzw. Symbolem Nicejskim, a następnie – Dekretem Gelazjańskim (V w.), artykułami Soborów – XV-wiecznego Florenckiego i XVI-wiecznego Trydenckiego oraz dogmatem Soboru Watykańskiego (1870 r.)[1]. Czy można jednak, mówiąc o natchnieniu, ograniczyć się wyłącznie do autorów tekstów biblijnych? Wszakże tradycja zna wielu innych twórców – mistyków, ascetów, świętych, wreszcie poetów, których słowa „przenikały aż do rozdzielenia duszy i ducha [...] i zdolne były osądzić pragnienia i myśli serca" (Hbr 4, 12b). Również i oni weszli do dziejów Kościoła jako herosi ducha i mistrzowie życia, a z ich głosem liczy się współczesność. Nie chodzi tu oczywiście o podważanie Pisma. Jego treść jest prawdziwa i wciąż aktualna, ale czy nie można także pozostałych, piszących z namaszczenia i w klimacie modlitwy – w tym i Rożniatowskiego – zaliczyć do tych, których słowo spełniło w swoją rolę w dziele przekazywania Dobrej Nowiny światu?

Już na początku swego utworu autor *Pamiątki* zwraca się do Boga z głęboką prośbą o błogosławieństwo, gdyż to właśnie sam Bóg włożył w jego serce pragnienie napisania poematu:

Aż się jednak pióro swoje podnieść waży,
nie uporem, lecz w Pańskie miłosierdzie każę.
A ty, któryś tę śmiałość podał w serce moje,
proszę cię przez to wielkie miłosierdzie twoje,
przez srogą śmierć i przez krzyż, przez blizny wyryte,
przez najdroższej krwie twojej strumienie obfite
podnieć ochotę moję darem wiecznym nieba
a przydaj neukowi zmysłu, co potrzeba
na godne wysłowienie twej krwawej ofiary,
aby w prace mej widząc czytelnik twe dary,
chwalił cię ze mną wespół, Boga łaskawego;
owa tym torem zajdziem do królestwa twego.
Amen. (Do Czytelnika, 15-26)

Po modlitwie wstępnej oraz zachęcie odbiorców do skupienia i rozważania, autor zaczyna szczegółowy opis zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych cierpień Zbawiciela. W celu rozbudowania fabuły o wątki bardziej plastyczne, a jednocześnie wzniosłe, Rożniatowski – jak już zostało powiedziane – nie waha się korzystać z legendarnych przekazów średniowiecza. Już na początku mesjady, opisując obrzęd umycia apostołom nóg przez Jezusa, autor *Pamiątki* wyraźnie zaznacza, iż czynność ta nie ominęła również zdrajcy (zob. I, 48, 49). Ewangelia nie podaje żadnej wzmianki na ten temat. Mówi o tym natomiast *Rozmyślanie przemyskie*: „A także miły Krystus pokornie poklęknąwszy umył nogi i Judaszowi. A gdyż jemu tako znamię miłości ukazał i miłowania, a wszwakoż w swej zakamiałej złości ostał"[2]. Janusz Gruchała, oprócz wspomnianej aluzji Rożniatowskiego, zauważył, iż podobny opis znajduje się również w *Ewangelii Nikodema*[3]. Choć autor apokryfu nie relacjonuje wydarzenia bezpośrednio, to jednak wspomina o tym, opisując wewnętrzny dramat Judasza i jego samobójczą śmierć: „Zdrajco, bezbożniku, niewierny niewdzięczniku, sprzedałeś i zamordowałeś swego nauczyciela, który ci obmył stopy"[4].

Jednym z wielu epizodów mesjady, w tle których można zauważyć wyraźne nawiązania do dzieł apokryficznych, jest motyw krwi Pańskiej. W *Rozmyślaniach dominikańskich* wygląda to w następujący sposób: „[...] Krople krwawe przez sukienkę płynęły aże na ziemię. Bo w niem więcej krew panowała, bo był przenaczys<t>szej natury sangwinis. A przetoż krew jego rzuciła się ku sercu jego, potem rozeszła się ku stawom jego. Takoż że wszech stawow i członkow płynęła krew czysta i błogosławiona [...]"[5].

W *Rozmyślaniu przemyskim* krwawy pot Chrystusa „[...] z wszech stawów kurzącz się [...] poszedł jako z gorącej łaźnej"[6], natomiast ze swojej rozmowy z Najświętszą Dziewicą św. Brygida Szwedzka zanotowała następujące słowa: „Z mojej bowiem [tzn. Maryi] krwie ciało najczystsze i najforemniejszej kompleksyjej wziął, skóra Jego tak subtelna i miękka była, że za małym i lekkim uderzeniem zaraz krew wyprysnęła. Sama też krew Jego tak świeża była, że na skórze zdała się być bardzo czysta"[7].

Rożniatowski, zebrawszy owe informacje z różnych tekstów średniowiecznych, naturalistycznie przedstawił je w formie wierszowanej:

[1] *M. Adamczyk,* Wstęp.., *s. 13.*
[2] Rozmyślanie przemyskie, *t. 2, wyd. F. Keller, W. Twardzik, Weiher-Freiburg 2000, s. 216.*
[3] *Zob. J. S. Gruchała,* Objaśnienia *do: A. Rożniatowski,* Pamiątka krwawej ofiary*, wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003, s. 152.*
[4] Apokryfy Nowego Testamentu, *t. 1, [w:]* Ewangelie apokryficzne, *red. M. Starowiejski, Lublin 1980, s. 442.*
[5] *Cyt. za: J. S. Gruchała,* Objaśnienia.., *s. 156.*
[6] Rozmyślanie przemyskie, *s. 338.*
[7] *Cyt. za: J. S. Gruchała,* Objaśnienia.., *s. 156.*

wszystkie cielesne pory gwałtem otworzywszy,
wycisnęła krew one, która uchodziła,
a przed nagłą bojaźnią pod serce się kryła.
[...] (VI, 40-42)

W utworze został też przywołany motyw pięciu ran Chrystusa, związany przede wszystkim z wizją św. Brygidy[1], a znajdujący swoje odzwierciedlenie w duchowości franciszkańskiej. Autor mesjady za prefiguracje ran Chrystusa uznał pięć kamieni, przy pomocy których Dawid pokonał Goliata (zob. II, 19). Nie sposób w kontekście danego zagadnienia nie wspomnieć o tak bardzo popularnym zarówno w średniowieczu, jak i w kolejnych epokach, kulcie najświętszego Oblicza. Związany jest oczywiście ze słynną legendą o chuście Weroniki. Opowieść ta na zawsze weszła do historii życia religijnego jako szósta stacja Drogi Krzyżowej. Zanim jednak owo nabożeństwo powstało, św. Weronika stała się ulubioną bohaterką wielkich średniowiecznych autorów: Innocentego III, Francesco Petrarki, Dantego Alighieri[2]. Twórca nabożeństwa „dróżkowego" nie mógł ominąć tego wątku, zwłaszcza że pobożność ludowa już od dawna zdążyła się z nim oswoić (zob. XXVI, 24-30). O Weronice pamiętają też apokryfy. Gruchała przytacza fragment z *Rozmyślań dominikańskich*, które opowiadają o powszechnie znanym, miłosiernym uczynku świętej wobec obarczonego Krzyżem Jezusa, podkreślając przy tym, że wizerunek, który w nagrodzie dostała od Mistrza do tej pory znajduje się w Rzymie[3].

Kim zatem była owa pobożna niewiasta, skoro nie piszą o niej ewangeliści? I czy w ogóle istniała? Owe pytania postawił sobie również Henryk D. Wojtyska. Snując swoje rozważania na temat kultu Boskiego Oblicza, zaznacza, że Weronika była jedynie „tworem pobożnej wyobraźni pierwszych chrześcijan"[4]. W związku z tym nic dziwnego, że ów wątek był tak chętnie podejmowany przez autorów tekstów apokryficznych, a także na przestrzeni wieków tak skrupulatnie interpretowany przez różnych artystów i twórców. Natomiast zupełnie inną opowieść relacjonuje *Ewangelia Nikodema*. W niej pobożna „matrona" imieniem Weronika historię swojej chusty opowiada Woluzjanusowi, posłowi cesarza Tyberiusza, który będąc ciężko chory, wysłał swego sługę w celu odnalezienia wędrownego cudotwórcy i lekarza:

„Gdy Pan mój, nauczając wędrował, a mnie było bardzo ciężko znosić Jego oddalenie, chciałam, by mi namalowano Jego podobiznę, abym gdy będę pozbawiona Jego obecności, cieszyła się przynajmniej podobizną Jego postaci. Gdy niosłam płótno malarzowi, aby na nim Go odmalował, spotkałam Pana, który mię zapytał, gdzie idę. Gdy powiedziałam przyczynę, wziął ode mnie materiał i oddał mi go z odbitym na nim obrazem Jego świętej twarzy. Jeśli więc na to oblicze spojrzy pobożnie twój pan, będzie się zawsze cieszył dobrodziejstwem zdrowia. A on do niej na to: „Czy ten obraz można kupić za złoto bądź srebro?" Odpowiedziała: „Nie, tylko pobożnym uczuciem. Dlatego też pojadę z tobą i zaniosę obraz cesarzowi, aby go zobaczył, i powrócę[5]".

Rożniatowski zdecydowanie oparł się o bardziej znaną legendę, w której Weronika podążając za Jezusem na górę Kalwarię, „z uprzejmą chęcią na kolana przyklęknąwszy, podwiką licę mu otarła" (XXVI, 28-29). I choć opowieści się różnią, morał – wydaje się – pozostaje ten sam: każdy chrześcijanin winien stać świętym odbiciem boskiego oblicza Jezusa z Nazaretu. Uczynek Weroniki natomiast nigdy „nie będzie wyjęty z pamięci bogobojnych" (XXVI, 50-51). Jego przesłanie na przestrzeni wieków będzie na nowo odczytywane w różnych kontekstach i z coraz to nowej perspektywy. Biorąc pod uwagę fakt, iż większość fragmentów *Pamiątki* Abrahama Rożniatowskiego zostało zbudowanych na podstawie utworów apokryficznych, nie sposób w niniejszym artykule przedstawić wszystkich aluzji i nawiązań. Zresztą z największą dokładnością dokonał już tego Janusz Gruchała. Wydaje się jednak, iż warto byłoby raczej głębiej się zastanowić nad celem takiego naśladowania i spróbować wyciągnąć wnioski. Z pewnością napisana przez Rożniatowskiego mesjada miała nie tylko przypominać wydarzenia sprzed dwóch tysięcy lat, lecz przede wszystkim na tle opowieści ewangelicznych kształtować u wiernych poczucie współodpowiedzialności, a także cnotę. Jakie wartości propagował autor? Aby odpowiedzieć na to pytanie, wystarczy kolejny raz sięgnąć po pisma, niejednokrotnie już wspominanej, św. Brygidy Wielkiej, która ze swoich rozmów z Chrystusem zanotowała następujące słowa:

„Byłabyś bardzo niewdzięczna, gdybyś nie kochała mnie za taką wielką miłość ku tobie. Skoro bowiem moja głowa została zraniona, a na Krzyżu została pochylona dla ciebie, to twoja również powinna się pochylać ku pokorze. Ponieważ zaś moje oczy były zalane krwią i łzami, dlatego powinnaś powstrzymywać się od oglądania tego, co ci sprawia przyjemność. Również moje uszy zalane były krwią i słyszały uwłaczające mi słowa; z tego powodu powinnaś odwracać twoje uszy od żartów i niewłaściwych rozmów. Ponieważ także moje usta doznały goryczy napoju, który podano mi do picia, dlatego niech twoje będą zamknięte na wszelkie zło, a otwarte na dobro. Dlatego, że moje ręce były wyciągnięte i przybite gwoździmi, niech twoje dzieła, których symbolem są ręce, będą zwrócone ku biednym i ku zachowywaniu moich przykazań. Twoje stopy – to znaczy twoje uczucia, dzięki którym powinnaś się zbliżać do mnie – powstrzymuj od przeżywania przyjemności. Jak całe moje ciało cierpiało, tak i całe

[1] *Zob. Św. Brygida Wielka,* Objawienia i inne dzieła*, przeł. J. Hojnowski, S. Kafel, T. Wietecha, Kraków 2004, s. 348.*
[2] *P. Badde,* Boskie Oblicze. Całun z Manoppello*, przeł. A. Kuć, Radom 2006, s. 102-103.*
[3] *Cyt. za: J. S. Gruchała,* Objaśnienia*.., s. 172.*
[4] *H. D. Wojtyska,* Kult świętego Oblicza Chrystusa, *[w:]* Kult Męki Pańskiej. Historia i teraźniejszość*, red. tenże, Olsztyn 2001, s. 105.*
[5] Apokryfy Nowego Testamentu*.., s. 471.*

twoje niech będzie ciągle gotowe do tego, aby oddawać mi należną cześć"[1].

Ów tekst z pewnością pomoże zrozumieć Rożniatowskiego, któremu przecież nie chodziło o wystraszenie pielgrzymów. Zresztą nawet wzbudzanie w nich pobożnych uczuć nie było celem samym w sobie. Wybranie fundamentalnej opcji życia ukierunkowanej na świętość – tak najwyraźniej można byłoby określić powód, dla którego Rożniatowski wziął się za pióro. Efekt jego pracy ocenił czas.

2. Symbolika religijna oraz tendencje amplifikacyjne w scenach Męki Pańskiej

Autor omawianej mesjady nadzwyczaj misternie posługuje się różnego rodzaju figurami poetyckimi. Kreując obraz cierpiącego Mistrza, a także ukazując całą sytuację, związaną z jego ukrzyżowaniem, Abraham Rożniatowski najczęściej odsyła do takich postaci, przedmiotów bądź zjawisk, które najwyraźniej charakteryzują osobę Chrystusa, a odbiorcom pozwalają odczuć napięcie towarzyszące scenom jego Męki. Z tekstów średniowiecznych przyjął Rożniatowski tendencję do wyliczania poszczególnych części ciała Chrystusa, które doświadczyły takich bądź innych katuszy:

Głowę mi tarnie zbodło i mózg poorało,
słuch swój straciły uszy, wzroku mi nie zostało.
Na twarzy potłuczonej ciężkiej ręki ślaki
chwieją się zbite zęby (ból nie lada jaki).
Kark i szyja pięściami z miejsca wysadzona,
drzewo ciężkie złamało plecy i ramiona.
Na tymże drzewie ręce, nogi przykowano,
kości policzyć może, piersi skołatano.
Porwały się, jak strony rozciągnione żyły
stawy mocno rozpięte z czaszek wyskoczyły.
[...] (XXXIII, 357-366)

Niewątpliwie ów sposób na przedstawianie fizycznych tortur Zbawiciela zaczerpnięty został także z franciszkańskiego zwyczaju uczczenia najświętszych członków Jezusa. Ponadto – jak zauważył Mirosław Korolko – „objawy dolorystycznej dewocji pasyjnej" znalazły swoje odzwierciedlenie w *Pozdrowieniu wszystkich członków PanaJezusowych*, wydanym w 1533 roku. Prawdopodobnie, że również z owego dzieła nie omieszkał skorzystać Rożniatowski[2]. Zapewne nie zostały też w tym miejscu pominięte ekstatyczne wizje św. Brygidy Wielkiej, której Najświętsza Maryja Panna cierpiące ciało Chrystusa opisała w następujący sposób:

„Oczy jego stały się półmartwe, szczęka opadła, oblicze posiniało, usta się otwarły, język był cały zanurzony we krwi, a brzuch jakby bez wnętrzności, przywarł do grzbietu. Ciało było blade i wiotkie z powodu upływu krwi; ręce i nogi mocno wyciągnięte i na kształt krzyża rozłożone wszerz i wzdłuż, a broda i włosy poplamione krwią. Syn mój – posiniaczony i poraniony – miał jeszcze mocne serce, ponieważ z natury był silny i zdrowy. Z mojego ciała otrzymało ciało czyste i dobrze zbudowane. Skórę miał jednak tak delikatną i wrażliwą, że nawet przy lekkim uderzeniu wypływała krew. […] Widać było otwarte usta i pokrwawiony język. Dlatego że w dłoniach zrobiły się większe dziury, ciężar ciała spoczywał w większym stopniu na nogach. Palce i ramiona jakby się wydłużyły, a drzewo krzyża jeszcze bardziej gniotło plecy. […] Zdjętego z krzyża wzięłam na swoje kolana. Wyglądał jak trędowaty. Cały był posiniaczony i poraniony. Oczy były martwe i zalane krwią, usta zimne jak śnieg, broda szorstka, twarz pomarszczona, ręce tak sztywne, że można je było położyć tylko na brzuchu. Skurczony zastygł na krzyżu i teraz takiego właśnie trzymałam na swoich kolanach[3]".

Natomiast tak słynnemu w środowiskach bernardyńskich, rozważaniu siedmiu słów Jezusa na Krzyżu poeta poświęcił aż cały i to dość obszerny rozdział swojej mesjady. Pochylając się nad każdym zdaniem konającego Chrystusa, Rożniatowski – zdaje się – czyni wszystko, aby czytelnik usłyszał ten tragiczny testament i wziął go sobie do serca. Autor więc nie tylko przytacza zaczerpnięte z Ewangelii wyrażenia, lecz przy pomocy różnego rodzaju aluzji i przenośni próbuje je też zinterpretować. Przywołując między innymi fragment, w którym Jezus wyraził swoje pragnienie (zob. J 19, 28), nie omieszkał Rożniatowski nie przypomnieć o tym, że to sam Chrystus, nazywając siebie źródłem, obiecał, że z każdego, kto zechce przybliżyć się do tego zdroju, również „wytrysną strumienie wody żywej" (J 4, 14). Jeśli zaś chodzi o sam wyraz: „Pragnę", to autor akcentuje tu absolutnie inny rodzaj Bożego pragnienia:

grzech cię nasz morzy a czyni pragnienie
nieugaszona miłość na ludzkie zbawienie.
[…] (XXXIII, 271-272)

[1] *Św. Brygida Wielka, s. 49.*
[2] *Zob. M. Korolko,* „Mąż Boleści" w staropolskich pieśniach pasyjnych, *[w:]* Chrystus w literaturze polskiej*, red. P. Nowaczyński, Lublin 2001, s. 45; M. Hanusiewicz,* Święte i zmysłowe w poezji religijnej polskiego baroku, *Lublin 1998, s. 255-257.*
[3] *Św. Brygida Wielka, s. 47-48.*

Poeta często wykorzystuje w tekście różnego rodzaju anafory. Podkreśla tym samym znaczenie i wartość omawianych wydarzeń. Zwraca się do zmęczonego ciężarem Krzyża Zbawiciela:

Upadłeś, niestetyż mnie, na hartowne strzały;
upadłeś, piersi swoje za mnie zastawiwszy;
upadłeś mnie z okrutnych rąk oswobodziwszy;
upadłeś na mizernym śmierci mojej haku,
upadłeś na śmiertelnym grzechu mego znaku.
[...] (XXXV, 94-98)

Rożniatowski nadaje upadkowi Jezusa znaczenie ekspiacyjne. Nie jest to już zwykłe potknięcie, lecz akt woli samego Boga, który przyjmuje na siebie cały ciężar winy człowieka. Chrystus bowiem potyka się nie o przeszkody, znajdujące się na drodze, ale o grzech, który nieuchronnie prowadzi ku śmierci. Z kolei sam Rożniatowski w obliczu wydarzenia przyjmuje nie tylko rolę obserwatora, ale też pokutnika i winowajcy. Przytaczając zaś słynny dialog między Jezusem a Piłatem, autor *Pamiątki* przy pomocy licznych powtórzeń niezwykle mocno akcentuje topos *Ecce Homo*. Z ogromną ekspresją wskazuje na Chrystusa, który pomimo tego, że jest skazany na haniebną śmierć i opływa krwią, wciąż pozostaje jedynym władcą ludzkiego serca. Co więcej, Rożniatowski jakby stara się w skrócie przypomnieć odbiorcom najważniejsze wydarzenia z historii zbawienia, które się spełniły w tym właśnie człowieku:

OTO CZŁOWIEK, nabożna duszo pożądany,
na wybawienie twoje teraz pokazany.
OTO CZŁOWIEK; z tegoć to które wypływają
hojne źródła, z twych grzechów ciebie omywają.
OTO CZŁOWIEK; ten będąc w swej Boskiej osobie,
zstał się człowiekiem nędznym z miłości ku tobie.
OTO CZŁOWIEK, który cię w niebo swym przykładem
pokory, cierpliwości i wzgardy wiedzie śladem.
OTO na koniec CZŁOWIEK, którego Bóg chwały
daje, abyś z nim wespół żył wiecznie wiek trwały.
[…] (XXIII, 86-96)

Mirosława Hanusiewicz zauważyła, iż w poezji barokowej „nieskończona odległość między Bogiem a człowiekiem zostaje wyrażona w symbolach ciała i dzięki nim w pewien sposób przezwyciężona”[1]. Podobny chwyt stosuje Abraham Rożniatowski. Zastanawiając się nad sposobem wynagrodzenia Bożej miłości, kreśli nadzwyczaj drastyczną próbę wyniszczenia własnego ciała:

[…] Czymże-ć, proszę, tę uprzejmość twoję
nagrodzić mam? Bym dobrze nędzną duszę moję
utopił w gorzkim płaczu, bym swe wnątrze spławił
w szczyre łzy, bym i serce brzytwami rozkrwawił,
bym ciało w sztuki zrzezał – nie nagrodzęć tego.
Czymże jednak nagrodzę miłość Boga mego?
[...] (XXXV, 99-104)

Wyobrażenie sobie swoich własnych tortur służyć winno wzmacnianiu nie tylko emocjonalnego i psychicznego związku z Mesjaszem, ale w jakimś stopniu również cielesnego. Wszak Chrystus jest zarówno prawdziwym Bogiem, jak i prawdziwym człowiekiem. Jego odczucia, a także sposób przeżywania duchowych oraz fizycznych udręk niczym się nie różnią od doznań, które doświadcza każda ludzka istota. Rożniatowski więc umieszcza powyższy tekst w celu rozbudzenia w odbiorcy intensywnego *compassio*, a także – zdaje się – pewnego *imitatio*, chociażby absolutnie podświadomego, przeżywanego wyłącznie w wyobraźni pątnika. Nie mniej interesującą kwestią są też wykorzystane w tekście określenia krwi Chrystusa, które według współczesnej badaczki przekraczają „granicę gustu”[2]. Autor stosuje całą gamę figur, w których ten boski płyn utożsamiany jest ze „zbawienną rosą, [co – I. S.] z bujnej ziemi broczy” (VI, 45) oraz „rosą z obłoków mokrych wypuszczoną” (VI, 48), a także „z winogrodną jagodą prassą wytłoczoną” (VI, 47). Warto tu wspomnieć, iż krew Zbawiciela jest również napojem eucharystycznym (XXIX, 90), a Jezus – kapłanem, który sam siebie „ofiaruj<ę> żywy ofiarą wonnokrwawą” (XXXIII, 378-379). Strumienie krwi Jezusa, w ujęciu Rożniatowskiego, były tak obfite, że potrafiły „zafarbować” jego szatę (VI, 44), która w związku z tym nabrała pięknych kolorów „kwiatu różanego” (VII, 3), a

[1] *M. Hanusiewicz,* Święte i zmysłowe.., *s. 217.*
[2] *Tamże, s. 271.*

także „świetnorumianych" barw, niczym „zaranna zorza" (VII, 4). Ponadto krew została ukazana jako życiodajne „strumienie" (XXI, 114), w którym grzesznik winien obmyć swoje uczynki (zob. XXI, 114, 116). Również soczysta czerwień oraz jej odcienie w tym przypadku mają – wydaje się – sens symboliczny: nie tylko nawiązują do wspomnianej już ofiary eucharystycznej, ale też odsyłają do rozumienia czerwieni jako koloru miłości, ofiary, męczeństwa. Ów kolor był pożądany nie tylko w wiekach średnich, w renesansie (najczęściej w zestawieniu z białym), czy w baroku. W kolorze tym lubowano się już we wczesnym antyku, gdyż uznawany był za symbol bogactwa, sławy, wspaniałości[1]. Zakrwawiona szata Mesjasza staje się więc tuniką królewską, ukazującą Chrystusa jako absolutnego władcy, do którego należy wszelka cześć i uznanie. Ze względu na to, iż „czerwień była też kolorem wojowników na znak przelewanej przez nich krwi, narażania swego życia i płomiennego męstwa"[2], Chrystusa również można uważać za odważnego żołnierza, a zarazem zwycięzcę w walce z mocami zła (zob. XXIX, 90-99; XXXVI, 40-54). Autor zaprasza pątników, aby wpatrując się w majestat umęczonego Chrystusa, nie wahali się wziąć na siebie jego jarzmo i podążać drogą, którą sam wytyczył. Stawia jednak przy tym pewien warunek: „pódźcie tylko, dzierżąc się czerwonego szlaku" (XXV, 52). Jak widać, przelana krew Jezusa nie tylko pełni funkcję obmycia człowieka z grzechu i wyjednania mu zbawienia, lecz także staje się kierunkowskazem na jego życiowych drogach.

Pozostając w danym kontekście, nie sposób nie wspomnieć o metaforach, które wykorzystuje autor w opisie Chrystusowego ciała. Oprócz tego, że jest ono „święte" (VI, 44), zostało też nazwane życiodajną, „bujną ziemią" (VI, 45), „jagodą" (VI, 46), „obłokiem" (VI, 47). Nade wszystko zaś jest to „niepokalana Hostya prawdziwa" (XXII, 84). Jezus eucharystyczny to też pelikan, który zgodnie z mistyczną alegorią średniowiecza karmi swoje pisklęta własną krwią (zob. XXXV, 90)[3]. Częste przywołanie motywu Eucharystii winno było uświadomić odbiorcom ponadczasowy, ponadwymiarowy, a nawet kosmiczny charakter wydarzeń, w których na mocy wiary i modlitewnego wysiłku mają możliwość udziału. Wszak jedynie misterium Chleba i Wina w uderzający sposób wskazuje na kontaminację w Eucharystii dwu rzeczywistości: skończonego świata ludzi oraz nieskończonego świata Bożej miłości. Ciekawym jest fakt, że w swojej mesjadzie Rożniatowski (czyżby w ślad za św. Janem Ewangelistą?)[4] ominął wydarzenie, odbywające się w wieczerniku. Skupił się wyłącznie na obrzędzie umywania nóg, natomiast wobec ustanowienia sakramentu Eucharystii zdecydował się zachować święte milczenie:

> ani śmiem, anim godzien (o anjelskim chlebie
> niech śpiewają anjeli na wysokim niebie).
> […] (I, 55-56)

W zestawieniu z osobą Chrystusa oraz z jego posłannictwem, w utworze niejednokrotnie zostały przywołane postacie ze Starego Testamentu. Wśród nich znalazł się oczywiście Dawid jako biblijny praobraz Mesjasza (zob. II, 5-20), ale też Mojżesz, który wystawił węża na pustyni (zob. XXIX, 15-16), Aaron i jego rózga, która potem została ukazana w wizji Jeremiasza (zob. XXIX, 23-26). Przywołany jest również zmęczony po wojnie z Filistynami Samson, który podobnie jak Jezus walczył z nieprzyjaciółmi (zob. XXXIII, 246-254). Wykorzystując wątki starotestamentowe w opisach, dotyczących wydarzeń ewangelicznych, autor mesjady – zdaje się – wraz z autorem *Listu do Hebrajczyków* stwierdza, iż „wielokrotnie i na różne sposoby przemawiał niegdyś Bóg do ojców naszych przez proroków, a w tych ostatecznych dniach przemówił do nas przez Syna" (Hbr 1, 1-2). Autor umiejętnie wykorzystuje swoją wiedzę z zakresu patrystyki. Nazywając Jezusa m.in. miłosiernym Samarytaninem (zob. XXXV, 81), korzysta zarówno z pism Ojców Kościoła, jak też z chrześcijańskiego dziedzictwa średniowiecza. „Ojcowie interpretują tę przypowieść w kategoriach historii całego świata: człowiek, leżący na pół martwy i złupiony przy drodze jest obrazem „Adama", [w którym teologia scholastyczna dopatrywała się osoby – I. S.] „pozbawionej danego jej blasku nadprzyrodzonej łaski i zranionej w swej naturze"[5].

„Jeśli napadnięty jest obrazem człowieka – pisze Joseph Ratzinger – to wtedy Samarytanin może być tylko obrazem Jezusa. Bóg – obcy i daleki, wyruszył w drogę, by zająć się swym rozbitym stworzeniem. […] Leje oliwę i wino na nasze rany: dostrzeżono w tym obraz uzdrawiającej mocy sakramentów. Prowadzi nas do gospody, to jest do Kościoła, w którym mamy się leczyć, i zostawia zadatek jako zapłatę za tę kurację"[6].

Jezus jako Nowy Adam występuje XXII części *Pamiątk*i, a słup jego biczowania, w ujęciu Rożniatowskiego, konotuje z rajskim drzewem poznania dobra i zła:

> Stoi swym własnym grzechem Adam obnażony,
> stoi Chrystus przestępstwem jego obłupiony –

[1] *Zob. D. Forstner,* Świat symboliki chrześcijańskiej, *przeł. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990, s. 118-120.*
[2] *Tamże, s. 118.*
[3] *Zob. D. Forstner, s. 246-247.*
[4] *Egzegeci snują domysły, iż apostoł Jan jako kontemplatyk, kierując się osobistym respektem wobec tajemnicy Eucharystii oraz rozumiejąc wagę słów Jezusa, wypowiedzianych w wieczerniku, nie ośmielił się wspomnieć o tym wydarzeniu w swojej Ewangelii. Zob. Г. Чистяков,* Над рядками Нового Завіту, *Lwów 2005, s. 262-263.*
[5] *J. Ratzinger,* Jezus z Nazaretu, *przeł. W. Szymona, Kraków 2007, s. 172-173.*
[6] *Tamże, s. 173.*

on przy drzewie, Zbawiciel przy mocnym filarze.
[…] (XXII, 35-37)

Wśród egzegetów starotestamentowy Izaak uważany jest za prototyp Chrystusa a ofiara składana na górze Moria implikuje z kolei ewangeliczne wydarzenie na Golgocie[1]. Owej myśli nie pominął również Rożniatowski. Odzwierciedla ją w XXV rozdziale swojego utworu:

Niewinny Izaaku, już na swe ramiona
weź te drewna, a pódźmy śpieszno, kędy ona
góra wysoka stoi, tam twojej ofiary
pewne miejsce; dźwigaj te śmierci swojej mary.
[...] (XXV, 19-22)

W utworze nadzwyczaj ważną rolę odegrała symbolika chrystologiczna. Zresztą dziwne byłoby i pewnie nie na miejscu, gdyby autor nie sięgnął po tak bogatą gamę motywów, ilustrującą postać Chrystusa. W okresie baroku owa symbolika „służyła niekiedy bieżącym potrzebom duszpasterskim, czy kształtowaniu pewnego określonego typu dewocji, religijności zorientowanej konkretnie na pewne praktyki religijne”[2]. Nie mniej interesująca jest przywołana w utworze symbolika sfer kosmicznych, tak bardzo popularna w barokowych kazaniach[3], a czerpiąca swoje natchnienie z średniowiecznych pieśni religijnych. Jest to tzw. motyw *planctus naturae* (opłakiwanie przez naturę). Autor ukazuje smutek i żałobę całego stworzenia, które z wielką trwogą obserwuje cierpienie swojego Stwórcy. Wszystko, co było ozdobą wszechświata, co napełniało ziemię blaskiem i światłem, na widok ubiczowanego, a potem umierającego Chrystusa, przyobleka szatę żałobną. W ekonomii zbawienia ekspiacyjna misja Syna Bożego stała się odkupieńczą nie tylko dla człowieka, lecz również dla całego, grzechem skażonego stworzenia, które „jęczy i wzdycha”, oczekując na objawienie się chwały Bożej (zob. Rz 8, 20-23):

Płacz niedostępne niebo i sfery obrotne,
gaście pochodnie swoje, światła prędkolotne.
Wiatry niepościgione, mgły, chmury, obłoki,
miasto wody lejcie łzy na niskie opoki.
A ty, ziemi, oblana zwierzchnią wilgotnością
rusz fundamenty swemi i swą głębokością.
Zapłaczcie, elementa i wszystko stworzenie,
którekolwiek na ziemi masz swe położenie.
[…] (XXII, 13-20)

Albo też:

Niebo i na nim światłe lampy zawieszone,
pod niebem i na ziemi żywioły stworzone
i wszystko przyrodzenie, swego Stworzyciela
widomą śmiercią zdjęte, lubego wesela
zapominając na czas, przyjemną ozdobę
zrzucają, a obłoczą powinną żałobę.
Słońce jest pierwszą ozdobą wszystkiemu,
najpierw lamentować każe światłu swemu:
swoje ogniste koło i złote promienie
obłocze w czarną postać i w żałobne cienie;
grubą mgłą o szóstej się godzinie zawiło
i tak aż do dziewiątej światu nie świeciło.
[…] (XXXIII, 182-194)

Kategoria astronomiczna dodaje tekstowi patosu, odbiorcę zaś wprowadza w świat doniosłych wrażeń, gdzie nawet upersonifikowana natura i jej żywioły nie są obojętne wobec dokonywanego misterium. Warto zaznaczyć, że również sam Krzyż ma rozmiar kosmiczny, łączy bowiem i jedna człowieka i świat z Ojcem. Mówi o tym św. Paweł, przywołując formułę czterech wymiarów: Szerokości, Długości, Wysokości i Głębokości (Ef 3, 18). „Ten „kosmiczny Krzyż”, spinający niejako całe stworzenie od początku wyrażał zamysł Stwórcy: harmonię i ład miłości. Cztery ramiona tego „krzyża” wyznaczały kierunki pierwotnego ładu (czyli raju): pionowy; ukazujący więź

[1] *Zob. Г. Чистяков,* Над рядками.., *s. 282.*
[2] *J. T. Maciuszko, s. 147.*
[3] *Zob. tamże, s. 124.*

między człowiekiem a Bogiem, i poziomy – znak harmonijnego współistnienia całego stworzenia”[1].

W kontekście danego utworu, nie sposób nie wspomnieć o postawie Maryi – Matki Jezusa. To właśnie Bogurodzicy, po Jezusie, autor poświęcił najwięcej miejsca w mesjadzie. Było to „uzasadnione jej istotnym znaczeniem w religijności polskiej doby baroku, ugruntowanym właśnie w XVII wieku”[2], lecz zainspirowanym tzw. *compassio Mariae* – jednym z najbardziej popularnych zjawisk w duchowości późnego średniowiecza[3]. W *Pamiątce* Matka Boleściwa pełni dwie funkcje: jest współodkupicielką (zob. XIV, 75-86; XXIV, 71-82) oraz pośredniczką łask (zob. XXXV, 120-130). Dla odbiorców mesjady zaś staje się przykładem osoby, która czuwa, modli się i rozważa w sposób najbardziej doskonały. Maryja więc przewodzi wiernym w tej duchowej pielgrzymce śladami Męki Pańskiej.

Do środków wyrazu, przy pomocy których Rożniatowski tworzy obraz Jezusa i Maryi, niewątpliwie należy zaliczyć amplifikacje. Autor snuje swoje rozważania, wykorzystując liczne peryfrazy, gradacje, hiperbole. Osiąga tym samym zamierzony efekt – łamiąc stereotypowe myślenie odbiorcy, czyni go wtajemniczonym w ukryte zamysły Stwórcy. Opisując na przykład sąd u Piłata, Rożniatowski wylicza wszystkie rzekome przewinienia Barabasza, który zamiast Jezusa na życzenie tłumu został uwolniony spod kary śmierci:

Przekładasz łotra, który żył zawsze w rozboju,
w pijaństwie, w cudzołóstwie, w grzechach jako w gnoju
z dzieciństwa pono będąc, lżył wiecznego Boga
nad tego, przez którego do zakonu droga
zawsze otwarta była; i sam go zachował
i przykład, ucząc inszych, z siebie pokazywał,
jako zachować miłość Boga i bliźniego.
[...] (XXI, 77-83)

Jeśli obraz złoczyńcy autor zilustrował poprzez opisywanie jego ujemnych cech charakteru, to z kolei Jezus został ukazany jako prawdziwy wzór do naśladowania. Stąd poeta, gorsząc się owym niesprawiedliwym wyborem Izraelitów, próbuje zaszczepić owo uczucie swoim pobożnym słuchaczom.

Zainspirowany obrazem godów weselnych z Apokalipsy, Rożniatowski zaprasza krąg swoich odbiorców, aby najpierw przyjrzeli się białym szatom wszystkich odkupionych, a następnie wyobrazili sobie zaplamione grzechem ubranie oprawców:

Ale zastanówmy się a na niebaczenie
tyranów tych popatrzmy, jako to odzienie
swoje straciło krassę: ci błotem pluskają,
ci prochem posypują, a co wybiegają,
widzieć nową rzecz chciwi, bacząc białą szatę,
znak człowieka głupiego; drugi węglem łatę,
drugi rysuje na niej charaktery śmieszne,
jako to więc umieją chłopiątka ucieszne.
[…] (XX, 25-32)

Jak widać, nie bez odrobiny ironii, aczkolwiek bardzo plastycznie, autor rozbudował ów obraz, a tym samym zaakcentował wagę i konsekwencję, jakie wiążą się z przekroczeniem Bożych przykazań. Ogromne zainteresowanie wzbudza również fragment, w którym poeta we własnej wersji przedstawia dialog między ukrzyżowanym Jezusem a jego Ojcem. Słynne *Eli, Eli, lema sabachthani?* (Mt 27, 46) w tekście zostało poszerzone zarówno o wątki zaczerpnięty z księgi Hioba, jak też o długą rzekomą odpowiedź Boga Ojca na wołanie Syna:

Przeto wielkiej boleści będąc pełen prawie,
Ojcu się najmilszemu uskarżasz łaskawie:
„Wołam k tobie, Ojcze mój, i stoję przed twoim
majestatem, lecz gardzisz tym wołaniem moim,
nieubłagane ucho i wzrok obróciwszy,
a mnie się w okrutnego z Ojca odmieniwszy.
Boże mój, o Boże mój, czemuś mię opuścił?
Czemuś tak niezwyczajny gwałt na mię dopuścił?”
– „Nie dopuściłem, synu, jeśli to rzec mogę,

[1] B. Mokrzycki, *„To czyńcie!”. Eucharystyczna mistagogia w roku liturgicznym*, Kraków 2005, s. 162.
[2] *S. Baczewski,* Między porządkiem a chaosem. O „Jezusie Nazareńskim” Szymona Gawłockiego, *[w:]* Świt i zmierzch baroku, *red. M. Hanusiewicz, J. Dąbkowskiej, A. Karpińskiego, Lublin 2002, s. 345.*
[3] *Więcej na ten temat: A. Rybicki,* Compassio Mariae w chrześcijańskim życiu duchowym. Studium na przykładzie polskiej średniowiecznej literatury i sztuki religijnej, *Lublin 2009.*

aleś sam dobrowolnie taką obrał drogę.
Taką cię miłość twoja na ziemię zwabiła,
miłość niewysłowioną męką cię strapiła.
Jednakże cierpliwym bądź, prędko pożądany
koniec ujrzysz, wnet będziesz wdzięcznie przywitany
od tych, którzy cię dawno pod ziemią czekają
i twej tam obecności wielce pożądają.
Wnetże połamiesz mocne zapory piekielne
i wywiedziesz swe więźnie w pola nieśmiertelne,
gdzie na prawicy mojej z tryumfem usiądziesz
a z okupu swojego weselić się będziesz".
[…] (XXXIII, 215-234)

Należy podkreślić, iż wyżej przytoczona apokryficzna rozmowa jest już którąś z kolei próbą autora, aby przypomnieć wiernym sens i wartość życia, a także śmierci Jezusa Chrystusa. Milczenie Golgoty zostało w jakimś sensie „zakłócone" poprzez odsłonięcie uczuć zarówno konającego Syna, jak i jego, nie mniej cierpiącego, Boga Ojca. Sam fragment natomiast skonstruowany został w taki sposób, aby wywołać u słuchaczy bądź czytelników cierpienie i dumę jednocześnie. Współodczuwanie i litość z powodu okrutnej śmierci Zbawiciela zmienia się w triumf jego zwycięstwa oraz głęboką nadzieję życia dla wszystkich, których odkupił. Nie oszczędził też autor czytelnikom motywów pełnych okrucieństwa i trwogi, wypływających ze średniowiecznych tendencji dolorystycznych. Niepohamowany w wykorzystywaniu hiperboli, opisał Mękę Pańską w sposób najbardziej drastyczny i na miarę czasów dzisiejszych absolutnie niekonwencjonalny:

A tu co bliższy Panu po gębie, po głowie
pięściami, palcatami tłuką, na twarz plują,
nogami bez litości depcą, policzkują.
Krew z gęby, z nozdrzy pluszczy pod nogi tyrańskie.
pazurami brozdują przed oblicze Pańskie –
jak wściekli psi jelenia popadszy w obławie,
to tam, to sam po leśnej obracają trawie,
w dorywczą zacinając kłem ostrym: krew pluszczy,
brzmi jeden pochopny huk po szerokiej puszczy.
[…] (XIII, 60-68)

Przykłady można mnożyć, gdyż powyższe fragmenty są jedynie próbką wykorzystanej w *Pamiątce* tendencji amplifikacyjnej. Wszak prawie wszystkie przywołane w utworze „relacje ewangeliczne rozbudowane zostały przez uszczegółowienie opisów, realiów topograficznych, elementów stroju, urody oraz inne"[1].

Dokonując analizy mesjady Rożniatowskiego, niewątpliwie należałoby zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt. Oprócz bohaterów Starego Testamentu poeta w swoim utworze niejednokrotnie przywołuje bogów antycznych (zob. XXII, 1; XXXV, 119). Czyni to zwłaszcza w inwokacjach, poprzedzających sceny Męki Pańskiej, ale nie tylko. W rozdziale XXVIII zostało na przykład wymienione imię Persefony – bogini podziemia i małżonki Hadesa. Z nią porównał Rożniatowski śmierć, stającą do pojedynku z Chrystusem:

Przypasz miecz, Persefono, i przyoblecz zbroję,
wystąp na pojedynek, wziąwszy strzały swoje.
[…] (XXVIII, 83)

Owszem, takie połączenie mogłoby nieco zdziwić świętobliwego odbiorcę, gdyby nie fakt, że mesjada została napisana nie tylko w klimacie pobożności ludowej, lecz również pod dyktando barokowych tendencji artystycznych. „Myśl antyczna – tłumaczy Janusz Maciuszko – w barokowych tekstach religijnych jest na porządku dziennym. Wiele jest w nich odniesień do postaci lub wątków mitologicznych, albo – rzadziej – postaci autentycznych z czasów starożytnych. Mamy do czynienia w tych wypadkach z dziedzictwem porenesansowym, [przy uwzględnieniu – I. S.] żywotnych cech obiegu średniowiecznego"[2]. Ponadto takie wtręty w poezji staropolskiej są skonwencjonalizowane i odsyłają do wzorców „ustabilizowanych na gruncie tradycji poetyki i estetyki europejskiej"[3].

Warto zaznaczyć, iż autor mesjady nie zapomniał również o ludziach zajętych ogromem codziennych obowiązków i niemających zbyt wiele czasu na długie modlitwy. Zapewne z myślą o nich w 1618 roku wydał *Zwierciadło smutne wyrażające wizerunk okrutnej Męki i śmierci Pana Zbawiciela naszego Jezusa*

[1] *J. S. Gruchała,* Wstęp.., *s. 19.*
[2] *J. T. Maciuszko, s. 85.*
[3] *Tamże, s. 85.*

Chrystusa. Jest to – rzec można – *Pamiątka* w „pigułce". Autor już na początku *Zwierciadła* zaznaczył, iż tekst został napisany w celu ułatwienia nabożeństwa „ludziom zabawnym lub też w czytaniu teskliwym"[1]. Nie oznacza to bynajmniej, że skracając *Pamiątkę*, Rożniatowski zrezygnował ze wszelkich zabaw literackich. Wręcz przeciwnie, unikając autocytatów, mistrzowsko używał parafraz, a „dążąc do wygładzania stylu", starannie unikał wszelkich „ryzykownych zwrotów i pomysłów"[2].W swoich utworach autor – wydaje się – nie bez powodu ujawnił ogrom swojej wiedzy oraz wykazał się daleko nieporównywalnymi zdolnościami literackimi. Czy chodziło mu jedynie o uznanie i sławę? Z pewnością dużą wagę przywiązywał do opinii publicznej. Wszak tego od niego wymagało stanowisko i rola, którą pełnił. Jednak niewątpliwie o wiele bardziej zależało mu na realizacji swojego powołania do apostolstwa. Z owym wezwaniem poradził sobie znakomicie. Jako kapłan i jako poeta.

Bibliografia:

1. Adamczyk M., Biblijno-apokryficzne narracje w literaturze polskiej do końca XVI wieku, Poznań 1980.
2. Adamczyk M., Wstęp do: Cały świat nie zmieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne, red. W. R. Rzepka, W. Wydra, Warszawa 2008.
3. Apokryfy Nowego Testamentu, t. 1, [w:] Ewangelie apokryficzne, red. M. Starowiejski, Lublin 1980.
4. Baczewski S., Między porządkiem a chaosem. O „Jezusie Nazareńskim" Szymona Gawłockiego, [w:] Świt i zmierzch baroku, red. M. Hanusiewicz, J. Dąbkowskiej, A. Karpińskiego, Lublin 2002.
5. Badde P., Boskie Oblicze. Całun z Manoppello, przeł. A. Kuć, Radom 2006.
6. Biblia Tysiąclecia, red. K. Dynarski, M. Przybył, Poznań 2000
7. Brygida Wielka św., Objawienia i inne dzieła, przeł. J. Hojnowski, S. Kafel, T. Wietecha, Kraków 2004.
8. Chemperek D., Mesjada, [w:] Encyklopedia katolicka, t. 12, red. E. Ziemiann, Lublin 2008.
9. Forstner D., Świat symboliki chrześcijańskiej, przeł. i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek,
10. Gruchała J. S., Aneks do: A. Rożniatowski, Zwierciadło smutne wyrażające wizerunk okrutny Męki i śmierci Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, [w:] tenże, Pamiątka krwawej ofiary, wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003.
11. Gruchała J. S., Objaśnienia do: A. Rożniatowski, Pamiątka krwawej ofiary, wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003.
12. Gruchała J. S., Wstęp do: A. Rożniatowski, Pamiątka krwawej ofiary, wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003..
13. Gruchała J. S., Wstęp do: A. Rożniatowski, Pamiątka krwawej ofiary Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, Warszawa 2003.
14. Hanusiewicz M., Święte i zmysłowe w poezji religijnej polskiego baroku, Lublin 1998.
15. Kołakowski L., O wypowiadaniu niewypowiadalnego" język i sacrum, [w:] Język a Kultura, t. 4, red. J. Bartmiński, R. Grzegorczykowa, Wrocław 1991.
16. Korolko M., „Mąż Boleści" w staropolskich pieśniach pasyjnych, [w:] Chrystus w literaturze polskiej, red. P. Nowaczyński, Lublin 2001.
17. Maciejewski M., „Ażeby ciało powróciło w słowo". Próba kerygmatycznej interpretacji literatury pięknej, Lublin 1991.
18. Maciuszko J. T., Symbole w religijności polskiej doby baroku i kontrreformacji, Warszawa 1986.
19. Mokrzycki B., „To czyńcie!". Eucharystyczna mistagogia w roku liturgicznym, Kraków 2005.
20. Nowicka-Jeżowa A., Wizerunki dzieciątka w średniowiecznych pieśniach na Boże Narodzenie, [w:] Chrystus w literaturze polskiej, red. P. Nowaczyński, Lublin 2001.
21. R. Turzyński, Warszawa 1990.
22. Ratzinger J., Jezus z Nazaretu, przeł. W. Szymona, Kraków 2007.
23. Rozmyślanie przemyskie, t. 2, wyd. F. Keller, W. Twardzik, Weiher-Freiburg 2000.
24. Rożniatowski A., Pamiątka krwawej ofiary Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003.
25. Rożniatowski A., Zwierciadło smutne wyrażające wizerunk okrutny Męki i śmierci Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa, [w:] tenże, Pamiątka krwawej ofiary, wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003.
26. Rybicki A., Compassio Mariae w chrześcijańskim życiu duchowym. Studium na przykładzie polskiej średniowiecznej literatury i sztuki religijnej, Lublin 2009, s. 98; K. Górski, Zarys dziejów duchowości w Polsce, Kraków 1986.
27. Rybicki A., Compassio Mariae w chrześcijańskim życiu duchowym. Studium na przykładzie polskiej średniowiecznej literatury i sztuki religijnej, Lublin 2009.
28. Rzepka W., Wydra W., Nota edytorska do: Rozmyślanie przemyskie [w:] Cały świat nie zmieściłby ksiąg. Staropolskie opowieści i przekazy apokryficzne, red. W. R. Rzepka, W. Wydra, wstęp M. Adamczyk, Warszawa 2008.
29. Słownik terminów literackich, red. J. Sławiński, Wrocław 2002, s. 38.
30. Stępień P., Z literatury religijnej polskiego średniowiecza. Studia o czterech tekstach, Warszawa 2003.
31. Synowiec D., Rożniatowski Abraham, [w:] Polski słownik biograficzny, t. 32 / 3, z. 134, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991.
32. Szymik J., W poszukiwaniu teologicznej głębi literatury. Literatura piękna jako locus theologicus, Katowice 20007.
33. Teusz L., „Bolesna muza nie Parnasu Góry, ale Golgoty". Mesjady polskie XVII stulecia, Warszawa 2002.
34. Verlinde J. M., Antychrześcijańskie oszustwa. Od apokryfów do Dana Browna, przeł. A. Graboń, Kraków 2007.
35. Wojtyska H. D., Kult świętego Oblicza Chrystusa, [w:] Kult Męki Pańskiej. Historia i teraźniejszość, red. tenże, Olsztyn 2001.
36. Чистяков Г., Над рядками Нового Завіту, Lwów 2005.

[1] *A. Rożniatowski,* Zwierciadło smutne wyrażające wizerunk okrutny Męki i śmierci Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa*, [w:] tenże,* Pamiątka krwawej ofiary*, wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003, s. 199.*

[2] *J. S. Gruchała,* Aneks *do: A. Rożniatowski,* Zwierciadło smutne wyrażające wizerunk okrutny Męki i śmierci Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa*, [w:] tenże,* Pamiątka krwawej ofiary, *wstęp J. S. Gruchała, Warszawa 2003, s 196.*

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе

Підп. до друку 31.10.2019. Ум. друк. арк. 18,86. Обл.-вид. арк. 17,35
Формат 30х42/4, папір офсетний. Друк різографією.
Наклад 50, зам. №

Тиражування здійснено з оригінал-макету, виготовленого
редакцією журналу "Вісник Хмельницького національного університету"

Редакційно-видавничий центр Хмельницького національного університету
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 72-83-63